

*Η Δεύτερη
Ευγενής Αλήθεια*

Bhikkhu Nyānadassana
(Ιωάννης Τσέλιος)

*

Athens Theravada Center
2024

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΥΓΕΝΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑ:

Η ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ ΥΠΑΡΞΙΑΚΟΥ ΠΟΝΟΥ

Η Δεύτερη Αλήθεια μάς διδάσκει ότι το σύνολο του υπαρξιακού πόνου είναι αιτιοκρατημένο και συνθηκοκρατημένο από τον ψυχολογικό παράγοντα της επιθυμίας που παράγει την υπαρξιακή ταλαιπωρία και την επαναγέννηση και που εκδηλώνεται σε βουλητικές δραστηριότητες ή αλλιώς *κάρμα* μέσω του σώματος, της ομιλίας και του νου. Επομένως, αυτή η Αλήθεια της αιτίας ή της προέλευσης του υπαρξιακού πόνου περιλαμβάνει επίσης τη διδαχή του *κάρμα* και της επαναγέννησης, καθώς και τον νόμο της Εξαρτώμενης Γένεσης των φαινομένων της ύπαρξης (*Pañcica Samuypāda*), τον οποίο θα αναλύσουμε παρακάτω.

Είναι αυτονόητο ότι προτού θεραπεύσουμε έναν ασθενή, είναι απαραίτητο να ανακαλύψουμε την αιτία της ασθένειάς του. Η αποτελεσματικότητα της θεραπείας εξαρτάται από την απομάκρυνση της αιτίας. Συνεπώς, παρότι ο Βούδας μιλάει διεξοδικά για τον υπαρξιακό πόνο, προχωρά ένα βήμα πιο πέρα και επισημαίνει την αιτία ή την προέλευση του πόνου χορηγώντας έτσι μια αποτελεσματική θεραπεία. Επομένως, ο βιαστικός επικριτής δεν δικαιολογείται να χαρακτηρίσει τον Βούδα απαισιόδοξο επειδή μιλάει για το υπαρξιακό πρόβλημα του πόνου. Ο αισιόδοξος θα χαρεί να ακούσει ότι, στην παρουσίαση των Τεσσάρων Ευγενών Αληθειών, υπάρχει μια διεξοδος από την «απαισιοδοξία». Αυτή αναφέρεται κυρίως στην τρίτη και τέταρτη Ευγενή Αλήθεια.

Πρώτα από όλα, όμως, ποια είναι η δεύτερη Ευγενής Αλήθεια σχετικά με την αιτία του υπαρξιακού πόνου; Καθώς δεν υπάρχει αυθαίρετος δημιουργός που να ελέγχει το πεπρωμένο

του ανθρώπου στη βουδιστική σκέψη, ο Βουδισμός δεν αποδίδει τον υπαρξιακό πόνο ή την αιτία του σε έναν εξωτερικό φορέα, σε μια «υπερφυσική» δύναμη, αλλά την αναζητά στην ενδότατη υπόσταση του ίδιου του ανθρώπου. Συνεπώς, στην πρώτη Ομιλία του Βούδα και σε πολλές άλλες, η Δεύτερη Ευγενής Αλήθεια διατυπώνεται με τα ακόλουθα λόγια:

«Και ποια είναι η Ευγενής Αλήθεια της προέλευσης του πόνου; Είναι η επιθυμία που οδηγεί στην επαναγέννηση, συνοδευόμενη από απόλαυση και πάθος, αναζητώντας την ευχαρίστηση εδώ κι εκεί: δηλαδή, η επιθυμία για αισθησιακές ηδονές, η επιθυμία για ύπαρξη, η επιθυμία για μη ύπαρξη (εκμηδένιση, ανυπαρξία)».

Η επιθυμία

Εδώ γίνεται σαφές ότι ο υπαρξιακός πόνος είναι το αποτέλεσμα της επιθυμίας, η οποία αποτελεί την αιτία ως μια ενστικτώδη ή και συνειδητή τάση για να αποκτήσει κάποιος ή να απολαύσει κάτι. Όλες οι εμπειρίες που έχουμε—προσδοκίες, απογοητεύσεις, βάσανα, χαρές, λύπες, ικανοποιήσεις, επιτυχίες, αποτυχίες—συμβαίνουν λόγω μιας συγκεκριμένης αιτίας που ονομάζουμε επιθυμία. Εδώ βλέπουμε σπόρο και καρπό, δράση και αντίδραση, αιτία και αποτέλεσμα, μια κυριαρχία του φυσικού νόμου, και αυτό δεν είναι μεγάλο μυστήριο.

Όπως αναφέραμε στο Κεφ. ΙΙ, παρόλο που η επιθυμία παρουσιάζεται εδώ συνοπτικά ως αιτία, αποτελεί την πιο βασική από άλλες αιτίες, που ονομάζονται συλλογικά «νοητικές μολύνσεις» ή «πάθη» (*kilesa*). Οι κυριότερες νοητικές μολύνσεις είναι η τριάδα της απληστίας (*lobha*), του μίσους (*dosa*) και της αυταπάτης (*moha*), από τις οποίες προκύπτουν διάφορες άλλες νοητικές μολύνσεις, όπως αλαζονεία, ζήλια, υποθετικές απόψεις, σκεπτικιστική αμφιβολία, νωθρότητα, ανησυχία, αδιαντροπιά, έλλειψη ηθικού φόβου κ.λπ. Και από όλες αυτές

τις νοητικές μολύνσεις μαζί, τις ρίζες και τα κλαδιά, προκύπτει ο πόνος και η ταλαιπωρία (*dukkha*) στις διάφορες μορφές του.

Η επιθυμία καθαυτή είναι μια ισχυρή νοητική δύναμη που διαπερνά όλες τις δραστηριότητες στη ζωή. Αποτελεί την ορμή, την ώθηση και την κινητήρια δύναμη στον κόσμο των έμβιων όντων.

Είναι σα μια φωτιά που καίει μέσα σε όλα τα όντα: κάθε δραστηριότητά τους παρακινείται από την επιθυμία. Αυτή μπορεί να είναι η απλούστερη φυσική επιθυμία των ζώων έως μια πολύπλοκη και τεχνητά διεγερμένη επιθυμία του πολιτισμένου ανθρώπου. Γι' αυτό, όπως λέει ο Βούδας:

«Ο κόσμος κινείται από την επιθυμία.
Από την επιθυμία σέρνεται εδώ και εκεί.
Η επιθυμία είναι ένα πράγμα
που έχει τους πάντες υπό τον έλεγχό της».¹

Η επιθυμία, όπως αναφέρθηκε, αποτελεί την ενστικτώδη ή και συνειδητή τάση για να αποκτήσει κάποιος ή να απολαύσει κάτι. Ως κινητήρια δύναμη βρίσκεται όχι μόνο πίσω από την παρούσα ύπαρξη, αλλά και από την παρελθούσα και τη μέλλουσα. Το παρόν είναι το αποτέλεσμα του παρελθόντος και το μέλλον θα είναι το αποτέλεσμα του παρόντος. Αυτή είναι μια διαδικασία της συνθηκοκρατίας που προωθείται από την επιθυμία. Αυτή η δύναμη της επιθυμίας συγκρίνεται με ένα ποτάμι (*tanhā-nadī*)² που, όταν πλημμυρίζει, ρέει σε χωριά, προάστια, πόλεις και χώρες. Έτσι και η επιθυμία ρέει συνεχώς από τη μια κατάσταση στην άλλη, από τη μια ύπαρξη στην άλλη. Ή, αλλιώς, όπως το καύσιμο κρατά τη φωτιά αναμμένη, έτσι και το καύσιμο της επιθυμίας διατηρεί τη φωτιά της ύπαρξης ζωντανή.

¹ S I, *Tanhā-sutta*, σ. 39.

² Nd1 I, *Kāma-sutta-niddesa*, σ. 8· Dhs § 1065, *Hetugocchaka*, σ. 189.

Η επιθυμία ως νοητική δύναμη βρίσκεται υπολανθάνουσα σε όλους. Αποτελεί την κύρια αιτία των περισσότερων δεινών της ζωής. Εάν λοιπόν θέλουμε να αποδώσουμε ευθύνη σε κάποιον ή κάτι για τα δεινά, τον πόνο και την ταλαιπωρία στη ζωή μας, δεν χρειάζεται να το αναζητήσουμε έξω από εμάς αλλά μέσα μας. Αυτή η πηγή δεν είναι άλλη από την επιθυμία.

Είναι επίσης η επιθυμία, χονδροειδής ή λεπτοφυής, που καθιστά κάποιον προσκολλημένο και δεσμευμένο σε διάφορες μορφές ζωής. «Δεν βλέπω κανέναν άλλο δεσμό με τον οποίο τα όντα είναι δεσμευμένα και περιστρέφονται περιπλανώμενα μέσα στον κύκλο της ύπαρξης για πάρα πολύ καιρό, όπως αυτόν τον δεσμό της επιθυμίας (*taṇhā-saṃyojanaṃ*). Πράγματι, δεσμευμένα με τον δεσμό της επιθυμίας, τα όντα περιστρέφονται περιπλανώμενα μέσα στον κύκλο της ύπαρξης για πάρα πολύ καιρό», λέει ο Βούδας.³

Στη γλώσσα Πάλι (*Pāli*) η λέξη για την επιθυμία είναι *taṇhā* και συνώνυμες λέξεις της είναι η λαχτάρα, ο πόθος, το πάθος, η μανία, η δίψα. Η ισχυρή δύναμη της επιθυμίας ως πάθους επιτρέπει στην ύπαρξη και στα δεινά της να συνεχίζονται. Η επιθυμία δημιουργεί και αναδημιουργεί τον κόσμο των έμβιων όντων και προωθεί οποιαδήποτε *κάρμα* (εκούσιες πράξεις). Είναι βασικά ο «Κτίστης» (*gahakāra*)⁴ της έμβιας ύπαρξης, ο δημιουργός της ζωής και επομένως όλων των επακόλουθων δεινών και ταλαιπωριών της ζωής.

Συνεπώς, ο άνθρωπος δεν δημιουργείται από κάποιον εξωτερικό παράγοντα, μια υπερφυσική, ανώτερη δύναμη ή κάποιο αόρατο, μεταφυσικό ον κάπου στον ουρανό πίσω από τα σύννεφα, από έναν πλανήτη ή έναν γαλαξία. Εμείς δημιουργούμε τον εαυτό μας μέσω των επιθυμιών μας. «Είναι η επιθυμία που δημιουργεί τον άνθρωπο», λέει ο Βούδας.⁵ Δηλαδή τον άνθρωπο με το σώμα, το αίσθημα, την αντίληψη, τις νοητικές

³ It, *Taṇhāsamojāna-sutta*, σ. 8.

⁴ Dh, 154.

⁵ «*Taṇhā janeti purisaṃ*». S I, *Paṭhamajāna-sutta*, σ. 37.

λειτουργίες και τη συνείδηση που αποτελούν «τα πέντε συναθροίσματα του νου και της ύλης» (*pañca khandha*). Η επιθυμία στα πέντε συναθροίσματα συμβαίνει με δύο πρωτεύοντες τρόπους: ιδιοποίηση και ταύτιση.

Ιδιοποίηση

Κάποιος έχει κτητικές τάσεις όταν θεωρεί τα πέντε συναθροίσματα κτήμα του. Είναι επιρρεπής να νομίζει ότι «είναι δικά μου» (*etaṃ mama*). Εδώ η έννοια «είναι δικά μου» αντιπροσωπεύει την πράξη της ιδιοποίησης, που είναι μια λειτουργία της σφοδρής επιθυμίας (*tanhā*).

Ταύτιση

Κάποιος ταυτίζεται με τα πέντε συναθροίσματα παίρνοντάς τα ως βάση:

- για την υπερηφάνεια, την υπεροψία ή την αλαζονεία του (*māna*), ή
- για την άποψη (*ditṭhi*) ότι αυτά είναι ο «πραγματικός εαυτός μου».

Είναι επιρρεπής να θεωρεί ότι αυτά:

- «είμαι εγώ» (*eso 'ham asmi*), ή
- «είναι ο εαυτός μου, η ψυχή μου» (*eso me attā*).

Εδώ οι έννοιες «αυτά είμαι εγώ» και «αυτά είναι ο εαυτός μου» αντιπροσωπεύουν δύο τύπους ταύτισης. Συγκεκριμένα:

- ο πρώτος («αυτά είμαι εγώ») εκφράζει την υπερηφάνεια/αλαζονεία, και
- ο δεύτερος εκφράζει την άποψη «αυτά είναι ο εαυτός μου, η ψυχή μου».

Έχουμε μέσα μας αυτή τη διπλή τάση για προσκόλληση σε ένα αντικείμενο και παράλληλα για ταύτιση με αυτό. Για παράδειγμα, όχι μόνο είμαστε προσκολλημένοι στο σώμα μας, αλλά ταυτιζόμαστε μαζί του. Το ίδιο κάνουμε και με τα αισθήματα, τις αντιλήψεις, τη συνείδησή μας κ.λπ.

Αυτή η τάση ταύτισης με οποιοδήποτε αντικείμενο, φανταστικό ή μη, συνεχίζεται και μετά τον θάνατο, με την επαναγέννηση.⁶ Για να επέλθει η επαναγέννηση χρειάζεται κάποιο υλικό για να την υποστηρίξει, κι αυτό το υλικό είναι η επιθυμία. Γι' αυτό ο Βούδας λέει ότι η επαναγέννηση έχει την επιθυμία ως καύσιμη ύλη και κάνει μια παρομοίωση για το σημείο αυτό. «Όπως μια φωτιά καίει με καύσιμο αλλά όχι χωρίς καύσιμο, έτσι δηλώνω την επαναγέννηση για κάποιον με καύσιμο, όχι για εκείνον χωρίς καύσιμο ... Σε αυτή την περίπτωση η επιθυμία είναι το καύσιμο (*taṇhūpādāna*)».⁷

Αυτή λοιπόν η επιθυμία είναι που τροφοδοτεί όλη την ορμή, όλη την κινητήρια δύναμη για την προώθηση ενός όντος στην επόμενη ύπαρξη. Είναι σα μια φωτιά που με τη βοήθεια του ανέμου μεταπηδάει στο επόμενο φυτό.

Σε μια Ομιλία του ο Βούδας αναφέρει 108 τάσεις που έχει η επιθυμία για ταύτιση.

«Θα σας διδάξω για την επιθυμία—την παγιδευτέρα, τη ρευστή και κολλώδη, την ευρέως διαδεδομένη—με την οποία αυτός ο κόσμος είναι κολλημένος και τυλιγμένος, και με την οποία έχει γίνει σαν μπερδεμένο κουβάρι, έτσι ώστε να μην ξεπερνάει το επίπεδο της δυστυχίας, τον κακό προορισμό, τον κόσμο του ξεπεσμού και την περιπλάνηση στον επώδυνο κύκλο της ύπαρξης (*σανσάρα*).

⁶ Η επαναγέννηση είναι ένα θέμα που απασχόλησε αρκετούς επιστήμονες στην εποχή μας και υπάρχουν πολλά αδιάσειστα επιστημονικά αποδεικτικά στοιχεία γι' αυτήν. Βλ. το άρθρο «Μετενσάρκωση ή Επαναγέννηση – Επιστημονικές Αποδείξεις», www.theravada.gr/βιβλιοθήκη_Διάφορα_Θέματα.

⁷ S IV, *Kutūhalasālā-sutta*, σ. 399.

»Υπάρχουν δεκαοκτώ τάσεις της επιθυμίας για ταύτιση που σχετίζονται με το εσωτερικό του ανθρώπου και δεκαοκτώ που σχετίζονται με το εξωτερικό.

»Και ποιες δεκαοκτώ τάσεις σχετίζονται με το εσωτερικό του; Όταν υπάρχει η ιδέα “Είμαι” (*Asmi*), υπάρχουν και οι ιδέες:

- “Είμαι έτσι”, “Είμαι ακριβώς έτσι”, “Είμαι αλλιώς”, “Είμαι διαρκής/αιώνιος”, “Είμαι εφήμερος”.
- “Μπορεί να είμαι”, “Μπορεί να είμαι έτσι”, “Μπορεί να είμαι ακριβώς έτσι”, “Μπορεί να είμαι αλλιώς”.
- “Είθε να είμαι”, “Είθε να είμαι έτσι”, “Είθε να είμαι ακριβώς έτσι”, “Είθε να είμαι αλλιώς”.
- “Θα είμαι”, “Θα είμαι έτσι”, “Θα είμαι ακριβώς έτσι”, “Θα είμαι αλλιώς”.⁸

»Και ποιες δεκαοκτώ τάσεις της επιθυμίας για ταύτιση σχετίζονται με το εξωτερικό του ανθρώπου; Όταν υπάρχει η ιδέα “Είμαι εξαιτίας εκείνου”, υπάρχουν και οι ιδέες:

- “Είμαι έτσι εξαιτίας εκείνου” (του ανθρώπου, του Θεού, της μοίρας, της τύχης, του πεπρωμένου, της αρχέγονης ουσίας, της κοσμικής συνείδησης, του σύμπαντος...), “Είμαι ακριβώς έτσι εξαιτίας εκείνου”, “Είμαι αλλιώς εξαιτίας εκείνου”, “Είμαι διαρκής/αιώνιος εξαιτίας εκείνου”, “Είμαι εφήμερος εξαιτίας εκείνου”.
- “Μπορεί να είμαι εξαιτίας εκείνου”, “Μπορεί να είμαι έτσι εξαιτίας εκείνου”, “Μπορεί να είμαι ακριβώς έτσι εξαιτίας εκείνου”, “Μπορεί να είμαι αλλιώς εξαιτίας εκείνου”.

⁸ Όλες αυτές οι εναλλαγές ιδεών δεν σημαίνει ότι συμβαίνουν ταυτόχρονα. Μια στιγμή μπορεί κάποιος να αισθάνεται αιώνιος και την άλλη να αλλάξει γνώμη και να αισθάνεται εφήμερος. Ανάλογα λοιπόν με τις περιστάσεις και το περιβάλλον στο οποίο ζει κάποιος, υπάρχει επιθυμία για ταύτιση ή ταυτότητα σχετικά με αντικείμενα και ερεθίσματα με τα οποία έρχεται σε επαφή.

- “Είθε να είμαι εξαιτίας εκείνου”, “Είθε να είμαι έτσι εξαιτίας εκείνου”, “Είθε να είμαι ακριβώς έτσι εξαιτίας εκείνου”, “Είθε να είμαι αλλιώς εξαιτίας εκείνου”.
- “Θα είμαι εξαιτίας εκείνου”, “Θα είμαι έτσι εξαιτίας εκείνου”, “Θα είμαι ακριβώς έτσι εξαιτίας εκείνου”, “Θα είμαι αλλιώς εξαιτίας εκείνου”.

»Συνεπώς, υπάρχουν δεκαοκτώ τάσεις της επιθυμίας για ταύτιση που σχετίζονται με το εσωτερικό του ανθρώπου και δεκαοκτώ που σχετίζονται με το εξωτερικό. Αυτές ονομάζονται οι τριάντα έξι (36) τάσεις της επιθυμίας για ταύτιση.

»Συνολικά, υπάρχουν τριάντα έξι (36) τέτοιες τάσεις της επιθυμίας σχετικά με το παρελθόν, τριάντα έξι (36) σχετικά με το μέλλον και τριάντα έξι (36) σχετικά με το παρόν. Οπότε, υπάρχουν εκατόν οκτώ (108) τάσεις της επιθυμίας για ταύτιση».⁹

Πολλοί άνθρωποι πιστεύουν ότι η επιθυμία είναι κάτι πολύ θετικό και ότι πρέπει να έχουμε επιθυμίες. Ωστόσο, όταν δεν έχουν ή δεν αποκτούν ό,τι επιθυμούν, θλίβονται, πονούν και λυπούνται. Η ρήση του Επίκτητου¹⁰ δείχνει την αιτία της λύπης: «Οὐ πενία λύπην ἐργάζεται, ἀλλὰ ἐπιθυμία». Δηλαδή, δεν είναι η έλλειψη που προκαλεί τη λύπη, αλλά η επιθυμία. Επιθυμούμε να έχουμε κάτι και λυπόμαστε όταν δεν το έχουμε. Την ίδια διαπίστωση κάνει και ο Βούδας, λέγοντας:

«Από την επιθυμία (*tanhā*) γεννιέται η λύπη,
από την επιθυμία γεννιέται ο φόβος.

Για τον απελευθερωμένο από την επιθυμία
δεν υπάρχει λύπη· από πού λοιπόν φόβος;».¹¹

⁹ Α II, *Tanhā-sutta*, σ. 211.

¹⁰ Επίκτητος, 50–120 μ.Χ., στωικός φιλόσοφος.

¹¹ DhP, 216.

Με βάση τη σκέψη του Βούδα, «ελεύθερος» μπορεί να είναι εκείνος που έχει τη δύναμη να απαλλαγεί από την επιθυμία που προκαλεί τη λύπη και τον φόβο, ενώ «δούλος» καταντά εκείνος που είναι ουσιαστικά αιχμάλωτός της. «Ο κόσμος νιώθει έλλειψη, ανάγκη και λαχτάρα και είναι δούλος της επιθυμίας (*tanhādāso*)», δηλώνει σε μια άλλη ρήση του.¹² Και, όπως προαναφέρθηκε, η επιθυμία προξενεί τη λύπη και τον φόβο.

Η ΤΡΙΠΛΗ ΕΠΙΘΥΜΙΑ

Η τριπλή επιθυμία που αναφέρεται στη Δεύτερη Ευγενή Αλήθεια είναι: 1) η επιθυμία για αισθησιακές ηδονές, 2) η επιθυμία για ύπαρξη, και 3) η επιθυμία για μη ύπαρξη.

1) Η επιθυμία για αισθησιακές ηδονές (*kāma-tanhā*) είναι η λαχτάρα για αισθησιακή απόλαυση, τέρψη και αίσθημα ευτυχίας που δημιουργείται από την ικανοποίηση των ενστίκτων και των ορμών για ευχαρίστηση. Εγείρεται από την ασύνετη προσοχή σε ένα ηδονικά ελκυστικό αντικείμενο (*subhanimitta*). Γι' αυτό λέει ο Βούδας:

«Υπάρχουν ελκυστικά αντικείμενα. Η συχνή ασύνετη προσοχή σε αυτά είναι η τροφή για την έγερση της φιλήδονης επιθυμίας που δεν έχει εγερθεί και η τροφή για την αύξηση και ενίσχυση της φιλήδονης επιθυμίας που έχει ήδη εγερθεί».¹³

Η επιθυμία για αισθησιακές ηδονές αποτελεί την «αρχή της ηδονικής ευχαρίστησης» που μπορεί να εκδηλωθεί με ποικίλους τρόπους, όπως με την ευχαρίστηση και απόλαυση διάφορων υλικών αγαθών και αντικειμένων, την ευχαρίστηση του

¹² Μ Π, *Raṭṭhapāla-sutta*, σ. 68.

¹³ S V, *Kāya-sutta*, σ. 64.

πλούτου ή της εξουσίας,¹⁴ την ευχαρίστηση της ομορφιάς του σώματος (να είμαι όμορφος και αρεστός στους άλλους), τον ναρκισσισμό και φυσικά τη σεξουαλική ευχαρίστηση. Βασικά, είναι η ευχαρίστηση των πέντε αισθήσεων μέσω των αισθητηριακών αντικειμένων. Υπάρχουν πέντε είδη αισθησιακής ηδονής (*pañca-kāma-guṇa*):

- α) Ορατά αντικείμενα, αντιληπτά με την οφθαλμική συνείδηση, που είναι ευχάριστα, αισθησιακά και δελεαστικά.
- β) Ήχοι, αντιληπτοί με την ωτική συνείδηση, που είναι ευχάριστοι...
- γ) Μυρωδιές, αντιληπτές με τη ρινική συνείδηση...
- δ) Γεύσεις, αντιληπτές με τη γλωσσική συνείδηση...
- ε) Απτά αντικείμενα, αντιληπτά με τη σωματική συνείδηση, που είναι ευχάριστα, αισθησιακά και δελεαστικά.

Η ευτυχία και η ευαρέσκεια που προκύπτουν εξαιτίας των πέντε ειδών αισθησιακής ηδονής είναι η ηδονική ευχαρίστηση (*kāmānaḥ assādo*).¹⁵

Συνεπώς, οι οπτικές, ακουστικές κ.λπ. εντυπώσεις αποτελούν τη διαδρομή κατά την οποία προκαλείται διέγερση ηδονικής ευχαρίστησης στα αισθητήρια όργανα του οφθαλμού, του αυτιού, της μύτης, της γλώσσας και του σώματος, τα οποία όργανα μπορούν να θεωρηθούν ακόμα και ερωτογενείς ζώνες.

Ο Βούδας θεωρεί την ηδονική ευχαρίστηση έναν από τους βασικούς παράγοντες για το κίνητρο της ανθρώπινης δραστηριότητας. Είναι επίσης ένας παράγοντας που σε κάποιον βαθμό παγγορεί τον κοινό άνθρωπο όταν αντιμετωπίζει ταλαιπωρία,

¹⁴ Ο Αριστοτέλης κατέταξε την εξουσία ως τη μέγιστη των ηδονών (τὸ ἄρχειν ἤδιστον). (*Ρητορική*, 1371b).

¹⁵ M I, *Mahādukkhakkhandha-sutta*, σ. 85.

πόνου και βάσανα, τα οποία τον καταβάλλουν κατά την αναζήτηση της ευχαρίστησης.

Σε μια Ομιλία του Βούδα συνοψίζεται με σαφήνεια η ηδονική ευχαρίστηση. «Αν δεν υπήρχε αυτή η ηδονική ευχαρίστηση (*assāda*) στο μάτι, τα όντα δεν θα γοητεύονταν από το μάτι. Αλλά επειδή υπάρχει η ηδονική ευχαρίστηση στο μάτι, τα όντα γοητεύονται από το μάτι. Αφετέρου, αν δεν υπήρχε ο κίνδυνος (της παροδικότητας και του πόνου)¹⁶ στο μάτι, τα όντα δεν θα απωθούνταν από το μάτι. Αλλά επειδή υπάρχει ο κίνδυνος στο μάτι, τα όντα απωθούνται από αυτό».

Το ίδιο λέει για την ηδονική ευχαρίστηση και τον κίνδυνο στο αυτί, στη μύτη, στη γλώσσα, στο σώμα και στον νου, αλλά και στα αισθητηριακά αντικείμενα, όπως οι ορατές μορφές, οι ήχοι, οι μυρωδιές, οι γεύσεις, τα απτά και νοητικά αντικείμενα.¹⁷

Ο άνθρωπος είναι έτσι προγραμματισμένος να γοητεύεται και να ελκύεται απ' ό,τι είναι ευχάριστο, καθώς και να απωθείται απ' ό,τι είναι επώδυνο και δυσάρεστο. Ιδιαίτερα για τον κοινό άνθρωπο (*puthujjana*) ο Βούδας λέει ότι «όταν έρχεται σε επαφή με το δυσάρεστο και επώδυνο αίσθημα, επιδιώκει την απόλαυση της ηδονικής ευτυχίας (*kāma-sukha*) επειδή δεν γνωρίζει άλλον τρόπο διαφυγής από το δυσάρεστο αίσθημα εκτός από την ηδονική ευτυχία».¹⁸

Το αίσθημα, το οποίο παίζει κυρίαρχο ρόλο στην καθημερινή εμπειρία, ο Βούδας το έχει αναλύσει με διάφορους τρόπους. Σύμφωνα με μια ταξινόμηση, υπάρχουν τριών ειδών αισθήματα (*vedanā*): ευχάριστο (*sukha*), δυσάρεστο (*dukkha*) και ουδέτερο ή αδιάφορο (*adukkhamasukha*).¹⁹ Το αίσθημα ο-

¹⁶ Ως κίνδυνος (*ādīnava*) ορίζεται στις Ομιλίες του Βούδα η παροδικότητα (*anicca*), ο πόνος (*dukkha*) και η φύση της μεταβολής των φαινομένων (*vipariṇāmadhamma*). Βλ. π.χ. S III, *Assāda-sutta*.

¹⁷ S IV, *Paṭhamanoceassāda-sutta*, σ. 10· *Dutiyañoceassāda-sutta*, σ. 11.

¹⁸ S IV, *Salla-sutta*, σ. 208.

¹⁹ S IV, *Aṭṭhasata-sutta*, σ. 231.

νομάζεται ευχάριστο όταν είναι ευμενές και δυσάρεστο όταν είναι δυσμενές, και ταξινομείται περαιτέρω σε *σωματικά* ευχάριστο ή δυσάρεστο αίσθημα, ή *νοητικά* ευχάριστο ή δυσάρεστο αίσθημα.²⁰ Το αίσθημα ταξινομείται επίσης ως ηθικά καλό (*kusala*), φαύλο (*akusala*) ή απροσδιόριστο (*avyākata*), ανάλογα με το αν συνδυάζεται με καλούς ή φαύλους νοητικούς παράγοντες.²¹ Αυτό προσδίδει ηθική διάσταση στην ανάλυση της ευχαρίστησης στον Βουδισμό που δεν βρίσκεται σε άλλα συστήματα σκέψης.

Τα ευχάριστα αισθήματα προκαλούν προσκόλληση σε ευχάριστα αντικείμενα και έχουν τη δυνατότητα να προκαλέσουν την υπολανθάνουσα τάση για ηδονικό πάθος (*rāgānussaya*). Αντιστρόφως, τα δυσάρεστα αισθήματα προκαλούν την υπολανθάνουσα τάση για αποστροφή, απέχθεια και μίσος (*paṭighānussaya*). Λέγεται ότι η τάση για ηδονικό πάθος βρίσκεται υπολανθάνουσα στο ευχάριστο αίσθημα, ενώ η τάση για αποστροφή βρίσκεται υπολανθάνουσα στο δυσάρεστο αίσθημα. Αφετέρου, η τάση για άγνοια (*avijjā*) βρίσκεται υπολανθάνουσα στο ουδέτερο ή αδιάφορο αίσθημα. Αυτό μπορεί να συμβεί, για παράδειγμα, όταν κάποιος έχει άγνοια για το πώς πραγματικά συμβαίνουν η έγερση, η παρακμή, ο κίνδυνος του πόνου και η διαφυγή από τον πόνο σε σχέση με αυτά τα αισθήματα.²²

Έτσι, αφενός, η επιθυμία για ηδονική ευχαρίστηση κυριαρχεί στην ανθρώπινη συμπεριφορά, αφετέρου υπάρχει μια τεράστια ποσότητα πόνου που πρέπει να υποστεί κάποιος κατά την επιδίωξη των ηδονικών ευχαριστήσεων.

Οι άνθρωποι συνήθως δεν θέλουν να ακούν ότι οι ηδονικές ευχαριστήσεις φέρνουν πόνο και ταλαιπωρία, επειδή, παρόλο που υπάρχουν πολυάριθμοι κίνδυνοι που συνδέονται με αυτές,

²⁰ M I, *Cūḷavedalla-sutta*, σ. 302.

²¹ Vibh, *Vedanākkhandho*, σ. 3. Φαύλοι νοητικοί παράγοντες είναι, για παράδειγμα, η απληστία, το μίσος και η αυταπάτη, ενώ καλοί νοητικοί παράγοντες είναι η μη απληστία, το μη μίσος και η μη αυταπάτη.

²² S IV, *Salla-sutta*, σ. 207.

αρνούνται να τους δουν. Κι όμως, λόγω των ευχαριστήσεων των ηδονικών και υλικών αντικειμένων, οι άνθρωποι φιλονικούν και καβγαδίζουν μεταξύ τους όπως: κυβερνήτες με κυβερνήτες, πολιτικοί με πολιτικούς, κράτη με κράτη, οικογενειάρχες με οικογενειάρχες, η μάνα με τον γιο, ο γιος με τη μάνα, ο πατέρας με τον γιο, ο γιος με τον πατέρα, ο αδελφός με τον αδελφό, ο αδελφός με την αδελφή, η αδελφή με τον αδελφό, ο φίλος με τον φίλο. Και με τις φιλονικίες και τις διαμάχες τους επιτίθενται ο ένας στον άλλον με γροθιές, με ραβδιά, με μαχαίρια ή με όπλα, με αποτέλεσμα τον θάνατο ή τον θανατηφόρο πόνο.

Εξαιτίας των ευχαριστήσεων των ηδονικών και υλικών αντικειμένων οι άνθρωποι διαρρηγνύουν σπίτια, λεηλατούν, ληστεύουν, στήνουν ενέδρες, κάνουν απαγωγές, ξελογιάζουν τις συζύγους άλλων, βιάζουν και, όταν συλλαμβάνονται, οι δικαστές τους επιβάλλουν σοβαρές κυρώσεις και ποινές, εκθέτοντάς τους σε πολλά βάσανα.

Ως επακόλουθο της ευχαρίστησης των ηδονικών και υλικών αντικειμένων προκύπτουν επίσης ο φόνος, η κλοπή, η λανθασμένη και διεστραμμένη σεξουαλική συμπεριφορά, η χρήση μεθυστικών και εθιστικών ουσιών που θολώνουν την καθαρή κρίση, η ψευδολογία, η εξαπάτηση, η ατιμία κ.λπ.²³ Αυτά είναι διαδεδομένα σε κάθε μήκος και πλάτος του πλανήτη μας, μάλιστα πολύ περισσότερο στους ανθρώπους παρά στα ζώα.

Ριζωμένα στην επιθυμία για ηδονές υπάρχουν και τα παρακάτω εννιά πράγματα που κάνει κάποιος για να αναζητήσει και να κατέχει ηδονικά αντικείμενα.

1. Εξαιτίας της επιθυμίας υπάρχει η αναζήτηση για ηδονικά αντικείμενα.

²³ M I, *Mahādukkhakkhandha-sutta*, σ. 86.

2. Εξαιτίας της αναζήτησης υπάρχει η απόκτηση ηδονικών αντικειμένων.
3. Εξαιτίας της απόκτησης υπάρχει η λήψη αποφάσεων (για το τι είναι επιθυμητό και ανεπιθύμητο, όμορφο και άσχημο, πόσο θα κρατήσει κάποιος για τον εαυτό του και πόσο θα δώσει στους άλλους, πόσο θα χρησιμοποιήσει και πόσο θα αποθηκεύσει).
4. Εξαιτίας της λήψης αποφάσεων υπάρχει το πάθος για ηδονικά αντικείμενα.
5. Εξαιτίας του πάθους υπάρχει η προσκόλληση στο «εγώ και το δικό μου».
6. Εξαιτίας της προσκόλλησης υπάρχει η κτητικότητα.
7. Εξαιτίας της κτητικότητας υπάρχει η τσιγκουνιά (απροθυμία να μοιραστεί κάποιος με άλλους).
8. Εξαιτίας της τσιγκουνιάς υπάρχει η διαφύλαξη (πίσω από κλειδωμένες πόρτες ή κουτιά).
9. Εξαιτίας της διαφύλαξης προκύπτει και η χρήση ράβδων και όπλων, προκύπτουν οι καβγάδες, οι φιλονικίες, οι έριδες, οι διαμάχες, τα διχαστικά λόγια, οι ψευδολογίες και πολλές άλλες φαύλες καταστάσεις.²⁴

Ωστόσο, υπάρχει διέξοδος από όλη αυτή την κυριαρχία της επιθυμίας για ηδονές, την οποία προσφέρει ο Βούδας με την πρακτική της Ευγενούς Οκταμελούς Οδού που θα εξετάσουμε στο Κεφ. VI.

Ο Βούδας ήταν ρεαλιστής και αντικειμενικός. Σχετικά με τη ζωή και την απόλαυση των ηδονικών ευχαριστήσεων, λέει ότι πρέπει κάποιος να κατανοήσει σε βάθος τα εξής τρία πράγματα: 1) την ηδονική ευχαρίστηση (*assāda*), 2) τον κίνδυνο (*ādīnava*) και 3) τη διαφυγή ή απελευθέρωση (*nissarana*).²⁵ Όταν βλέπουμε ένα ευχάριστο, γοητευτικό και όμορφο

²⁴ A IV, *Taṇhāmūlaka-sutta*, σ. 400.

²⁵ M I, *Mahādukkhakkhandha-sutta*, σ. 85

άτομο, μας αρέσει, μας ελκύει, απολαμβάνουμε να το βλέπουμε ξανά και ξανά, αντλούμε από το άτομο αυτό ευχαρίστηση και ικανοποίηση. Αυτό είναι η ηδονική ευχαρίστηση (*assāda*). Είναι ένα εμπειρικό γεγονός. Αλλά η ευχαρίστηση αυτή δεν είναι μόνιμη, όπως ακριβώς και το άτομο και όλη η ελκυστικότητα του επίσης δεν έχουν μόνιμο χαρακτήρα. Όταν η κατάσταση αλλάξει, όταν δεν μπορούμε να δούμε το άτομο αυτό, όταν στερηθούμε αυτή την ευχαρίστηση, θλιβόμαστε, πονάμε, μπορούμε να γίνουμε παράλογοι και να χάσουμε την ισορροπία μας, μπορεί ακόμα και να φερθούμε ανόητα. Αυτή είναι η κακή, μη ικανοποιητική και επικίνδυνη πλευρά της εικόνας (*ādinava*), λόγω της παροδικότητας (*anicca*), του πόνου (*dukkha*) και της μεταβλητής φύσης των φαινομένων (*vipariṇāmadhamma*). Κι αυτό είναι ένα εμπειρικό γεγονός. Αν όμως εγκαταλείψουμε την επιθυμία και το πάθος για ηδονική ευχαρίστηση²⁶ προς αυτό το άτομο, δεν έχουμε προσκόλληση σε αυτό. Κι αν είμαστε ολότελα αποπροσκολλημένοι, αυτό είναι η διαφυγή, η απελευθέρωση (*nissaraṇa*) από τον πόνο.

Αυτά τα τρία πράγματα αληθεύουν σχετικά με όλες τις ευχαριστήσεις στη ζωή. Ως εκ τούτου, γίνεται φανερό ότι θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη τις ηδονικές ευχαριστήσεις της ζωής, καθώς και τον κίνδυνο, τον πόνο και τις λύπες της, και επίσης την απελευθέρωση απ' αυτές, προκειμένου να κατανοήσουμε τη ζωή πλήρως και αντικειμενικά. Μόνο τότε είναι δυνατή η αληθινή διαφυγή και απελευθέρωση.

«Αν κάποιος δεν κατανοούν την ηδονική ευχαρίστηση ως ηδονική ευχαρίστηση, τον κίνδυνο ως κίνδυνο και τη διαφυγή ως διαφυγή όπως πραγματικά είναι όσον αφορά τις ηδονές, τότε σίγουρα δεν είναι δυνατόν αυτοί οι ίδιοι να κατανοήσουν πλήρως την επιθυμία για ηδονές, ούτε θα μπορέσουν να καθο-

²⁶ «Yo... *kāmesu chandarāgavinayo, chandarāgappahānaṃ – idaṃ kāmānaṃ nissaraṇaṃ*». Μ I, *Mahādukkhakkhandha-sutta*, σ. 87.

δηγήσουν ένα άλλο άτομο ώστε να κατανοήσει πλήρως την επιθυμία για ηδονές.

»Αλλά αν κάποιος κατανοούν την ηδονική ευχαρίστηση ως ηδονική ευχαρίστηση, τον κίνδυνο ως κίνδυνο και τη διαφυγή ως διαφυγή όπως πραγματικά είναι όσον αφορά τις ηδονές, τότε σίγουρα είναι δυνατόν αυτοί οι ίδιοι να κατανοήσουν πλήρως την επιθυμία για ηδονές και θα μπορέσουν να καθοδηγήσουν ένα άλλο άτομο ώστε να κατανοήσει πλήρως την επιθυμία για ηδονές», λέει ο Βούδας σχετικά με αυτό το ζήτημα.²⁷

2) Η «επιθυμία για ύπαρξη» (*bhava-taṇhā*) είναι η επιθυμία για τη συνέχιση ποθητών πραγμάτων, για το *είναι* και το *γίνεσθαι*, για την επιβίωση, για τη συνέχιση της ζωής ή για αιώνια ζωή. Είναι η λαχτάρα και η ορμή για δραστηριότητα, νεανικότητα, δημιουργικότητα, παραγωγικότητα, μακροζωία, για την προώθηση της ύπαρξης πέρα από αυτή τη ζωή ή για την αθανασία. Σχετίζεται στενά με την «άποψη της αιωνιότητας» (*sas-sata-ditṭhi*), δηλαδή την πίστη σ' έναν εαυτό, ψυχή, εγώ-οντότητα ή προσωπικότητα (*atta*), καθώς και σε έναν κόσμο (*loka*) που είναι άφθαρτος ή αιώνιος, και ιδίως την πίστη σε έναν διαρκή, μόνιμο, παντοτινό και αμετάβλητο εαυτό ή εγώ, που υπάρχει ανεξάρτητα από εκείνες τις υλικές και νοητικές διεργασίες που αποτελούν τη ζωή και συνεχίζει αιωνίως ίδιο και απαράλλακτο ακόμη και μετά τον θάνατο.

Αυτή η ψευδαίσθηση του εγώ δεν είναι απλώς ένα διανοητικό κατασκευάσμα, αλλά τροφοδοτείται από βαθύτερες συναισθηματικές διαδικασίες, όπως η επιθυμία για αυτοσυντήρηση, αυτοσυνέχιση (προσωπική αθανασία), αυταρχία (εξουσία) και αυτεπίδειξη. Αυτή η επιθυμία εκφράζεται και ως άποψη που ονομάζεται «άποψη του εαυτού ή της ψυχής» (*atta-ditṭhi*) ή «άποψη της υπαρκτικότητας» (*bhava-ditṭhi*) και έχει

²⁷ M I, *Mahādukkhakkhandha-sutta*, σ. 87.

σχέση με την «κοσμοθεωρία της αιωνιότητας» ή τον «αιωνισμό» (*sassata-vāda*), οι υποστηρικτές του οποίου ονομάζονται «αιωνιστές» (*sassata-vādā*).

Σε όλες αυτές τις ποικίλες εκδηλώσεις του εαυτού, που βασικά είναι εκδηλώσεις των ενστίκτων του εγώ, η ριζική πάθηση είναι ότι το άτομο προσκολλάται στην ψευδή ιδέα περί προσωπικότητας (*attavād'upadāna*).

Θα πρέπει να γίνει κατανοητό επίσης ότι, βασισμένες στην «επιθυμία για ύπαρξη», δύο ιδέες είναι ψυχολογικά ριζωμένες βαθιά στον άνθρωπο: η αυτοπροστασία και η αυτοσυντήρηση. Για την αυτοπροστασία του ο άνθρωπος δημιούργησε τον αιώνιο και αθάνατο Θεό, από τον οποίο εξαρτάται για τη δική του προστασία, σιγουριά και ασφάλεια, ακριβώς όπως ένα παιδί εξαρτάται από τους γονείς του. Για την αυτοσυντήρησή του ο άνθρωπος συνέλαβε την ιδέα μιας αθάνατης Ψυχής που θα ζει αιώνια. Μέσα στην άγνοια, την αδυναμία, τον φόβο και την επιθυμία του για ύπαρξη, ο άνθρωπος χρειάζεται αυτά τα δύο πράγματα για να παρηγορείται. Γι' αυτό προσκολλάται σε αυτά βαθιά και φανατικά.²⁸

3) Η «επιθυμία για μη ύπαρξη» (*vibhava-taṇhā*) μπορεί επίσης να εκδηλωθεί με ποικίλους τρόπους, όπως η επιθυμία να απομακρύνουμε ή να εξαλείψουμε από τη ζωή μας δυσάρεστα πράγματα και άτομα που δεν θέλουμε να υπάρχουν. Εμφανίζεται όταν μισούμε ή όταν απεχθανόμαστε κάτι, ή όταν δεν θέλουμε να συμβαίνει κάτι στη ζωή μας. Θυμώνουμε και εκνευριζόμαστε όταν υπάρχει κάτι που δεν μας αρέσει, θέλουμε να το καταστρέψουμε και ξεσπάμε. Αυτή είναι μια καταστροφική τάση, που μπορεί να οδηγήσει ακόμα και σε φόνο, ή αποτελεί μια αυτοκαταστροφική τάση, που μπορεί να οδηγήσει και σε αυτοκτονία. Εδώ ανάγεται και ο θανατηφόρος ναρκισσισμός.

²⁸ Rahula, Walpola (1974): *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, σ. 51.

Ακριβώς όπως έχουμε τη δημιουργική ή παραγωγική «επιθυμία για ύπαρξη» (*bhava-taṅhā*), που αποσκοπεί στην απόλαυση και την ευχαρίστηση της ύπαρξης, έχουμε αντίστοιχα και την καταστροφική «επιθυμία της μη ύπαρξης» (*vibhava-taṅhā*), που αποσκοπεί στην απαρésκεια και αποστροφή της ύπαρξης.

Η «επιθυμία για μη ύπαρξη» σχετίζεται επίσης με την άποψη της εκμηδένισης (*uccheda-ditṭhi*), δηλαδή την υλιστική πεποίθηση σε έναν προσωρινό εαυτό, σε ένα εγώ ή σε μια ψυχή που θα εκμηδενιστεί κατά τον θάνατο. Πιο συγκεκριμένα, είναι η πίστη στην ύπαρξη μιας εγώ-οντότητας ή προσωπικότητας λίγο ή πολύ ταυτόσημης με εκείνες τις υλικές και νοητικές διεργασίες που αποτελούν τη ζωή και οι οποίες κατά τη διάλυση του σώματος με τον θάνατο θα εκμηδενιστούν και θα αφανιστούν. Ονομάζεται και «άποψη της μη ύπαρξης» (*vibhava-ditṭhi*), «κοσμοθεωρία της εκμηδένισης» ή «εκμηδενισμός» (*uccheda-vāda*), και οι υποστηρικτές της ονομάζονται «εκμηδενιστές» (*uccheda-vādā*).

Ωστόσο, ο Βούδας δεν διδάσκει ούτε ένα αιώνιο εγώ, εαυτό ή ψυχή, ούτε ένα προσωρινό, αλλά ότι η ύπαρξή μας αποτελείται από μια σκέτη διαδικασία νοητικών και υλικών φαινομένων με την οποία το άτομο προσπαθεί να ταυτιστεί, και δεν υπάρχει πουθενά μια πραγματική και ανεξάρτητη εγώ-οντότητα που μπορούμε να αποκαλέσουμε εαυτό ή ψυχή, δεδομένου ότι αυτή η διαδικασία συνεχώς μεταβάλλεται σύμφωνα με αιτίες και συνθήκες (*hetu-paccaya*), οι οποίες πάλι με τη σειρά τους υπόκεινται σε μεταβολές.

Αντιθέσεις

Πρέπει να επισημανθεί ότι, παρόλο που η «επιθυμία για ύπαρξη» και η «επιθυμία για μη ύπαρξη» αντιτίθενται μεταξύ τους, είναι βασικά οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος: της επιθυμίας. Η μια όψη ελκύεται από ευχάριστα, απολαυστικά α-

ντικείμενα και τα αποδέχεται, ενώ η άλλη απωθείται από τα δυσάρεστα και αποκρουστικά ή από εκείνα τα ευχάριστα που δεν μπορεί να αποκτήσει, με συνέπεια να αντιδρά και να θέλει να τα αρνηθεί ή να τα καταστρέψει. Η άρνηση είναι κι αυτή μια δραστηριότητα της επιθυμίας, όπως και η αποδοχή.

Αν συγκρίνουμε τις άνω επιθυμίες με την έννοια του *Νιμπάνα*, μπορούμε να δούμε ότι η έννοια του *Νιμπάνα* έρχεται σε αντίθεση και με τις δύο, δηλαδή την «επιθυμία για ύπαρξη» και την «επιθυμία για μη ύπαρξη», καθώς και με την «επιθυμία για ηδονές».

Υπάρχουν ψευδείς κατηγορίες από αιωνιστές, που έχουν παρανοήσει τη Διδασκαλία του Βούδα για το *Νιμπάνα*, νομίζοντας ότι προϋποθέτει την εκμηδένιση (*uccheda*) ενός υπάρχοντος όντος που θεωρείται εαυτός. Ο Βούδας δηλώνει ότι αυτό που διδάσκει είναι ότι ένα έμβιο ον δεν είναι «εαυτός» αλλά μια απλή συσσώρευση παραγόντων, υλικών και νοητικών γεγονότων, που συνδέονται σε μια διαδικασία που είναι εγγενώς πόνος και ταλαιπωρία (*dukkha*), και ότι το *Νιμπάνα*, η κατάπαυση του πόνου, δεν είναι η εκμηδένιση ή η εξάλειψη ενός όντος, αλλά ο τερματισμός της ίδιας μη ικανοποιητικής διαδικασίας του υπαρξιακού πόνου. «Τόσο στο παρελθόν όσο και τώρα αυτό που διδάσκω είναι ο υπαρξιακός πόνος και η κατάπαυσή του», λέει.²⁹ Συνεπώς, δεν υπάρχει κάποια οντότητα που πρέπει να εκμηδενιστεί ή να εξαλειφθεί. Είναι, το πολύ, η υποκειμενική ψευδαίσθηση ενός εαυτού που πρέπει να εξαλειφθεί. Με άλλα λόγια, αν υπάρχει κάτι που πρέπει να εξαλειφθεί, κατά τον Βούδα, είναι οι νοητικές μολύνσεις (*kilesa*) του πάθους, του μίσους και της αυταπάτης.³⁰

«Η εξάλειψη του πάθους (*rāga*-), η εξάλειψη του μίσους (*dosa*-), η εξάλειψη της αυταπάτης (*moha-khayo*): αυτό ονομάζεται *Νιμπάνα*», αναφέρει στις Ομιλίες του.³¹

²⁹ M I, *Alagaddūpama-sutta*, σ. 140.

³⁰ A IV, *Verañja-sutta*, σ. 174.

³¹ S IV, *Nibbāna-pañhā-sutta*, σ. 251· It *Nibbāna-dhātu-sutta*, σ. 38.

Στο Κεφ. V, σελ. 267 αναλύεται εκτενώς η έννοια του *Νιμπάνα* ώστε να γίνει κατανοητή.

Η έγερση και η εγκατάσταση της επιθυμίας

Η επιθυμία δεν εμφανίζεται ακαθόριστα. Εγείρεται και εγκαθίσταται, ή ακόμη και ριζώνει, σε συγκεκριμένα αντικείμενα.

«Πού όμως εγείρεται αυτή η επιθυμία όταν εγείρεται, και πού εγκαθίσταται όταν εγκαθίσταται; Οπουδήποτε υπάρχει στον κόσμο κάτι που είναι ευχάριστο και απολαυστικό, εκεί εγείρεται αυτή η επιθυμία όταν εγείρεται, και εκεί εγκαθίσταται όταν εγκαθίσταται.

»Και τι υπάρχει στον κόσμο που είναι ευχάριστο και απολαυστικό; Το μάτι... το αυτί... η μύτη... η γλώσσα... το σώμα... ο νους είναι κάτι ευχάριστο και απολαυστικό στον κόσμο. Είναι εδώ που η επιθυμία εγείρεται όταν εγείρεται, και είναι εδώ που εγκαθίσταται όταν εγκαθίσταται.

»Ορατά αντικείμενα... ήχοι... μυρωδιές... γεύσεις... απτά αντικείμενα... νοητικά αντικείμενα είναι κάτι ευχάριστο και απολαυστικό στον κόσμο. Είναι εδώ που η επιθυμία εγείρεται όταν εγείρεται, και είναι εδώ που εγκαθίσταται όταν εγκαθίσταται.

»Η συνείδηση (*viññāṇa*) του ματιού... του αυτιού... της μύτης... της γλώσσας... του σώματος... του νου είναι κάτι ευχάριστο και απολαυστικό στον κόσμο. Είναι εδώ που η επιθυμία εγείρεται όταν εγείρεται, και είναι εδώ που εγκαθίσταται όταν εγκαθίσταται.

»Η επαφή (*phassa*) στο μάτι... στο αυτί... στη μύτη... στη γλώσσα... στο σώμα... στον νου είναι κάτι ευχάριστο και απολαυστικό στον κόσμο. Είναι εδώ που η επιθυμία εγείρεται όταν εγείρεται, και είναι εδώ που εγκαθίσταται όταν εγκαθίσταται.

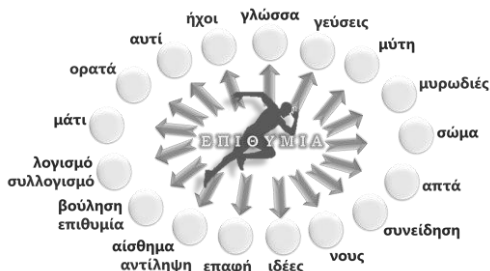
»Το αίσθημα (*vedanā*) που εγείρεται από την επαφή στο μάτι... στο αυτί... στη μύτη... στη γλώσσα... στο σώμα... στον νου είναι κάτι ευχάριστο και απολαυστικό στον κόσμο. Είναι εδώ που η επιθυμία εγείρεται όταν εγείρεται, και είναι εδώ που εγκαθίσταται όταν εγκαθίσταται.

»Η αντίληψη (*saññā*) των ορατών αντικειμένων... των ήχων... των μυρωδιών... των γεύσεων... των απτών αντικειμένων... των νοητικών αντικειμένων είναι κάτι ευχάριστο και απολαυστικό στον κόσμο. Είναι εδώ που η επιθυμία εγείρεται όταν εγείρεται, και είναι εδώ που εγκαθίσταται όταν εγκαθίσταται.

»Η βούληση (*cetanā*) και η επιθυμία (*taṇhā*) για ορατά αντικείμενα... για ήχους... για μυρωδιές... για γεύσεις... για απτά αντικείμενα... για νοητικά αντικείμενα είναι κάτι ευχάριστο και απολαυστικό στον κόσμο. Είναι εδώ που η επιθυμία εγείρεται όταν εγείρεται, και είναι εδώ που εγκαθίσταται όταν εγκαθίσταται.

»Ο λογισμός (*vitakka*) και ο συλλογισμός (*vicāra*) για ορατά αντικείμενα... για ήχους... για μυρωδιές... για γεύσεις... για απτά αντικείμενα... για νοητικά αντικείμενα είναι κάτι ευχάριστο και απολαυστικό στον κόσμο. Είναι εδώ που η επιθυμία εγείρεται όταν εγείρεται, και είναι εδώ που εγκαθίσταται όταν εγκαθίσταται», λέει ο Βούδας προκειμένου να προσδιορίσει αυτά τα αντικείμενα.³²

Συνεπώς, η επιθυμία μπορεί να πάρει πολλές μορφές και διαστάσεις και να απλώσει τα πλοκάμια της σε πολλαπλά αντικείμενα αναζητώντας την ευχαρίστηση εδώ κι εκεί.

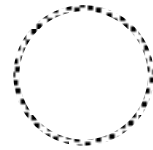
³² D III, *Mahāsatiṭṭhāna-sutta*, σ. 307.

Ωστόσο, σε όλες τις μορφές της, η επιθυμία τελικά ανάγεται στον νοητικό παράγοντα «απληστία» (*lobha*), η οποία έχει τα εξής γνωρίσματα:

1. Το χαρακτηριστικό της είναι το άρπαγμα/τσάκωμα/γράψωμα ενός αντικειμένου.
2. Η λειτουργία της είναι να κολλάει όπως το κρέας κολλάει σε ένα καυτό τηγάνι.
3. Η εκδήλωσή της είναι η μη παραίτηση.
4. Η εγγύτατη αιτία της είναι να βλέπει την απόλαυση σε πράγματα που οδηγούν στον δεσμό (*saṃyojana*).³³

Η επιθυμία έναντι της πρώτης αιτίας

Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε ότι η επιθυμία δεν θεωρείται η «πρώτη αιτία» του υπαρξιακού πόνου. Διότι, σύμφωνα με τον Βουδισμό, δεν υπάρχει μια «πρώτη αιτία» που μπορεί να εντοπιστεί, αλλά αέναες κυκλικές διαδικασίες δημιουργίας και καταστροφής των φαινομένων με αιτίες και αποτελέσματα, και τίποτε άλλο δεν κυβερνάει το σύμπαν. Είναι σαν σε έναν κύκλο, όπου κάθε σημείο του δύναται να είναι η αρχική αιτία της ύπαρξής του. Δηλαδή τα πράγματα δεν οφείλονται σε μία μόνο αιτία ούτε είναι αναίτια και τυχαία, αλλά οφείλονται σε πολλαπλές αιτίες και συνθήκες (*nānāpaccayā*), όπως εξηγείται στη διατύπωση της Εξαρτώμενης Γένεσης.

Σ' αυτό το σημείο μπορεί να τεθεί το ερώτημα αν η ζωή έχει απαρχή. Σύμφωνα με τη Διδασκαλία του Βούδα, η απαρχή του ρεύματος της ζωής των έμβιων όντων είναι αδιανόητη. Αυτός που πιστεύει στη δημιουργία της ζωής από τον Θεό, μπορεί να εκπλαγεί μ' αυτή την απάντηση. Αν όμως τον ρωτούσατε: «Ποια είναι η απαρχή του Θεού;», θα απαντούσε χω-

³³ DhsA, *Dhammuddesavāraḥkathā*, σ. 248· Vism, *Saṅkhārakkhandhakathā*.

ρίς δισταγμό: «Ο Θεός δεν έχει απαρχή», χωρίς να τον εκπλήσσει καθόλου η απάντησή του. Ο Βούδας λέει για την πρώτη αρχή στον κύκλο της ύπαρξης: «Αυτός ο κύκλος της συνεχούς περιπλάνησης στην ύπαρξη (*saṃsāra*) δεν έχει αρχή που μπορεί να εντοπιστεί και δεν είναι ανιχνεύσιμο ένα αρχικό σημείο για τα όντα που περιπλανιούνται και περιφέρονται, τυλιγμένα στην άγνοια (*avijjā*) και δεσμευμένα από τα δεσμά της επιθυμίας (*taṇhā*)». ³⁴ Επιπλέον, αναφερόμενος στην άγνοια που είναι η κύρια αιτία της συνέχισης της ζωής, ο Βούδας δηλώνει: «Ένα αρχικό σημείο της άγνοιας (*avijjā*) δεν είναι ανιχνεύσιμο ώστε να θεωρηθεί ότι πριν από αυτό το σημείο δεν υπήρχε άγνοια και εμφανίστηκε κατόπιν». ³⁵ Συνεπώς, δεν είναι δυνατό να πούμε ότι δεν υπήρχε ζωή πέρα από κάποιο συγκεκριμένο σημείο. Διότι η ζωή δεν αποτελεί ένα «είναι», μια σταθερή και αμετάβλητη πραγματικότητα, αλλά ένα «γίγνεσθαι», μια διαδικασία γένεσης, εξέλιξης, συνεχούς κίνησης και μεταβολής. Είναι μια συνθηκοεξαρτώμενη ροή υλικών και νοητικών αλλαγών.

Εάν κάποιος θέτει μια πρώτη αιτία, είναι δικαιολογημένο να ρωτήσει για την αιτία αυτής της πρώτης αιτίας, καθώς τίποτα δεν μπορεί να ξεφύγει από τον νόμο της αιτιότητας και της συνθηκοκρατίας που είναι εμφανής στον κόσμο σε όλους, εκτός από εκείνους που δεν βλέπουν. Ωστόσο, ένας θεϊστής που αποδίδει όντα και γεγονότα σε έναν παντοδύναμο δημιουργό Θεό ως πρώτη αιτία, θα επιμένει έντονα: «Είναι θέλημα του Θεού και αποτελεί ιεροσυλία να αμφισβητούμε την εξουσία του». Δεν καταπνίγει άραγε αυτή η ιδέα του Θεού την ανθρωπινή ελευθερία να διερευνήσει, να αναλύσει, να ελέγξει και να δει τι υπάρχει πέρα από το γυμνό μάτι και τις αυθαίρετες επιθυμίες μας, εμποδίζοντας έτσι τη διόραση;

³⁴ S II, *Assu-sutta*, σ. 179· S III, *Gaddulabaddha-sutta*, σ. 149.

³⁵ A V, *Avijjā-sutta*, σ. 112.

Όσο για την επιθυμία, είναι μεν ένας δυναμικός ψυχολογικός παράγοντας, αλλά κι αυτή, όπως όλα τα άλλα φαινόμενα, υλικά ή νοητικά, είναι επίσης συνθηκοκρατημένη, αλληλεξαρτώμενη και σχετική. Δεν αποτελεί ούτε μια αρχή ούτε ένα τέλος από μόνη της. Αν και η επιθυμία αναφέρεται ως η αιτία του υπαρξιακού πόνου, δεν είναι αυτόνομη και αυτεξούσια, αλλά εξαρτάται από άλλες αιτίες και συνθήκες ως πηγή της, ως προέλευσή της, για να γεννηθεί, να παραχθεί και να γίνει δυναμική. Από ποιες αιτίες και συνθήκες; Η ακόλουθη Ομιλία του Βούδα απαντά σε αυτό το ερώτημα με τη Διδαχή της Εξαρτώμενης Γένεσης.

«Και τι έχει η επιθυμία ως πηγή της, τι ως προέλευσή της, από τι γεννιέται και από τι παράγεται; Από το αίσθημα. Και το αίσθημα; Από την (αισθητηριακή και νοητική) επαφή. Και η επαφή; Από τα έξι αισθητήρια όργανα. Και τα έξι αισθητήρια όργανα; Από τα νοητικά και υλικά φαινόμενα. Και τα νοητικά και υλικά φαινόμενα; Από τη συνείδηση. Και η συνείδηση; Από τις βουλητικές δραστηριότητες. Και οι βουλητικές δραστηριότητες; Από την άγνοια.

»Συνεπώς, με την άγνοια ως συνθήκη δημιουργούνται οι βουλητικές δραστηριότητες... Με το αίσθημα ως συνθήκη, δημιουργείται η επιθυμία...

»Έτσι προκαλείται η έγερση ολόκληρου του συνόλου του υπαρξιακού πόνου και της δυστυχίας». ³⁶

Εδώ, και σε άλλες Ομιλίες, η «άγνοια» αναφέρεται ως η μακρινή αιτία του υπαρξιακού πόνου, και η επιθυμία ως η πιο κοντινή. Αυτό συμβαίνει ιδιαίτερα με τη Διδαχή της Εξαρτώμενης Γένεσης, την οποία θα αναλύσουμε παρακάτω. Με αυτή τη Διδαχή ο Βούδας εκθέτει αναλυτικά το σύνολο των αιτιών και συνθηκών που συμβάλλουν στον υπαρξιακό μας πόνο αλλά και στην κατάπαυση του πόνου με την πλήρη παύση των

³⁶ M I, *Mahātaṇhāsāṅkhaya-sutta*, σ. 261.

ίδιων αιτιών και συνθηκών. Συνεπώς, η Δεύτερη και η Τρίτη Ευγενής Αλήθεια, δηλαδή της προέλευσης και της κατάπαυσης του πόνου, εξηγούνται εκτενώς μέσω της Εξαρτώμενης Γένεσης, αρχίζοντας με την άγνοια, όπως φαίνεται στην ακόλουθη Ομιλία.

«Και ποια είναι η Ευγενής Αλήθεια της προέλευσης του πόνου; Με την άγνοια ως συνθήκη δημιουργούνται οι βουλητικές δραστηριότητες...

»Και ποια είναι η Ευγενής Αλήθεια της κατάπαυσης του πόνου; Με την πλήρη παύση της άγνοιας, παύουν οι βουλητικές δραστηριότητες...».³⁷

Οι δύο ρίζες του υπαρξιακού πόνου

Η άγνοια και η επιθυμία θεωρούνται οι δύο ισχυρότερες ρίζες (*mūla*) του υπαρξιακού πόνου, της περιπλάνησης στην ύπαρξη (*σανσάρα*) και της Εξαρτώμενης Γένεσης. Συνεπώς, όποτε αναφέρεται η επιθυμία, πρέπει επίσης να καταλάβουμε ότι περιλαμβάνεται και η άγνοια επειδή και οι δυο είναι συνακόλουθες. Μάλιστα, η επιθυμία βασίζεται πάντα στην άγνοια.

Η Εξαρτώμενη Γένεση

Η Εξαρτώμενη Γένεση είναι θεμελιώδης Διδασκαλία του Βουδισμού που αναφέρεται συνολικά στις πρώτιστες αιτίες, παράγοντες και συνθήκες που συντελούν στην ύπαρξή μας και στον υπαρξιακό μας πόνο. Περιγράφει την αιτιατή δομή του κύκλου (*vaṭṭa*) ή του τροχού της ύπαρξης (*bhava-cakka*), αποκαλύπτοντας τις συνθήκες (*paccaya*) που συντηρούν τον τροχό της γέννησης και του θανάτου των όντων και τα κάνουν να περιπλανιούνται από τη μια ύπαρξη στην άλλη. Ωστόσο, ο στόχος της Εξαρτώμενης Γένεσης είναι να καταδείξει πώς η

³⁷ A I, *Tiṭṭhāyatanādi-sutta*, σ. 176.

πλήρης παύση των ίδιων των αιτιών και συνθηκών οδηγεί στην πλήρη κατάπαυση του υπαρξιακού πόνου.

Γενικά εκφράζει τη βουδιστική διδασχία της εξέλιξης, τα αντίστοιχα στάδια της οποίας εξαρτώνται από προηγούμενη αιτία και αποτελούν τα ίδια την αιτία του αποτελέσματος που προκύπτει, καθώς εξελίσσονται την επόμενη υπαρξιακή κατάσταση του εξελισσόμενου (θα λέγαμε) «ατόμου» ή «όντος», με λίγα λόγια τον «φορέα της εξέλιξης». Ονομάζεται επίσης:

- διδασχία της αιτιότητας (*nidāna*),
- διδασχία της σχετικότητας των συνθηκών (*paccay'ākāra*),
- αρχή της αιτιατής σχέσης των φαινομένων (*dhamma-tthitatā*),
- φυσική τάξη των πραγμάτων (*dhamma-niyamatā*), ή
- συγκεκριμένη συνθηκοκρατία (*idappaccayatā*),
και αναφέρεται ως
- Ευγενής Μέθοδος ή Σύστημα (*Ariya-ñāya*) για τη βαθιά κατανόηση και την κατάπαυση του υπαρξιακού πόνου και της δυστυχίας.

Από ψυχολογική άποψη, η Εξαρτώμενη Γένεση είναι η βουδιστική θεωρία της ψυχολογικής σχετικότητας. Είναι η *Εξαρτώμενη από Συνθήκες Γένεση* κι έτσι ονομάζεται *Συνθηκοκρατημένη* ή *Συνθηκοεξαρτώμενη Γένεση*, επειδή αναφέρεται σε συγκεκριμένες συνθήκες (*idappaccaya*) για τις διεργασίες των νοητικών αλλά και υλικών φαινομένων που επηρεάζουν τον ψυχολογικό μας κόσμο.

Για τη διδασχία της Εξαρτώμενης Γένεσης ο Βούδας τονίζει ιδιαίτερα ότι λόγω της μη κατανόησης και διείσδυσης αυτής της διδασχίας, τα όντα έχουν γίνει «σαν μπερδεμένο κουβάρι, σαν πλεγμένα βούρλα και καλάμια, με αποτέλεσμα να μην ξεπερνούν το επίπεδο της δυστυχίας, του κακού προορισμού, του κόσμου του ξεπεσμού και της περιπλάνησης στον επώδυνο κύκλο της ύπαρξης (*σανσάρα*)».³⁸

³⁸ D II, *Mahānidāna-sutta*, σ. 55.

Συνεπώς, ο Βούδας εξηγεί την Εξαρτώμενη Γένεση για να δείξει πώς προκαλείται η έγερση του υπαρξιακού μας πόνου και πώς η κατάπαυσή του.

«Έτσι προκαλείται η έγερση (*samudaya*)... κι έτσι η κατάπαυση (*nirodha*) ολόκληρου του συνόλου του υπαρξιακού πόνου και της ταλαιπωρίας», δηλώνει.³⁹

Με το «έτσι», όπως θα δούμε παρακάτω, δεν αποκαλύπτει μόνο ένα μέρος του υπαρξιακού πόνου, αλλά τη διαδικασία των αιτιών και συνθηκών στο σύνολό της. Ο άνθρωπος περιφέρεται καθημερινά στον κύκλο αιτιών και συνθηκών της Εξαρτώμενης Γένεσης σε μια συνεχόμενη αιτιατή περιστροφή. «Αιτιατή» επειδή, αν παρατηρήσουμε προσεκτικά, θα διαπιστώσουμε ότι τα φαινόμενα γύρω και μέσα μας δεν συμβαίνουν τυχαία και χαοτικά, αλλά διαδραματίζονται με μια σειρά. Αυτή η σειρά είναι ένας νόμος που πραγματικά διέπει τους ψυχολογικούς μας παράγοντες στην καθημερινή ζωή. Αυτός είναι ο νόμος της αιτιοκρατίας και της συνθηκοκρατίας της ύπαρξής μας, ότι δηλαδή κι εμείς ως όντα εξαρτιόμαστε από ορισμένες αιτίες και συνθήκες, οι οποίες είναι αναπόσπαστα μέρη της υπόστασής μας.

Γενικά, όλα τα φαινόμενα παράγονται από έναν συνδυασμό αιτιών και συνθηκών. Δεν είναι απόλυτα, αυθύπαρκτα, αυτόνομα, αμετάβλητα, ανεξάρτητα από άλλα πράγματα. Αποτελούνται, συγκροτούνται, διαμορφώνονται, σχηματίζονται, πλάθονται και δημιουργούνται από συνθήκες. Εξαρτώνται και αλληλεξαρτώνται από συνθήκες. Γι' αυτό λέγονται αιτιοκρατούμενα και συνθηκοκρατημένα. Και όλες οι αιτίες και οι συνθήκες συνεχώς εγείρονται και παύουν σύμφωνα με άλλες συνθήκες και αιτίες.

Παρόλο που η Εξαρτώμενη Γένεση αναφέρεται στις υλικές συνθήκες, επισημαίνει περισσότερο τις νοητικές συνθήκες που

³⁹ M III, *Bahudhātuka-sutta*, σ. 63.

δρουν ως αλυσιδωτή αντίδραση για τη γένεση άλλων συνθηκών, οι οποίες δημιουργούν τον υπαρξιακό πόνο.

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας δεν υπάρχουν στιγμές ευτυχίας, αλλά απλώς ότι αυτές οι στιγμές είναι παροδικές και φευγαλέες και υποκύπτουν στο σύνολο του υπαρξιακού πόνου. Έτσι έχουμε έναν μηχανισμό ο οποίος αρχίζει από την άγνοια, η οποία, όπως θα διαπιστώσουμε, δεν είναι αυτόνομη αλλά εξαρτώμενη, και μπορεί να παράξει άλλους νοητικούς παράγοντες, όπως την επιθυμία, και τέλος τον υπαρξιακό πόνο. Ο πόνος τελικά προκύπτει λόγω της άγνοιας ή της έλλειψης ορθής γνώσης σχετικά με τη φύση της ύπαρξης και παύει μέσα από τη σοφία, την άμεση ορθή γνώση και την κατανόηση της φύσης της ύπαρξης.

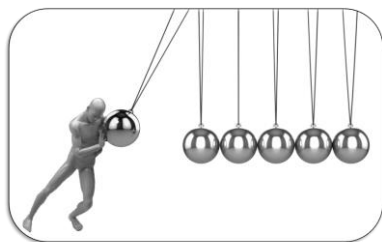

Η Εξαρτώμενη Γένεση αποκαλύπτει βασικά δύο νόμους, τον νόμο της αιτίας και του αποτελέσματος (*hetu-phala*) και τον νόμο της αιτίας και της συνθήκης (*hetu-raccaya*), που διέπουν όλα τα φαινόμενα της ύπαρξής μας, τόσο τα νοητικά όσο και τα υλικά. Υποδεικνύει πώς οι παρελθούσες αιτίες παράγουν αποτελέσματα στο παρόν, τα οποία στη συνέχεια γίνονται αιτίες στο παρόν για μελλοντικά αποτελέσματα. Αυτός ο κύκλος συνεχίζεται όσο επικρατούν οι συνθήκες. Είναι ο κύκλος της αιτίας και του αποτελέσματος ή ο κύκλος της αιτιοκρατίας και συνθηκοκρατίας.

Συνεπώς, όταν έχουμε ένα αποτέλεσμα στο παρόν, αυτό σημαίνει ότι υπήρξε ως αιτία στο παρελθόν, ενώ το αποτέλεσμα στο παρόν γίνεται αιτία για ένα αποτέλεσμα στο μέλλον. Αυτή η συνεχής αλληλουχία της αιτίας-αποτελέσματος και αντίστροφα δημιουργεί έναν συνεχή κύκλο όχι μόνο για τα νοητικά, αλλά και για τα υλικά φαινόμενα της ύπαρξής μας.

Η Εξαρτώμενη Γένεση είναι επίσης η διδαχή του νόμου της δράσης και αντίδρασης των πράξεών μας (*karma*). Μαζί με τη διδαχή του μη εαυτού (*anatātā*), αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση για την πραγματική συνειδητοποίηση της Διδασκαλίας του Βούδα. Παρουσιάζει τη συνεχή και ακατάπαυστη ροή πολλαπλών νοητικών και υλικών φαινομένων που συμβατικά ονομάζονται «ον», «εγώ», «εαυτός», «άνθρωπος», «ζώο», «φυτό», «μέταλλο» κ.λπ., τα οποία συνεχώς αλλά-

Δράση ⇨ Αντίδραση

Συνεχής ροή νοητικών & υλικών φαινομένων

ζουν μορφές και διαστάσεις. Αυτή η ροή δεν συμβαίνει τυχαία, υπάρχει μια εξάρτηση, όπου μια αιτία φέρνει ένα αποτέλεσμα και το αποτέλεσμα μια άλλη αιτία, και όπου οι αιτίες δεν είναι αυτόνομες, αλλά εξαρτώνται από πολλαπλές συνθήκες.

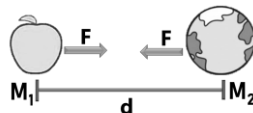
Συνεπώς, η Εξαρτώμενη Γένεση χρησιμοποιεί τη συνθετική μέθοδο, δείχνοντας ότι όλα τα νοητικά και υλικά φαινόμενα σχετίζονται και συνδυάζονται μεταξύ τους με τον έναν ή τον άλλον τρόπο. Είναι αλληλένδετα και συνδεδεμένα μεταξύ τους έτσι ώστε να αποτελούν ένα ενιαίο, λειτουργικό σύνολο. Μερικοί μπορεί να νομίζουν ότι αυτό είναι κάτι καλό και θετικό, διότι δεν γνωρίζουν με τι είναι συνδεδεμένα. Σε τελική ανάλυση, είναι συνδεδεμένα με τα τρία χαρακτηριστικά της ύπαρξης, δηλαδή με α) την παροδικότητα, β) τον υπαρξιακό πόνο και γ) τον μη εαυτό ή την απροσωπία των φαινομένων.

Επιπλέον, επισημαίνεται ότι ο νόμος της Εξαρτώμενης Γένεσης δεν ήταν δημιουργήμα του Βούδα. Ο Βούδας απλώς τον ανακάλυψε και μετά τον δίδαξε στον κόσμο, λέγοντας:

«Είτε εμφανιστούν οι Βούδες είτε όχι, αυτό το κοσμικό στοιχείο (*dhātu*) εξακολουθεί να υπάρχει, δηλαδή η αρχή

της αιτιατής σχέσης των φαινομένων (*dhamma-tt̥hitatā*), η φυσική τάξη των πραγμάτων (*dhamma-niyamatā*) και η συγκεκριμένη συνθηκοκρατία (*idappaccayatā*). Ένας Βούδας το συνειδητοποιεί, το εξηγεί και το διδάσκει στους άλλους». ⁴⁰

Ο νόμος της Εξαρτώμενης Γένεσης είναι σαν τον νόμο της βαρύτητας, που ναι μεν ανακαλύφθηκε αλλά δεν δημιουργήθηκε από τον Ισαάκ Νεύτωνα. Υπήρχε στον κόσμο αλλά κανείς δεν τον γνώριζε. Δηλαδή οι άνθρωποι δεν ήταν σε θέση να καταλάβουν πώς αυτός ο νόμος παίζει ρόλο για τόσα φυσικά φαινόμενα. Ο Νεύτωνας τον ανακάλυψε και ονομάζεται νόμος του Νεύτωνα, που σημαίνει ο νόμος που ανακαλύφθηκε αλλά δεν δημιουργήθηκε από τον Νεύτωνα. Παρόμοια, ο νόμος της Εξαρτώμενης ή Συνθηκοκρατημένης Γένεσης υπήρχε με τα έμβια όντα από τότε που αυτά ήρθαν σε ύπαρξη. Αλλά κανείς δεν τον γνώριζε μέχρι που ο Βούδας τον ανακάλυψε και τον αποκάλυψε. Γιατί όμως τον αποκάλυψε;

Πρέπει να γνωρίζουμε ότι όπως ο μεγάλος ωκεανός έχει μόνο μία γεύση, αυτή του αλατιού, έτσι και η Διδασκαλία του Βούδα δεν έχει παρά μόνο μία γεύση, αυτήν της απελευθέρωσης (*vimutti-rasa*). ⁴¹ Δηλαδή, τη γεύση της απελευθέρωσης από όλο τον υπαρξιακό πόνο, τη δυστυχία, την οδύνη, την ταλαιπωρία.

«Τόσο παλιότερα όσο και τώρα, αυτό που διδάσκω είναι

- ο υπαρξιακός πόνος (*dukkha*) και
- η κατάπαυση του υπαρξιακού πόνου (*dukkha-nirodha*)», λέει ο Βούδας. ⁴²

⁴⁰ S II, *Paccaya-sutta*, σ. 25.

⁴¹ A IV, *Pahārāda-sutta*, σ. 202.

⁴² M I, *Alagaddūpama-sutta*, σ. 140.

Και αυτός είναι ο σκοπός της Εξαρτώμενης Γένεσης:

- Να αποκαλύψει τις συνθήκες από όπου γεννιέται ο υπαρξιακός πόνος.
- Να δείξει την κατάπαυση του υπαρξιακού πόνου μέσω της κατάπαυσης των συγκεκριμένων συνθηκών που τον προκαλούν.
- Να εξηγήσει πώς η υπαρξιακή μας ταλαιπωρία προκαλείται και εξαρτάται από ψυχολογικούς παράγοντες, οι οποίοι δρουν ως συνθήκες.
- Να δείξει πώς με την κατάπαυση αυτών των ψυχολογικών παραγόντων επέρχεται η κατάπαυση της υπαρξιακής ταλαιπωρίας.

Συνεπώς, η ανάλυση της Εξαρτώμενης Γένεσης δεν είναι αποτέλεσμα θεωρητικής περιέργειας, αλλά έχει ως πρωταρχικό πρακτικό στόχο την επίτευξη της απελευθέρωσης από τον υπαρξιακό πόνο που εντοπίζεται στις μολυσμένες προδιαθέσεις μας, οι οποίες έχουν τις ρίζες τους στην απληστία, το μίσος και την αυταπάτη.

Το νόημα του όρου Paṭicca-samuppāda

Ο όρος *Paṭicca-samuppāda* είναι μια σύνθετη λέξη από το *paṭicca* (εξαρτώμενο από, εξαιτίας) και το *samuppāda* (έγερση, γένεση, προέλευση).

Γένεση σημαίνει:

- δημιουργία και πρώτη εμφάνιση ενός νέου φαινομένου, μιας ιδέας, π.χ. η γένεση της τραγωδίας.
- δημιουργία ή προέλευση των όντων, π.χ. η γένεση των γαλαξιών / του σύμπαντος / της ζωής.
- θεωρία για την προέλευση της ζωής σε αντιδιαστολή με τη θεωρία της αυτόματης γένεσης.

Σε αυτή την περίπτωση, για ευνόητους λόγους, έχει μεταφραστεί ο όρος *σαμουππάντα* με τη λέξη *γένεση*. Αυτή η λέξη χρησιμοποιείται επίσης από άλλους λόγιους και είναι κατανοητή από τους περισσότερους ανθρώπους. Υπάρχουν και άλλοι όροι, όπως «έγερση», «προέλευση», «εξαρτώμενη προέλευση»: ωστόσο, ο όρος *σαμουππάντα* (*samuprāda* = *saḥ* + *uprāda*) έχει βαθύτερη έννοια από τους προηγούμενους. Συγκεκριμένα, η πρόθεση *saḥ* σημαίνει «μαζί», όπως το ελληνικό «συν», και *uprāda* σημαίνει «έγερση». Δηλαδή «συν + έγερση» = συνέγερση.

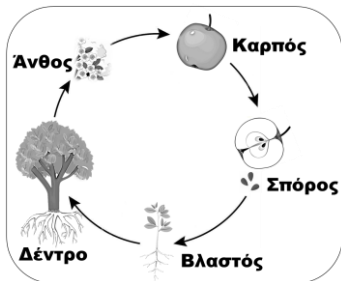
Σε αυτό το πλαίσιο, η «συνέγερση» (*samuprāda*) έχει την έννοια του συνδυασμού, της συμμετοχής πολλών στοιχείων που εγείρονται μαζί. Βασικά, η *Paṭicca-samuprāda* ορίζεται ως η *Εξαρτώμενη Συνέγερση* των αποτελεσμάτων, τα οποία εξαρτώνται από έναν συνδυασμό συνθηκών.

Μ' άλλα λόγια, όταν ένα φαινόμενο εγείρεται, δεν εγείρεται μεμονωμένο, αλλά σε συνδυασμό με τη συμμετοχή πολλών άλλων στοιχείων. Γι' αυτό, ο όρος *σαμουππάντα* ορίζεται ως *Εξαρτώμενη Συνέγερση*.

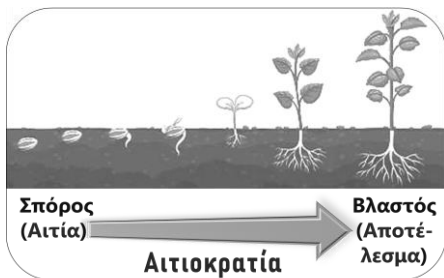
Τούτο σημαίνει ότι καμία μεμονωμένη αιτία δεν μπορεί να προκαλέσει ένα αποτέλεσμα, ούτε εγείρεται ένα μόνο αποτέλεσμα από μια δεδομένη αιτία. Αντίθετα, υπάρχει πάντα ένα σύνολο συνθηκών που προκαλούν ένα σύνολο αποτελεσμάτων. Συνεπώς, όταν στην *Paṭicca-samuprāda* ένας παράγοντας δηλώνεται ως συνθήκη (προϋπόθεση) για τον άλλο, π.χ. το αίσθημα ως συνθήκη για την επιθυμία, αυτό λέγεται για να ξεχωρίσουμε την κύρια ή σημαντική συνθήκη, π.χ. το αίσθημα, μεταξύ ενός συνόλου συνθηκών και να τη συσχετίσουμε με το πιο σημαντικό αποτέλεσμα, π.χ. την επιθυμία, μεταξύ ενός συνόλου αποτελεσμάτων. Θα δούμε ότι καθένας παράγοντας στην *Εξαρτώμενη Γένεση* χρειάζεται τη βοήθεια άλλων νοητικών παραγόντων για να εγερθεί. Γι' αυτό λέγεται *συνέγερση*, διότι υποστηρίζεται από άλλους νοητικούς παράγοντες. Για να το κατανοήσουμε αυτό και να μη μιλάμε αφηρημένα, θα δώ-

σουμε εδώ ένα παράδειγμα με μια πολύ φυσιολογική διαδικασία στον κύκλο ζωής μιας μηλιάς.

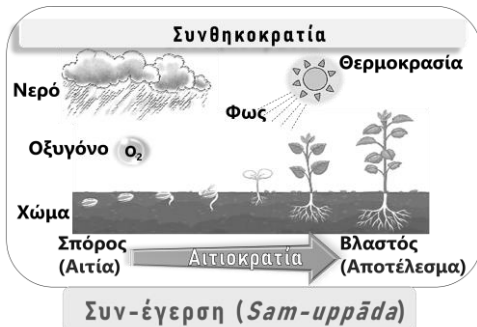
Εάν φυτέψουμε έναν σπόρο μηλιάς, απαιτούνται πολλές συνθήκες για να βλαστήσει, να γίνει δέντρο, να ανθίσει και να καρποφορήσει. Η εμφάνιση του βλαστού δεν γίνεται έτσι τυχαία αλλά χρειάζεται μια διαδικασία συνθηκών για να επέλθει. Για να γίνει δέντρο, χρειάζονται άλλες συνθήκες, για να επέλθει ανθοφορία χρειάζονται άλλες συνθήκες και για να δώσει μήλα χρειάζονται πάλι άλλες συνθήκες. Ο καρπός μετά δίνει ξανά σπόρο, ο οποίος θα γίνει βλαστός, δέντρο, άνθος, καρπός, και όλος αυτός ο κύκλος επαναλαμβάνεται ξανά και ξανά.

Ο σπόρος είναι η αιτία, αλλά χωρίς τις κατάλληλες συνθήκες για ανάπτυξη θα οδηγηθεί σε αδιέξοδο και δεν θα μπορέσει να αναπτυχθεί. Έτσι, ο σπόρος χρειάζεται ορισμένες συνθήκες για να δημιουργηθεί ο βλαστός και να προκύψει το αποτέλεσμα.

Έχουμε λοιπόν το φαινόμενο της αιτιοκρατίας, όπου μια αιτία προκαλεί ένα αποτέλεσμα. Αυτό δεν συμβαίνει τυχαία, αλλά απαιτούνται ορισμένες συνθήκες που θα υποστηρίξουν τη διαδικασία της αιτιοκρατίας, και σε αυτή την περι-

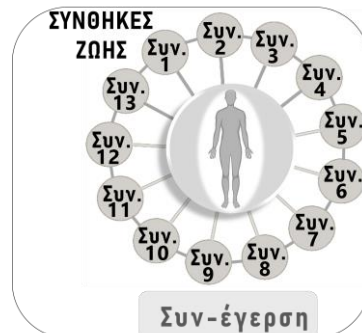
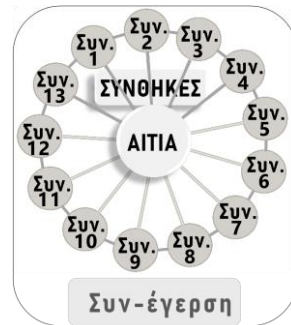
πτωση μια συνθήκη είναι το χρώμα. Το χρώμα πρέπει να είναι γόνιμο, δηλαδή να περιέχει ορυκτά, μέταλλα, άλατα, φώσφορο κ.λπ., ακόμα και βακτηρίδια, που θα υποστηρίξουν τη βλάστηση του σπόρου. Επιπλέον, απαιτείται νερό, οξυγόνο, θερμοκρασία και φως. Όλες αυτές οι συνθήκες που βρίσκονται γύρω από τον σπόρο ονομάζονται συνθηκοκρατία.

Υπάρχει λοιπόν ένας συνδυασμός αιτιοκρατίας και συνθηκοκρατίας, διότι, χωρίς τη συνθηκοκρατία, η αιτία είναι ένα «μηδέν» που δεν μπορεί να οδηγήσει σε κάποιο αποτέλεσμα. Αυτό ονομάζεται «συνέγερση» (σαμουπάντα), δηλαδή παραγωγή αποτελέσματος από τη συνδρομή πολλαπλών συνθηκών.

Αυτά τα φαινόμενα αλληλεξαρτώνται, αλληλοσυνδέονται και *συνεγείρονται*. Κανένα πράγμα δεν μπορεί να εγερθεί από μόνο του, αυτόνομα. Έτσι, παρόλο που τη μεταφράζουμε ως *Εξαρτώμενη Γένεση*, στην πραγματικότητα είναι *Εξαρτώμενη Συνέγερση* ορισμένων συνθηκών μαζί, που δίνουν ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα.

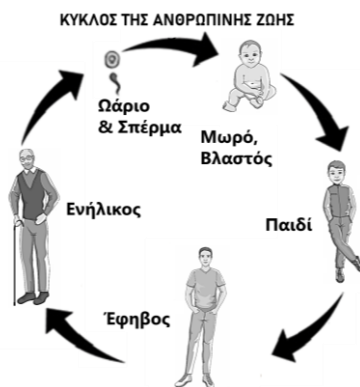
Έχουμε δηλαδή την αιτία αλλά και πολλές συνθήκες που πρέπει να την υποστηρίξουν προκειμένου να αποφέρουν αποτέλεσμα. Αυτό λέγεται *συνέγερση* αιτιών και συνθηκών, ώστε να έχουμε ένα αποτέλεσμα.

Υπάρχουν φυσικά και οι συνθήκες ζωής. Για να υποστηριχθεί η ζωή μας, πρέπει να υπάρχουν πολλές συνθήκες ώστε να επιτευχθεί η συνέχισή της. Η ζωή μας είναι *συνέγερση* πολλών αιτιών και συνθηκών που συνδυάζονται σε ένα σύνολο προκειμένου να δώσουν ένα αποτέλεσμα.

Έτσι, εάν πάμε στον κύκλο ζωής της μηλιάς, βλέπουμε ότι μόνο όταν εκπληρωθούν διάφορες συνθήκες μπορεί να υπάρξει καρποφορία μήλων. Το αν θα προκύψει ή γεννηθεί κάτι είναι αποτέλεσμα πολλών συν-εγεργμένων συνθηκών. Αυτή είναι η Εξαρτώμενη Γένεση ή *Συνέγερση* των αιτιών και συνθηκών όσον αφορά τον υλικό κόσμο των φυτών.

Κάτι ανάλογο συμβαίνει και στον κύκλο της ανθρώπινης ζωής. Έχουμε το ωάριο και το σπερματοζωάριο από τα οποία προέρχεται το έμβρυο. Και μέσα στη μήτρα, που είναι το γόνιμο έδαφος, πρέπει να υπάρχουν οι κατάλληλες συνθήκες για να υποστηριχθεί η ανάπτυξη του εμβρύου. Στη συνέχεια, πρέπει να υπάρχουν οι συνθήκες ώστε το έμβρυο να γίνει μωρό, ο «βλαστός», και εν συνεχεία παιδί. Διότι γνωρίζουμε

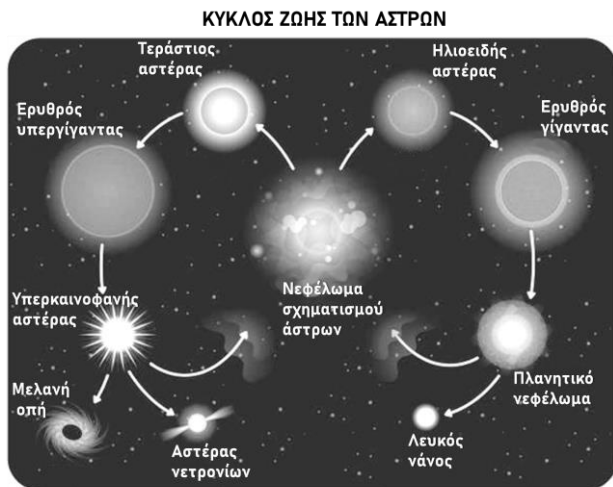

ότι, χωρίς την υποστήριξη των γονέων ή άλλων κηδεμόνων, το μωρό δεν μπορεί να επιβιώσει ώστε να μεγαλώσει και να γίνει παιδί. Για να μεγαλώσει και να γίνει έφηβος, χρειάζονται άλλες συνθήκες και μεγάλη υποστήριξη, και για να γίνει ενήλικος χρειάζονται ξανά άλλες συνθήκες και υποστήριξη, και ο κύκλος συνεχίζεται.

Η Εξαρτώμενη Γένεση ή *Συνέγερση* υπάρχει και στο σώμα μας, στον σχηματισμό κυττάρων και πολλών άλλων υλικών στοιχείων. Όλα τα κύτταρα που υπάρχουν στο σώμα μας πρέπει να συνεργάζονται και να *συνεγείρονται* με άλλα κύτταρα και συνθήκες για να υποστηρίξουν την ύπαρξή του. Υπάρχει λοιπόν αυτή η *συνέγερση*, αυτός ο συνδυασμός πολλών στοιχείων για να επιτευχθεί ένα αποτέλεσμα.

Η Εξαρτώμενη Γένεση υπάρχει επίσης και στον σχηματισμό των άστρων, των γαλαξιών και γενικά του σύμπαντος. Εδώ έχουμε νεφελώματα που λειτουργούν ως βρεφοκομεία για

τον σχηματισμό νέων άστρων. Παράγουν αστέρες, όπως είναι ο δικός μας ήλιος, οι οποίοι μετά από δισεκατομμύρια έτη γίνονται ερυθροί γίγαντες, εκρήγνυνται,

και μετά δημιουργούνται λευκοί νάνοι ή ξανά πλανητικά νεφελώματα που γίνονται γόνιμο έδαφος για τον σχηματισμό άστρων. Ένα νεφέλωμα μπορεί να παράξει επίσης τεράστιους αστέρες που γίνονται ερυθροί υπεργίγαντες και στη συνέχεια υπερκαινοφανείς αστέρες που εκρήγνυνται και καταλήγουν πάλι σε νεφελώματα σχηματισμού άστρων, ή μπορεί ένα μέρος από αυτά να γίνει μελανή οπή ή αστέρας νετρονίων. Αυτό λέγεται *συν-έγερση*, διότι όλα αυτά είναι ένας συνδυασμός πολλών παραγόντων ώστε να επέλθει αυτός ο κύκλος της ζωής των άστρων.

Η Εξαρτώμενη Γένεση ή *Συνέγερση* υπάρχει και στον νοητικό κόσμο, στον σχηματισμό σκέψεων, ιδεών και συναισθημάτων. Και είναι εδώ στον νοητικό ή ψυχολογικό κόσμο, όπου ο Βούδας αποκαλύπτει κυρίως την Εξαρτώμενη Γένεση, επειδή εδώ εγείρεται ο υπαρξιακός πόνος. Άψυχα πράγματα όπως πέτρες, βέργες, τούβλα, ή άστρα, δεν έχουν συνείδηση για να καταλάβουν τη λύπη, τον πόνο ή οποιοδήποτε άλλο ψυχολογικό φαινόμενο.

Αλλά οι άνθρωποι και όλα τα έμβια όντα γενικότερα διαθέτουν συνείδηση, συναισθήματα, επιθυμίες, σκέψεις. Έχουν αυτόν τον νοητικό κόσμο. Εδώ μπορεί κάποιος να δει ότι η Εξαρτώμενη Γένεση έχει μεγάλη επίδραση επάνω μας και εδώ είναι που εστιάζει περισσότερο ο Βούδας στις εξηγήσεις του.

Αιτιοκρατία και ντετερμινισμός

Είναι σημαντικό να διευκρινίσουμε εδώ την έννοια της αιτιοκρατίας που συνήθως σχετίζεται με την επιστημονική και φιλοσοφική σκέψη του *ντετερμινισμού*. Η αιτιοκρατία σημαίνει ύπαρξη αιτιότητας, δηλαδή σχέση ανάμεσα στην αιτία και στο αποτέλεσμα της, και πολλοί την ταυτίζουν με τον *ντετερμινισμό*. Ως θεωρητικό σύστημα, ο *ντετερμινισμός* πρεσβεύει πως όλα τα φαινόμενα και συμβάντα είναι εκ των προτέρων απόλυτα καθορισμένα εξαιτίας κάποιων νόμων ή δυνάμεων που τα υποχρεώνουν να παραμένουν ως έχουν. Ο Βουδισμός αποδέχεται την αιτιοκρατία αλλά διδάσκει τη συνθηκοκρατία και την παροδικότητα των φαινομένων, την οποία είναι σπουδαίο να κατανοήσουμε ώστε να μην υποπέσουμε στον *ντετερμινισμό* πιστεύοντας ότι όλα είναι προκαθορισμένα, δεδομένου ότι, εάν μεταβληθεί ή παραλειφθεί έστω και μία συνθήκη, όλη η αιτιοκρατία αλλάζει ή εξαφανίζεται.

Οι αρχικές συνθήκες τη στιγμή ενός αιτίου είναι τόσο πολλές, που καθιστούν δύσκολη την πρόβλεψη του αποτελέσματος εάν δεν εκπληρωθούν. Μια μικρή αλλαγή σε αυτές τις συνθήκες μπορεί να οδηγήσει σε τελειώς διαφορετικό αποτέλεσμα. Συνεπώς, αν και τα πράγματα έχουν σχέση αιτίου και αποτελέσματος και είναι αιτιοκρατικά, ένα φαινόμενο είναι εξαρτώμενο και ευμετάβλητο από τις αρχικές του συνθήκες, καθιστώντας πολλές φορές τον *ντετερμινισμό* λανθασμένο. Η μη ικανότητά μας να προβλέψουμε τι θα συμβεί οφείλεται στην έλλειψη των ακριβών γνώσεων περί της Εξαρτώμενης Γένεσης των αρχικών συνθηκών και αιτιών.

Η διατύπωση της Εξαρτώμενης Γένεσης

Η θεμελιώδης αρχή της Εξαρτώμενης Γένεσης εκφράζεται συχνά με μια σύντομη διατύπωση τεσσάρων γραμμών ως εξής:

(1) Όταν υπάρχει αυτό (A),
υφίσταται κι εκείνο (B)
(*imasmiḥ sati, idaṃ hoti*).

(2) Με την έγερση αυτού (A),
εγείρεται κι εκείνο (B)
(*imassuppādā, idaṃ uprajjati*).

Αντίστροφη σειρά

(3) Όταν δεν υπάρχει αυτό (A),
δεν υφίσταται ούτε εκείνο (B)
(*imasmiḥ asati, idaṃ na hoti*).

(4) Με την παύση αυτού (A),
παύει κι εκείνο (B)
(*imassa nirodhā, idaṃ nirujjhati*).⁴³

Εδώ αναφέρεται η αιτιώδης και συνθηκοκρατημένη σχέση δύο στοιχείων, όπου το ένα προκύπτει ως επακόλουθο του άλλου και παύει όταν εκείνο παύσει.

Με βάση αυτή τη θεμελιώδη αρχή της συνθηκοκρατίας, της σχετικότητας και της αλληλεξάρτησης μεταξύ των στοιχείων A και B, ολόκληρη η ύπαρξη και η συνέχιση του υπαρξιακού πόνου, καθώς και η παύση του, εξηγούνται με τη «λεπτομερή διατύπωση» της Εξαρτώμενης Γένεσης. Αυτή αποτελείται από δώδεκα παράγοντες ή αιτιότητες (*nidāna*) που σχετίζονται μεταξύ τους με έντεκα συνδετικούς κρίκους. Για παράδειγμα, οι παράγοντες «άγνοια» και «βουλητικές δραστηριότητες» απο-

⁴³ M III, *Bahudhātuka-sutta*, σ. 63· S II, *Dasabala-sutta*, σ. 27, κ.ε.

τελούν τον πρώτο συνδετικό κρίκο, ενώ οι παράγοντες «βουλητικές δραστηριότητες» και «συνείδηση» αποτελούν τον δεύτερο συνδετικό κρίκο και ούτω καθεξής. Συγκεκριμένα, η λεπτομερής διατύπωση εκφράζεται ως εξής:

1. Με την άγνοια ως συνθήκη, δημιουργούνται οι βουλητικές ή καρμικές δραστηριότητες (*avijjāpaccayā saṅkhārā*).
2. Με τις βουλητικές δραστηριότητες ως συνθήκη, δημιουργείται η συνείδηση [της επαναγέννησης] (*saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ*).
3. Με τη συνείδηση [της επαναγέννησης] ως συνθήκη, δημιουργούνται τα νοητικά και υλικά φαινόμενα (*viññāṇa-paccayā nāmarūpaṃ*).
4. Με τα νοητικά και υλικά φαινόμενα ως συνθήκη, δημιουργούνται τα έξι αισθητήρια όργανα (δηλαδή τα πέντε υλικά αισθητήρια όργανα και το αισθητήριο όργανο του νου) (*nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ*).
5. Με τα έξι αισθητήρια όργανα ως συνθήκη, δημιουργείται η (αισθητήρια και νοητική) επαφή (*saḷāyatana-paccayā phasso*).
6. Με την (αισθητήρια και νοητική) επαφή ως συνθήκη, δημιουργείται το αίσθημα (*phassapaccayā vedanā*).
7. Με το αίσθημα ως συνθήκη, δημιουργείται η επιθυμία (*vedanāpaccayā taṇhā*).
8. Με την επιθυμία ως συνθήκη, δημιουργείται η προσκόλληση (*taṇhāpaccayā upādānaṃ*).
9. Με την προσκόλληση ως συνθήκη, δημιουργείται το γίγνεσθαι των πράξεων (*upādānapaccayā bhavo*).
10. Με το γίγνεσθαι των πράξεων ως συνθήκη, δημιουργείται η γέννηση (*bhavaraccayā jāti*).
11. Με τη γέννηση ως συνθήκη, δημιουργείται (12) το γήρας, ο θάνατος, η λύπη, ο θρήνος, το άλγος, η οδύνη,

και το άγχος (*jātipaccayā jarāmaraññh soka-parideva-
dukkha- domanass'urāyāsā sambhavanti*).

Έτσι προκαλείται η έγερση ολόκληρου του συνόλου του
υπαρξιακού πόνου και της δυστυχίας (*Evametassa keva-
lassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti*).

Επομένως, ο σύνθετος όρος *paṭicca-samuppāda* σημαίνει
συγκεκριμένα το σύνολο των αιτιών ή συνθηκών που οδηγούν
στην έγερση του υπαρξιακού πόνου. Με αυτόν τον τρόπο ο
πόνος εγείρεται στη ζωή, υπάρχει και συνεχίζεται.

Θα πρέπει να θυμόμαστε σαφώς ότι καθένας από τους πα-
ράγοντες της Εξαρτώμενης Γένεσης είναι:

- συνθηκοκρατημένος (εξαρτάται από τους άλλους ως συν-
θήκες – *paṭicca-samuppanna*) και
- συνθηκο-δημιουργός (δημιουργεί ή εγείρει συνθήκες για
τους άλλους – *paṭicca-samuppāda*).

Κάθε παράγοντας έχει αυτές τις δύο πλευρές. Δηλαδή το
αποτέλεσμα δημιουργεί άλλες αιτίες και οι αιτίες αυτές εξαρ-
τώνται από το προηγούμενο αποτέλεσμα. Οι αιτίες επομένως
είναι συνθηκοκρατημένες. Συνεπώς, όλοι είναι σχετικοί, αλ-
ληλεξαρτώμενοι και αλληλένδετοι, και κανένας δεν είναι από-
λυτος ή ανεξάρτητος. Επομένως, ο Βουδισμός δεν αποδέχεται
την ύπαρξη μιας Πρωταρχικής Αιτίας, ενός Αυθύπαρκτου Αρ-
χικού Αιτίου ή μιας Αδημιούργητης Αρχής, όπως θα δούμε
αργότερα.

Σε αυτό το πλαίσιο, η Εξαρτώμενη Γένεση θα πρέπει να
θεωρείται κυκλική εξέλιξη και όχι γραμμική. Εν ολίγοις, το
ένα φέρνει το άλλο: το Α υποστηριζόμενο από συνθήκες φέρ-
νει το Β, το Β μπορεί να ξαναφέρει το Α, και ο κύκλος συνεχι-
ζεται.

Η Εξαρτώμενη Γένεση και τα πέντε συναθροίσματα

Η Εξαρτώμενη Γένεση συνδέεται στενά με τη διδασχή των πέντε συναθροισμάτων του νου και της ύλης που υπόκεινται στην προσκόλληση (*pañcupādānakkhandha*) και τα οποία αποτελούν συνοπτικά το σύνολο του υπαρξιακού πόνου. Όπως αναφέρεται σε διάφορες Ομιλίες του Βούδα, τα πέντε συναθροίσματα είναι εξαρτώμενα γεννημένα (*pañcicasamuppannā*),⁴⁴ δηλαδή εξαρτώνται μεταξύ τους ως συνθήκες.

Η Εξαρτώμενη Γένεση περιγράφει βασικά τον συνδυασμό των πέντε συναθροισμάτων που συνοψίζουν όλα τα υλικά και νοητικά φαινόμενα της ύπαρξης και τα οποία εμφανίζονται στον ανίδεο και αδαή ως το εγώ ή η προσωπικότητά του. Όπως είχαμε αναφέρει, τα πέντε συναθροίσματα είναι το υλικό σώμα, το αίσθημα, η αντίληψη, οι νοητικές λειτουργίες και η συνείδηση.

Γενικά, οι παράγοντες της Εξαρτώμενης Γένεσης περιλαμβάνονται στα πέντε συναθροίσματα ως εξής:

- Στο συνάθροισμα των νοητικών λειτουργιών περιλαμβάνονται η άγνοια (*avijjā*), οι βουλητικές δραστηριότητες (*sañkhārā*), τα νοητικά φαινόμενα (*nāma*), η επαφή (*phassa*), η επιθυμία (*tanhā*), η προσκόλληση (*upādāna*) και το γίνεσθαι των πράξεων (*bhava*).
- Στο συνάθροισμα της συνείδησης περιλαμβάνεται η συνείδηση (*viññāṇa*).

Τα πέντε συναθροίσματα του νου και της ύλης

⁴⁴ «Pañcica-samuppannā pañcupādānakkhandhā». Π.χ. M I.191, *Mahāhatthipadopama-sutta*· S III, *Ānanda-sutta*, σ. 24.

- Στο συνάθροισμα του αισθήματος περιλαμβάνεται το αίσθημα (*vedanā*), το οποίο υπάγεται στα νοητικά φαινόμενα (*nāma*).
- Στο συνάθροισμα της αντίληψης περιλαμβάνεται η αντίληψη, η οποία υπάγεται στα νοητικά φαινόμενα (*nāma*).
- Στο συνάθροισμα του υλικού σώματος περιλαμβάνονται τα υλικά φαινόμενα ή η ύλη (*rūpa*), τα οποία μπορεί να είναι εντός ή εκτός του σώματός μας.

Αίσθη-
μα

Αντί-
ληψη

Υλικό
Σώμα

1. Η άγνοια

Η Εξαρτώμενη Γένεση αρχίζει με την άγνοια ως εξής:

1. Με την άγνοια ως συνθήκη, δημιουργούνται οι βουλητικές δραστηριότητες (*avijjāpaccayā saṅkhārā*).

Στο πλαίσιο αυτό, θα αναλύσουμε πρώτα τη γλωσσική και εννοιολογική σημασία της άγνοιας και κατόπιν θα εξετάσουμε πώς η άγνοια γίνεται η συνθήκη για τις βουλητικές δραστηριότητες.

Γλωσσική και εννοιολογική ανάλυση

Η λέξη *avijjā* (αβίτζα) ή στα σανσκριτικά *avidyā* (αβίντια) είναι μια σύνθετη λέξη που αποτελείται από το στερητικό *a* και το ουσιαστικό *vijjā* ή *vidya*, το οποίο σημαίνει «γνώση». Έτσι, *avijjā* σημαίνει «όχι *vijjā*» = «α-γνώσια» ή «άγνοια». Η λέξη προέρχεται από τη ρίζα *vida* ή *vid*, η οποία σημαίνει «βλέπω, γνωρίζω».

Το *vida* είναι συγγενές με το αρχαίο ελληνικό ρήμα *οἶδα* (γνωρίζω), όπως στη φράση «ἐν οἶδα, ὅτι οὐδὲν οἶδα» (ένα

πράγμα γνωρίζω, ότι δεν γνωρίζω τίποτα). Λέγεται ότι αυτή η φράση προέρχεται από τον Σωκράτη, όπου το ελληνικό «έν» είναι αντίστοιχο του σανσκριτικού «ek». Ιδιαίτερα στα αρχαία ελληνικά έχουμε πολλές λέξεις που είναι εύκολο να τις αναγνωρίσουμε ως συγγενείς των σανσκριτικών λέξεων αλλά και των λέξεων Πάλι, της γλώσσας που μιλούσε ο Βούδας.

Το *vida* είναι επίσης συγγενές και με τα ομόρριζα ρήματα *εἶδῶ*, *εἶδέω*, *ἰδέω*, που επίσης σημαίνουν «γνωρίζω, βλέπω, παρατηρώ». Όλα ανάγονται στην ετεροιωμένη βαθμίδα *woid-* της ινδοευρωπαϊκής ρίζας *weid-* με σημασία «βλέπω» (εἶδον < ἐ-Ἔιδ-ον, αορ. β' του ὄρῶ).

Επομένως, *anijjā* ή *avidya* σημαίνει «δεν βλέπω, δεν γνωρίζω». Είναι συνώνυμη με τη λέξη *aññāna* (αγνωσία, έλλειψη γνώσης).

Η *anijjā* (άγνοια) καλύπτει τα πνευματικά μάτια του ανθρώπου, εμποδίζοντάς τον να δει την πραγματική φύση των φαινομένων και διεγείροντας το πάθος, την επιθυμία και τη λαχτάρα του γι' αυτά. Στη βουδιστική ψυχολογία, η *anijjā* είναι ο νοητικός παράγοντας της αυταπάτης (*moha*), της κύριας ρίζας κάθε φαυλότητας και ταλαιπωρίας στον κόσμο. Είναι καθολική και συνακόλουθη με όλους τους φαύλους νοητικούς παράγοντες (*akusala-cetasika*). Ως παρεμφερής όρος της άγνοιας, η αυταπάτη σχετίζεται στενά με την αμφιβολία (*vicikiccha*) και την ανησυχία (*uddhacca*). Ο άνθρωπος που έχει αμφιβολία έχει έλλειψη γνώσης· είναι σα να βρίσκεται σε ένα σταυροδρόμι και δεν γνωρίζει ποια κατεύθυνση να πάρει. Η έλλειψη γνώσης σημαίνει αμφιβολία, σκεπτικισμό, υποθέσεις, εικασίες και φαντασίες. Όταν πάλι ο νους έχει ανησυχία, είναι θολωμένος και δεν έχει διαύγεια, σαφήνεια ή καθαρή γνώση. Και εδώ είναι που εμφανίζεται η άγνοια, η οποία έχει τα εξής γνωρίσματα:

1. Το χαρακτηριστικό της άγνοιας ή της αυταπάτης είναι η νοητική τυφλότητα ή η αγνωσία (*aññāṇa*).
2. Η λειτουργία της είναι η μη διείσδυση στην πραγματική φύση ενός αντικειμένου ή η απόκρυψη της πραγματικής του φύσης.
3. Η εκδήλωσή της είναι το νοητικό σκοτάδι ή η απουσία της σωστής πρακτικής/μεθόδου.
4. Η εγγύτατη αιτία της είναι η ασύνετη προσοχή (*ayoniso manasikāra*).⁴⁵

Η άγνοια είναι εκείνη που παραπλανά τα όντα, κάνοντας τη ζωή να τους φαίνεται μόνιμη (*nicca*), ευτυχισμένη (*sukha*), ουσιαστική με ένα «εγώ», «εαυτό» ή «ψυχή» (*atta*), ελκυστική (*subha*), και τα εμποδίζει να δουν ότι στην πραγματικότητα όλα είναι παροδικά (*anicca*), υποκείμενα στην ταλαιπωρία (*dukkha*), κενά από «εγώ», «εαυτό», «ψυχή», από «δικό μου» (*anatta*), και μη ελκυστικά (*asubha*).

Έτσι, όλα τα όντα, αλλά και οι άνθρωποι από την αρχαιότητα, διανύουν τη ζωή τους μέσα σε αυτή την άγνοια, μην μπορώντας να δουν πώς να βγουν από αυτή την τυφλότητα που τους οδηγεί στο πάθος και οποιαδήποτε άλλη δραστηριότητα εμποτισμένη με ταλαιπωρία.

Η άγνοια σχετικά με υπαρξιακά θέματα

Η άγνοια στον Βουδισμό δεν αναφέρεται σε συνήθη και αόριστα θέματα όπως, για παράδειγμα, στη γεωγραφική άγνοια για το πόσα βουνά, λίμνες και ποτάμια υπάρχουν στην τάδε χώρα. Αναφέρεται συγκεκριμένα στην υπαρξιακή άγνοια σχετικά με έντεκα υπαρξιακά θέματα:

- τις Τέσσερις Ευγενείς Αλήθειες (4)
- το προγεννητικό παρελθόν (1)

⁴⁵ DhsA, *Dhammuddesavāraḥkathā*, σ. 248· Vism, *Saṅkhārakkhandhakathā*.

- το μεταθανάτιο μέλλον (1)
- το παρελθόν και το μέλλον μαζί (1)
- την Εξαρτώμενη Γένεση (1)
- τα τρία παγκόσμια χαρακτηριστικά της ύπαρξης (3)

Για τις Τέσσερις Ευγενείς Αλήθειες έχουν ήδη δοθεί εξηγήσεις στο Κεφ. II. Για τα τρία παγκόσμια χαρακτηριστικά της ύπαρξης, που είναι η παροδικότητα των φαινομένων, η υπαρξιακή ταλαιπωρία και η απουσία ενός εαυτού ή μιας ψυχής, θα δοθεί εκτενής εξήγηση στο Κεφ. VII. Τα θέματα για το προγεννητικό παρελθόν—δηλαδή αν υπήρχαμε πριν από τη γέννησή μας—, για το μεταθανάτιο μέλλον—δηλαδή αν θα υπάρχουμε μετά τον θάνατό μας—και για το παρελθόν και το μέλλον μαζί—δηλαδή το παρόν—απαιτούν εδώ μερικές εξηγήσεις. Αυτά έχουν απασχολήσει τον άνθρωπο από τους αρχαίους χρόνους. Συνεπώς, ασχολούμενος με την αναζήτηση της «αληθινής φύσης» του, την αναζήτηση για την «ταυτότητά» του, ο άνθρωπος αναρωτιόταν «Ποιος είμαι;» και για τη θέση και την ύπαρξή του στο σύμπαν. Προκειμένου να περιγράψει και να εξηγήσει τον εαυτό του και τον κόσμο γύρω του, δημιούργησε θεωρίες, μυθολογίες, φιλοσοφίες και θρησκείες, χρησιμοποιώντας κυρίως τη φαντασία του ως μέσο έρευνας. Έτσι, η άγνοια για τέτοια θέματα εκτείνεται στο παρελθόν, στο μέλλον και στο παρόν πάνω στα εξής ερωτήματα:

Το Προγεννητικό Παρελθόν

Ήμουν/υπήρχα εγώ στο παρελθόν; Δεν ήμουν/υπήρχα εγώ στο παρελθόν; Τι ήμουν εγώ στο παρελθόν; Πώς ήμουν εγώ στο παρελθόν;

Το Μεταθανάτιο Μέλλον

Θα είμαι/υπάρχω εγώ στο μέλλον; Δεν θα είμαι/υπάρχω εγώ στο μέλλον; Τι θα είμαι εγώ στο μέλλον; Πώς θα είμαι εγώ στο μέλλον;

Το Παρελθόν και το Μέλλον Μαζί

Από πού ήρθα και πού θα πάω εγώ; Είμαι εγώ; Δεν είμαι εγώ; Τι είμαι εγώ; Ποιος είμαι εγώ; Πώς είμαι εγώ;

Εάν εξετάσουμε την ύπαρξή μας, θα δούμε ότι πολλά πράγματα δεν τα γνωρίζουμε· έχουμε αυτό το παγόβουνο της άγνοιας του οποίου βλέπουμε μόνο την κορυφή και από αυτή την κορυφή πάλι δεν γνωρίζουμε τα πάντα! Αυτό συμβαίνει διότι οι άνθρωποι ασχολούνται με την επιβίωσή τους και δεν έχουν τον χρόνο να μελετήσουν την ύπαρξή τους.

Η άγνοια, καθώς και κάθε παράγοντας στην Εξαρτώμενη Γένεση, εξαρτάται από τους συνδυασμούς και άλλων παραγόντων για την ύπαρξή της. Επιπλέον, παρόλο που η άγνοια παρουσιάζεται ως ο πρώτος παράγοντας, δεν σημαίνει ότι δεν επηρεάζει τους υπόλοιπους. Τουναντίον, επιδρά σε όλους τους παράγοντες της Εξαρτώμενης Γένεσης.

Η άγνοια δεν είναι η «αναίτιος πρωταρχική αιτία» της ύπαρξης

Καθώς η άγνοια είναι η βάση όλων των ζωογονητικών βουλητικών δραστηριοτήτων, όλου του υπαρξιακού πόνου και της ταλαιπωρίας, συνιστά τον πρωταρχικό παράγοντα στην Εξαρτώμενη Γένεση. Μεταφορικά, μπορεί να θεωρηθεί η «πρωταρχική αιτία» όταν αναφέρεται ως αφετηρία στην Εξαρτώμενη Γένεση και στον επώδυνο κύκλο της επαναγέννησης (*σανσάρα*). Ωστόσο, δεν πρέπει να θεωρείται γι' αυτόν τον λόγο «αναίτιος πρωταρχική αιτία». Δεν είναι άνευ αιτίας ή άνευ συνθήκης (*ahetu-apaccaya*), διότι οι αιτίες και οι συνθήκες της καθορίζονται σε Ομιλία ως εξής: «Με την έγερση των νοητικών διαφθορών (*āsava*) εγείρεται η άγνοια».⁴⁶

⁴⁶ M I, *Sammādiṭṭhi-sutta*, σ. 54: «*āsava-samudayā, avijjā-samudayo*».

Η άγνοια λοιπόν εξαρτάται από τις νοητικές διαφθορές (άσαβα - *āsava*), τις οποίες θα αναλύσουμε παρακάτω, και δεν λειτουργεί αυτόνομα. Επιπλέον, στην ίδια Ομιλία αναφέρεται ότι «με την παύση των νοητικών διαφθορών παύει και η άγνοια».⁴⁷ Σύμφωνα με τη σύντομη διατύπωση της Εξαρτώμενης Γένεσης αυτό σημαίνει ότι:

Με την έγερση των άσαβα (A) εγείρεται κι η άγνοια (B).

Με την παύση των άσαβα (A) παύει κι η άγνοια (B).

Συνεπώς, υφίσταται αλληλεξάρτηση των άσαβα και της άγνοιας.

Τα άσαβα – οι νοητικές διαφθορές

Στη βουδιστική ψυχολογία τα άσαβα υπάρχουν στο πιο βαθύ και θεμελιώδες επίπεδο του νου. Είναι οι βασικές νοητικές μολύνσεις που διατηρούν τη δέσμευση στον κύκλο της γέννησης και του θανάτου. Ο ρόλος τους είναι να διατηρούν τη *σανσάρα* (την περιπλάνηση στον επώδυνο κύκλο της επαναγέννησης). Ο Βούδας περιγράφει τα άσαβα ως νοητικές καταστάσεις που μιλούν (*saṅkilesikā*), προκαλούν την επαναγέννηση (*ponobbhavikā*), φέρνουν βάσανα (*sadarā*), ωριμάζουν σε ταλαιπωρία (*dukkhaviṇākā*), και οδηγούν σε μελλοντική γέννηση, γήρανση και θάνατο (*āyatīṅ jātijarāmarañiyā*).⁴⁸ Η πιο συνηθισμένη νοητική μόλυνση που προκαλούν είναι η αυταπάτη (*moha*). Γι' αυτό λέει ο Βούδας τα εξής:

⁴⁷ Ο.π.: «*āsava-nirodhā, avijjā-nirodho*».

⁴⁸ M I, *Mahāsaccaka-sutta*, σ. 249.

«Αυτόν αποκαλώ αυταπατώμενο (*sammūlha*), που δεν έχει εγκαταλείψει τα *άσαβα*, και αυτόν αποκαλώ μη αυταπατώμενο, που έχει εγκαταλείψει τα *άσαβα*».⁴⁹

Εδώ έχουμε την αυταπάτη η οποία, όπως προαναφέραμε, είναι παρεμφερής όρος της άγνοιας.

Τα *άσαβα* είναι ριζωμένα σε όλα τα έμβια όντα και μπορούν να εμφανιστούν στην επιφάνεια του νου οποιαδήποτε στιγμή και σε οποιοδήποτε μέρος της ύπαρξης. Βρίσκονται υπολανθάνοντα από αόριστο χρόνο και θεωρούνται ισχυρά μεθυστικά ή ναρκωτικές ουσίες που μωραίνουν τα όντα και προκαλούν τλαιπωρία, οδύνες και βάσανα. Είναι νοητικές τάσεις που «μεθούν» τον νου (τον ζαλίζουν, τον θολώνουν, τον συγχέουν) και παράγουν ψευδή συναισθήματα ευχαρίστησης, ώστε να μην μπορεί ο νους να ανέλθει σε υψηλότερα επίπεδα κατανόησης και σοφίας. Υπάρχουν τα εξής τέσσερα *άσαβα*:

1. το *άσαβα* της επιθυμίας για αισθησιακές ηδονές
2. το *άσαβα* της επιθυμίας για ύπαρξη (*bhavāsava*),
3. το *άσαβα* των υποθετικών απόψεων (*ditthāsava*), και
4. το *άσαβα* της άγνοιας (*avijjāsava*).⁵⁰

Οι Βούδες και οι Άξιοι μαθητές (*Arahant*) είναι απελευθερωμένοι από τα *άσαβα* επειδή τα έχουν εξαλείψει και έτσι ονομάζονται *khīṇāsava*.⁵¹ Συνεπώς, συχνά βρίσκουμε στις Ομιλίες του Βούδα την εξάλειψη των *άσαβα* να αναφέρεται ως ένα από τα κυριότερα καθήκοντα ενός μαθητή. Η γνώση αυτής της εξάλειψης ονομάζεται «γνώση της εξάλειψης των *άσαβα*»

⁴⁹ Ο.π.

⁵⁰ D II, *Mahāparinibbāna-sutta*, σ. 80· Ps *Ānantarikasamādhīñāṇaniddeso*.

⁵¹ Π.χ. S I, *Jatā-sutta*, σ. 13· D III, *Dasuttara-sutta*, σ. 238: «*khīṇāsavo āsavānaṃ khayāṇaṃ patijjānāti – ‘khīṇā me āsavā’ ti*».

(*āsavakhaya-ñāṇa*).⁵² Αυτή η γνώση είναι μία από τις έξι ανώτερες γνώσεις (*abhiñña*, βλ. Γλωσσάρι) και είναι η μόνη που επιφέρει την πλήρη εξάλειψη και την ελευθερία από όλες τις νοητικές μολύνσεις, και επομένως την πλήρη Φώτιση.

Τα Άσαβα δεν είναι η «Αναίτια Πρωταρχική Αιτία» της Ύπαρξης

Και ξανά, τα *άσαβα* (οι νοητικές διαφθορές) δεν πρέπει να θεωρούνται η «αναίτια πρωταρχική αιτία» της ύπαρξης. Δεν είναι άνευ αιτίας ή άνευ συνθήκης (*ahetu-apaccaya*), διότι η αιτία και η συνθήκη τους καθορίζονται σε μια Ομιλία ως εξής: «Με την έγερση της άγνοιας εγείρονται τα *άσαβα*».⁵³ Τα *άσαβα* λοιπόν εξαρτώνται από την άγνοια και δεν λειτουργούν αυτόνομα. Καθορίζεται επίσης στην ίδια Ομιλία ότι «Με την παύση της άγνοιας παύουν και τα *άσαβα*».⁵⁴ Σύμφωνα με τη σύντομη διατύπωση της Εξαρτώμενης Γένεσης, αυτό σημαίνει ότι:

Με την έγερση της άγνοιας (A) εγείρονται και τα *άσαβα* (B).

Με την παύση της άγνοιας (A) παύουν και τα *άσαβα* (B).

Επομένως, θα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι, ενώ τα *άσαβα* είναι η συνθήκη για την άγνοια, η άγνοια με τη σειρά της είναι η συνθήκη για τα *άσαβα*. Και πάλι, ενώ η άγνοια είναι η συνθήκη για τα *άσαβα*, τα *άσαβα*—που περιλαμβάνουν το *άσαβα* της άγνοιας—είναι με τη σειρά τους η συνθήκη για την άγνοια. Οπότε, η άγνοια σε οποιαδήποτε ύ-

⁵² D I, *Sāmaññaphala-sutta*, σ. 83.

⁵³ M I, *Sammādiṭṭhi-sutta*, σ. 55: «*avijjā-samudayā āsava-samudayo*».

⁵⁴ Ο.π.: «*avijjā-nirodhā, āsava-nirodho*».

παρξη εξαρτάται από την άγνοια της προηγούμενης ύπαρξης. Αυτή η αλληλοδιαδοχή συνεχίζεται με τα νοητικά φαινόμενα να συμβαίνουν κυκλικά και όχι γραμμικά. Αυτό σημαίνει ότι κανένα πρώτο σημείο της άγνοιας δεν μπορεί να ανακαλυφθεί, και ως εκ τούτου η περιπλάνηση στον επώδυνο κύκλο της ύπαρξης (*σανσάρα*) είναι χωρίς ευδιάκριτη αρχή. «Ένα πρώτο σημείο της άγνοιας δεν μπορεί να διακριθεί, ότι δηλαδή από εδώ και πριν δεν υπήρχε η άγνοια, αλλά εμφανίστηκε μετέπειτα. Παρ' όλα αυτά, μπορεί να βρεθεί η συγκεκριμένη συνθήκη της (*idappaccaya*)», όπως είπε ο Βούδας.⁵⁵

Εδώ βλέπουμε ότι ο Βουδισμός δεν είναι αγνωστικιστικός, διότι μπορεί να μην αναφέρει μια πρώτη αρχή—θα ήταν μάταιος κόπος να προσπαθεί κανείς να βρει ένα μεμονωμένο σημείο εκκίνησης μέσα σ' αυτόν τον αέναο κύκλο της ύπαρξης των έμβιων όντων—αλλά αναφέρει τη συγκεκριμένη συνθήκη, δηλαδή πώς εγείρεται η άγνοια τώρα. Αυτόν τον μηχανισμό για το πώς συνθηκοεξαρτώνται όλα τα φαινόμενα και πώς συνδυάστηκαν στο μακρινό παρελθόν, μπορούμε να τον ανακαλύψουμε και να τον κατανοήσουμε στην παρούσα στιγμή. Διότι ο ίδιος μηχανισμός λειτουργεί και τώρα.

Ο διορατικός διαλογισμός, τον οποίο θα αναφέρουμε στο Κεφ. X, συμβάλλει στην κατανόηση αυτού του μηχανισμού μέσω της συστηματικής παρατήρησης, εξέτασης, ανάλυσης και μελέτης του υλικού σώματος, των αισθημάτων, των σκέψεων, και των νοητικών αντικειμένων, με σκοπό την αυτογνωσία. Αυτός ο διαλογισμός μάς βοηθά να κατανοήσουμε πώς αυτά τα νοητικά και υλικά φαινόμενα συνδυάζονται στην παρούσα στιγμή, ρίχνοντας φως στον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν όπως και στο παρελθόν. Έτσι, δεν χρειάζεται κάποιος να πάει πολύ βαθιά πίσω στο παρελθόν για να δει τον μηχανισμό που υπάρχει αυτή τη στιγμή μπροστά του.

⁵⁵ A V, *Avijjā-sutta*, σ. 112.

Ο Βούδας λοιπόν επικεντρώνει την προσοχή του στις συγκεκριμένες συνθήκες της παρούσας στιγμής, για το πώς δημιουργούνται αυτά τα φαινόμενα, ώστε να κατανοήσουμε επαγωγικά ότι κάπως έτσι άρχισαν στο παρελθόν.

Από την άλλη πλευρά, εάν κατανοήσουμε τον μηχανισμό και αφαιρέσουμε ορισμένες αιτίες και συνθήκες, μπορούμε να τον απενεργοποιήσουμε. Γνωρίζοντας ότι αυτός ο μηχανισμός επιφέρει όλο τον υπαρξιακό πόνο και γνωρίζοντας τις αιτίες και τις συνθήκες που τον προκαλούν, μπορούμε να τις εξαλείψουμε και να τον θέσουμε εκτός λειτουργίας.

Σε αυτήν την περίπτωση, μπορεί κάποιος να απαλλαγεί από την άγνοια σχετικά με αυτόν τον μηχανισμό, διακρίνοντας τις συγκεκριμένες συνθήκες που τον θέτουν σε λειτουργία.

Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι ο Βούδας έκανε την ίδια δήλωση σχετικά με το πρώτο σημείο της άγνοιας που δεν μπορεί να διακριθεί ακόμη και στην περίπτωση της επιθυμίας για ύπαρξη (*bhava-taṇhā*), λέγοντας τα εξής:

«Ένα πρώτο σημείο της επιθυμίας για ύπαρξη δεν μπορεί να διακριθεί, δηλαδή ότι από εδώ και πριν δεν υπήρχε η επιθυμία για ύπαρξη, αλλά εμφανίστηκε μετέπειτα. Παρ' όλα αυτά, μπορεί να βρεθεί η συγκεκριμένη συνθήκη της (*idappaccaya*). Και ποια είναι αυτή; Είναι η άγνοια».⁵⁶

Αυτή η επιθυμία και η άγνοια ονομάζονται εξέχουσες αιτίες των εκούσιων πράξεων (*kamma*) ή των βουλητικών δραστηριοτήτων (*saṅkhāra*) που οδηγούν σε δυστυχείς ή ευτυχείς προορισμούς. Καθώς η άγνοια εξακολουθεί να υπάρχει, ακόμη και με έναν πολύ λεπτό τρόπο, μέχρι την επίτευξη της Αξιοτήτας (*Arahatta*), θεωρείται το τελευταίο από τα δέκα νοητικά δεσμά (*saṃyojana*) που δεσμεύουν τα όντα στον κύκλο της επαναγέννησης.

⁵⁶ A V, *Taṇhā-sutta*, σ. 116.

Δεδομένου ότι οι δύο πρώτες φαύλες ρίζες των πράξεων, η απληστία (*lobha*) και το μίσος (*dosa*), είναι αυτές οι ίδιες ριζωμένες στην άγνοια, όλες οι φαύλες νοητικές καταστάσεις είναι συνεπώς αδιαχώριστα συνδεδεμένες με αυτήν. Επομένως, η εξάλειψη της άγνοιας μέσω της άμεσης διόρασης (*vipassanā*) των τριών χαρακτηριστικών της ύπαρξης (*tilakkhaṇa*) θέτει τέλος στις φαύλες νοητικές καταστάσεις και στον επώδυνο κύκλο της *σασάρα*.

Η απαρχή του σύμπαντος

Η επικρατούσα επιστημονική θεωρία για την αρχή του σύμπαντος είναι η Μεγάλη Έκρηξη (*Big Bang*). Ωστόσο, μια πιο συγκεκριμένη θεωρία που ονομάζεται το «Μεγάλο Τίναγμα» (*Big Bounce*) προτείνει ότι το σύμπαν θα μπορούσε να καταρρεύσει σε μια κατάσταση υψηλής πυκνότητας, η οποία στη συνέχεια πυροδοτεί μια Μεγάλη Έκρηξη. Με αυτόν τον τρόπο, το σύμπαν θα μπορούσε να συνεχίσει επ' αόριστον, περνώντας από εναλλασσόμενες φάσεις διαστολής με Μεγάλη Έκρηξη και συστολής με Μεγάλη Κατάρρευση (*Big Crunch*).

Μερικοί επιστήμονες αναφέρονται επίσης στο ταλαντευόμενο ή κυκλικό μοντέλο του σύμπαντος (*cyclic or oscillating model*)⁵⁷ και αναρωτιούνται: «Είναι η ιστορία του σύμπαντος απλώς ένας επαναλαμβανόμενος κύκλος;» Αυτό είναι ένα από τα κοσμολογικά μοντέλα στα οποία το σύμπαν ακολουθεί άπειρους αυτοσυντηρούμενους κύκλους. Για παράδειγμα, η θεωρία του ταλαντευόμενου σύμπαντος που εξετάστηκε περιληπτικά από τον Αϊνστάιν το 1930, θεωρεί ότι το σύμπαν υπόκειται σε μια σειρά ταλαντώσεων, ξεκινώντας από μια Μεγάλη Έκρηξη και καταλήγοντας με μια Μεγάλη Κατάρρευση.

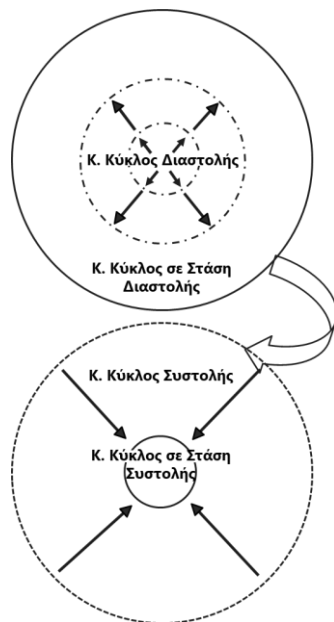
Φυσικά, εξετάζονται και πολλές άλλες εκδοχές, αλλά η άποψη αρκετών επιστημόνων είναι ότι η Μεγάλη Έκρηξη δεν

⁵⁷ Penrose, Roger (2011). *Cycles of time: an extraordinary new view of the universe* (1st ed.). New York: Alfred A. Knopf.

είναι η απαρχή του σύμπαντος, αλλά απλώς μια επανάληψη που έχει συμβεί πάρα πολλές φορές μετά από μια Μεγάλη Κατάρρευση. Επιπλέον, η ανακάλυψη της σκοτεινής ενέργειας παρέχει νέα ελπίδα για μια κυκλική κοσμολογία.

Η εξήγηση που δίνει ο Βούδας για το σύμπαν συμφωνεί σε μεγάλο βαθμό με το κυκλικό ή ταλαντευόμενο μοντέλο επειδή αναφέρεται σε «Κοσμικούς Κύκλους» (*Kappa*), οι οποίοι σχετίζονται με τους κύκλους της διαστολής και της συστολής του σύμπαντος. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται στον «Μεγάλο Κοσμικό Κύκλο» (*Mahā Kappa*) με αδιανόητα μεγάλο χρονικό διάστημα, ο οποίος αποτελείται από τέσσερις φάσεις μικρότερων κοσμικών κύκλων (*Kappa*) ως εξής:

- Ο κοσμικός κύκλος της διαστολής του σύμπαντος (*vinatṭa-kappa*) και
- ο κοσμικός κύκλος σε στάση διαστολής του σύμπαντος (*vinatṭa-tṭhāyi-kappa*).
- Ο κοσμικός κύκλος της συστολής του σύμπαντος (*saṇvatṭa-kappa*) και
- ο κοσμικός κύκλος σε στάση συστολής του σύμπαντος (*saṇvatṭa-tṭhāyi-kappa*).⁵⁸

Δηλαδή όταν ένας Μεγάλος Κοσμικός Κύκλος εξελίσσεται, αρχικά διαστέλλεται και κατόπιν παραμένει σε κατάσταση διαστολής. Στη συνέχεια, συστέλλεται και κατόπιν παραμένει σε κατάσταση συστολής.

⁵⁸ A II, *Kappa-sutta*, σ. 142.

Αμέτρητοι κοσμικοί κύκλοι έχουν επαναληφθεί στο παρελθόν, για τους οποίους ο Βούδας λέει τα εξής: «Πάμπολλοι κοσμικοί κύκλοι παρήλθαν και πέρασαν. Δεν είναι εύκολο να μετρηθούν ότι είναι τόσες εκατοντάδες, τόσες χιλιάδες, τόσες εκατοντάδες χιλιάδες».⁵⁹

Η καταστροφή ή η «Μεγάλη Κατάρρευση» ενός Μεγάλου Κοσμικού Κύκλου του σύμπαντος συμβαίνει κατά τη συστολή, όταν κυρίως τα ηλιακά συστήματα συγκρούονται μεταξύ τους προκαλώντας μεγάλες εκρήξεις, και το σύμπαν καταστρέφεται από το πυρ ή την υψηλή θερμοκρασία.⁶⁰

Κατά τη διαστολή δημιουργούνται εκ νέου ηλιακά κ.λπ. συστήματα. Έτσι, ο Βούδας αναφέρει για τον αχανή χώρο στο σύμπαν με μυριάδες ηλιακά συστήματα (*sakka-vāḷā*) ή κοσμικά συστήματα (*loka-dhātū*). Τα κοσμικά συστήματα διακρίνονται ως εξής:

α) Το χιλιαπλάσιο μικρό κοσμικό σύστημα (*sahassī-cūḷanikā-loka-dhātu*) με εκατοντάδες και χιλιάδες ηλιακά συστήματα (*sahassadhā loko*), που στη σύγχρονη ορολογία φαίνεται να αναλογεί με έναν γαλαξία.

β) Το διχιλιαπλάσιο μεσαίο κοσμικό σύστημα (*dvisahassī-majjhīmikā-loka-dhātu*), που είναι χίλιες φορές ένα «χιλιαπλάσιο μικρό κοσμικό σύστημα», δηλαδή 1000^2 ή $1000 \times 1000 = 1.000.000$ γαλαξίες σε σμήνος.

γ) Το τριχιλιαπλάσιο μεγάλο κοσμικό σύστημα (*tisahassī mahāsahassī lokadhātu*), που είναι τρεις χίλιες φορές ένα «χιλιαπλάσιο μικρό κοσμικό σύστημα», δηλαδή 1000^3 ή $1000 \times 1000 \times 1000 = 1.000.000.000$ γαλαξίες σε υπερσμήνος.⁶¹

⁵⁹ S II, *Sāvaka-sutta*, σ. 182.

⁶⁰ Πρβλ. A IV, *Satta-sūriya-sutta*, σ. 100.

⁶¹ A I, *Cūḷanikā-sutta*, σ. 226.

Υπάρχουν πάμπολλα τέτοια κοσμικά συστήματα διάσπαρτα στις απέραντες εκτάσεις του σύμπαντος. Παρότι αυτές οι αναφορές φαίνονται υπερβολικές ή απίθανες, η σύγχρονη επιστήμη έχει επιβεβαιώσει την ύπαρξη σημών και συμπλεγμάτων μυριάδων γαλαξιών. Το διαστημικό τηλεσκόπιο Hubble Space, για παράδειγμα, έχει παράσχει στοιχεία για την ύπαρξη περίπου 125 δισεκατομμυρίων γαλαξιών στο σύμπαν που είμαστε σε θέση να παρατηρήσουμε. Μέχρι τον 17ο αιώνα η δυτική επιστήμη γνώριζε μόνο το δικό μας ηλιακό σύστημα και πολύ λίγα για τον δικό μας γαλαξία. Δεν υπήρχε γνώση για την ύπαρξη άλλων γαλαξιών στο σύμπαν, παρά μόνο από το 1925. Περαιτέρω έρευνες αποκάλυψαν τη διαστολή και το αχανές του σύμπαντος, μόνο μέρος του οποίου έχει ανακαλυφθεί μέχρι σήμερα, ενώ αναμένεται να ανακαλυφθούν πολύ περισσότερα.

Ο Βούδας, σε ομοιότητα με ορισμένες σύγχρονες επιστημονικές θεωρίες, αναφερόταν σε ένα εκτεταμένο σύμπαν χωρίς συγκεκριμένη αρχή, το οποίο αυτοδημιουργείται, εξελίσσεται και αυτοκαταστρέφεται διαρκώς σε χώρο και χρόνο. Η έννοια ενός τέτοιου σύμπαντος, όπου οι μορφές της ύλης αλλάζουν αδιάκοπα βάσει φυσικών νόμων διατήρησης και μετασχηματισμού, είναι μια ιδέα που βρίσκει αντιστοιχίες τόσο σε ορισμένες επιστημονικές θεωρίες όσο και στον Βουδισμό.

Όσο για τον χρόνο, ποια είναι η χρονική διάρκεια ενός Μεγάλου Κοσμικού Κύκλου; Ο Βούδας δίνει ένα εντυπωσιακό παράδειγμα: «Ας υποθέσουμε ότι υπήρχε ένας τεράστιος συμπαγής βράχος χωρίς τρύπες ή ρωγμές, και στο τέλος κάθε εκατό χρόνων ένας άνθρωπος το χτυπούσε μία φορά με ένα κομμάτι λεπτού βαμβακερού υφάσματος.⁶² Ο τεράστιος βράχος, με αυτή την προσπάθεια, θα φθειρόταν και θα εξαφανιζό-

⁶² *Kāśika vattha* (κυριολ. το ύφασμα από το *Kāsi*, το σημερινό Βαρανάσι) συχνά θεωρείται από μερικούς ότι είναι από μετάξι. Ωστόσο, το επεξηγηματικό σχόλιο διευκρινίζει ότι αποτελείται από ένα εξαιρετικά λεπτό ύφασμα, το οποίο φτιάχνεται από νήμα κλωσμένο με τρεις ίνες βαμβακιού.

ταν γρηγορότερα απ' ό,τι ο κοσμικός κύκλος. Τόσο πολύ χρόνο διαρκεί ένας κοσμικός κύκλος».⁶³

Ο χρόνος λοιπόν είναι αχανής και είναι σχεδόν αδύνατο να μετρηθεί πόσος χρόνος χρειάζεται για να διαλυθεί ο βράχος μόνο από το χτύπημα ενός υφάσματος, καθώς απειροελάχιστοι κόκκοι αφαιρούνται από αυτόν μία φορά σε εκατό χρόνια.

Επομένως, η απαρχή του σύμπαντος ή του κόσμου είναι αδιανόητη αν λάβουμε υπόψη ότι και οι κοσμικοί κύκλοι που έχουν παρέλθει στο άπειρο βάθος του παρελθόντος είναι αμέτρητοι. Το ίδιο ισχύει και για την απαρχή των έμβιων όντων που περιπλανιούνται στον επώδυνο κύκλο της ύπαρξης (*σανσάρα*). Σύμφωνα με τον Βούδα:

«Αυτή η *σανσάρα* είναι χωρίς ορατή άκρη και η πρώτη αρχή των όντων που περιπλανιούνται και περιφέρονται εμποδισμένα από την άγνοια (*avijjā*) και δεσμευμένα από τα δεσμά της επιθυμίας (*taṇhā*) δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή».⁶⁴

Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε ακριβώς την πρώτη αρχή της ζωής στο βαθύ παρελθόν. Παρόλο που οι παλαιοντολόγοι έχουν εντοπίσει την εμφάνιση της ζωής πάνω στον πλανήτη Γη πριν από περίπου 3,8 δισεκατομμύρια χρόνια, η ζωή δεν ξεκίνησε απαραίτητως τη στιγμή εκείνη. Σύμφωνα με τον Βουδισμό, η ζωή υπήρχε και υπάρχει σε άλλους πλανήτες,⁶⁵ καθώς και σε αμέτρητους Μεγάλους Κοσμικούς Κύκλους. Όσον αφορά έναν μόνο Μεγάλο Κοσμικό Κύκλο, ο Βούδας λέει τα εξής:

«Ένα άτομο που περιπλανιέται και περιφέρεται σε έναν μόνο Μεγάλο Κοσμικό Κύκλο μέσα σε αυτή τη μακρά πορεία της *σανσάρα* θα άφηνε πίσω του έναν σωρό οστών τόσο μεγάλο όσο ένα βουνό, αν κάποιος συνέλεγε αυτά τα οστά,

⁶³ S II, *Pabbatasutta*, σ. 181.

⁶⁴ S II, *Puggala-sutta*, σ. 185.

⁶⁵ A V, *Paṭhamakosala-sutta*, σ. 59.

και ό,τι συνέλεγε δεν θα εξαφανίζονταν. Για ποιον λόγο; Επειδή αυτή η *σανσάρα* είναι χωρίς ορατή άκρη...».

Αν εξετάσουμε τη ζωή μας στον πλανήτη Γη, ζούμε κυρίως πάνω σε οστά ζώων και ανθρώπων που έχουν αφήσει τους σκελετούς τους στο έδαφος για δισεκατομμύρια χρόνια. Φυσικά, πολλά από αυτά έχουν γίνει χώμα και αφανίστηκαν, ενώ άλλα έχουν γίνει απολιθώματα. Επειδή όμως είναι αμέτρητα τα όντα που έχουν αποθάνει, δεν υπάρχει κανένα μέρος στη γη όπου πατάμε χωρίς κάποιο ον να έχει αφήσει τον σκελετό του σε έναν σωρό άλλων οστών, συμπεριλαμβανομένων των σκελετών σε νεκροταφεία. Γι' αυτό λέει ο Βούδας:

«Για πολύ καιρό έχετε βιώσει ταλαιπωρία, βάσανα και δυστυχία, και έχετε γεμίσει τα νεκροταφεία. Είναι πλέον αρκετό για να νιώσετε αποστροφή προς όλες τις δραστηριότητες, αρκετό για να γίνετε αποπαθιασμένοι και αρκετό για να απελευθερωθείτε από αυτές χωρίς προσκόλληση».⁶⁶

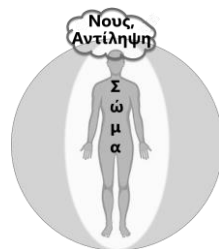
Ο κόσμος της εμπειρίας

Σχετικά με την απαρχή του σύμπαντος ή του κόσμου, πρέπει να επισημανθεί ότι ο κόσμος για τον οποίο ο Βούδας νοιάζεται δεν είναι ο αχανής μακρόκοσμος με τους κοσμικούς του κύκλους, αλλά κυρίως «ο κόσμος της εμπειρίας» ή «ο κόσμος των βουλητικών δραστηριοτήτων» μέσω των οποίων αποκτάται η εμπειρία. Ακόμη και ο εξωτερικός κόσμος των αισθητηριακών αντικειμένων έχει ενδιαφέρον μόνο στον βαθμό που χρησιμεύει ως απαραίτητη εξωτερική συνθήκη για εμπειρία.

Πού όμως βρίσκεται αυτός «ο κόσμος της εμπειρίας», πού η απαρχή του, πού το τέλος του; Η απάντηση του Βούδα είναι η εξής:

⁶⁶ S II, *Tiṇakaṭṭha-sutta*, σ. 177.

«Σ’ αυτό το σώμα μήκους μιας οργιάς, με τον νου και την αντίληψή του, δηλώνω τον κόσμο, την προέλευση (απαρχή) του κόσμου, την κατάπαυση (τέλος) του κόσμου και την πρακτική που οδηγεί στην κατάπαυση του κόσμου». ⁶⁷

Αυτή η περιεκτική ρήση μπορεί να είναι η πιο βαθυστόχαστη δήλωση στην ιστορία της ανθρώπινης σκέψης. Συγκεκριμένα, ο μικρόκοσμος της εμπειρίας με το σώμα κ.λπ. είναι τα έξι αισθητήρια όργανα μέσω των οποίων αποκτά κάποιος αντίληψη, νόηση ή συνείδηση του κόσμου. ⁶⁸ Έτσι, όταν ο Βούδας αναφέρεται στην απαρχή του κόσμου (*lokassa samudaya*), εξηγεί την Εξαρτώμενη Γένεση, πώς εξαιτίας των αισθητήριων οργάνων του ματιού, του αυτιού κ.λπ. και των αντίστοιχων αισθητηριακών αντικειμένων διεγείρεται η αισθητήρια και η νοητική συνείδηση και επαφή. Με την επαφή ως συνθήκη, δημιουργείται το αίσθημα. Με το αίσθημα ως συνθήκη, δημιουργείται η επιθυμία. Με την επιθυμία ως συνθήκη, δημιουργείται η προσκόλληση. Με την προσκόλληση ως συνθήκη, δημιουργείται το γίνεσθαι των πράξεων. Με το γίνεσθαι των πράξεων ως συνθήκη, δημιουργείται η γέννηση. Με τη γέννηση ως συνθήκη, δημιουργείται το γήρας, ο θάνατος, η λύπη, ο θρήνος, το άλγος, η οδύνη και το άγχος. Αυτή είναι η «απαρχή» του κόσμου. ⁶⁹

Τώρα ο κόσμος των έξι αισθητήριων οργάνων είναι συνθηκοκρατημένος, έχοντας προκύψει από μια αλυσίδα συνθηκών που είναι ριζωμένες στην άγνοια και την επιθυμία. Με την αφαίρεση όμως της άγνοιας και της επιθυμίας, η εκ νέου έγερση των έξι αισθητήριων οργάνων μπορεί να αποφευχθεί, και ως εκ τούτου η εκδήλωση του κόσμου τελειώνει.

⁶⁷ S I, *Rohitassa-sutta*, σ. 62.

⁶⁸ S II, *Lokantagamana-sutta*, σ. 95.

⁶⁹ S II, *Loka-sutta*, σ. 73.

Ουσιαστικά όμως η απαρχή του κόσμου (*lokassa samudaya*) είναι η απαρχή του υπαρξιακού πόνου (*dukkhassa samudaya*), ενώ το τέλος του κόσμου (*lokassa atthaṅgama*) είναι το τέλος του υπαρξιακού πόνου (*dukkhassa atthaṅgama*).⁷⁰ Γι' αυτό λέει ο Βούδας ότι «χωρίς να φτάσει κανείς στο τέλος του κόσμου, δεν υπάρχει το τέλος του υπαρξιακού πόνου».⁷¹

Όσον αφορά το τέλος του κόσμου ή του σύμπαντος όπου κάποιος δεν γεννιέται, δεν γερνά, δεν πεθαίνει και δεν επαναγεννιέται, τούτο δεν μπορεί να το γνωρίσει, να το δει ή να το επιτύχει κάποιος με ταξίδια στον χωροχρόνο του διαστήματος.⁷² Ωστόσο, μπορεί να το επιτύχει με την καλλιέργεια της Ευγενούς Οκταμελούς Οδού. Η άρτια ανάπτυξη της Οδού προκαλεί την εξάλειψη της άγνοιας και της επιθυμίας, και με την απομάκρυνσή τους αφαιρείται η σχετική συνθηκοκρατία για την εκ νέου έγερση των αισθητήριων οργάνων και ως εκ τούτου για την επανεμφάνιση ενός «κόσμου της εμπειρίας του πόνου».

Τώρα θα εξετάσουμε πώς η άγνοια γίνεται η συνθήκη για τις βουλητικές δραστηριότητες.

2. Οι βουλητικές δραστηριότητες

Ο δεύτερος παράγοντας στην Εξαρτώμενη Γένεση είναι οι βουλητικές δραστηριότητες, για τις οποίες ο Βούδας λέει τα εξής:

«Με την άγνοια ως συνθήκη δημιουργούνται οι βουλητικές δραστηριότητες (*saṅkhārā*)».

⁷⁰ S II, *Dukkha-sutta*, σ. 71 και *Loka-sutta*, σ. 73.

⁷¹ S IV, *Lokantagamana-sutta*, σ. 93.

⁷² S I, *Rohitassa-sutta*, σ. 62.

Οι βουλητικές δραστηριότητες είναι βασικά *καρμικές* πράξεις που κάνει ένα έμβιο ον μέσα στον χωροχρόνο. Όταν το νοητικό συνεχές του είναι εμποτισμένο με άγνοια, τότε η βουλητική του δραστηριότητα δημιουργεί *κάρμα* (εκούσιες πράξεις), με την ισχύ του οποίου παράγονται αποτελέσματα στο μέλλον. Ως εκ τούτου, η άγνοια ονομάζεται η κύρια συνθήκη για τις *καρμικές* δραστηριότητες.

Για να κατανοήσουμε την κυριολεκτική σημασία του όρου *σανκχάρα* (*saṅkhāra*), πρέπει πρώτα να κάνουμε μια γλωσσική και εννοιολογική ανάλυση και στη συνέχεια θα εξηγήσουμε πώς τα *σανκχάρα* συμβαίνουν στην καθημερινή μας ζωή και πώς συνδέονται με την άγνοια.

Γλωσσική και εννοιολογική ανάλυση

Η λέξη *saṅkhāra* (σανσκ. *saṅskāra*, *σανσκάρα*) σχηματίζεται από το πρόθεμα *saṅ* (συν, με, μαζί) και τη ρηματική ρίζα *kara* ή *kar*, όπου το *kara* αντικαθίσταται από το *khāra*,⁷³ που σημαίνει «κάνω», «πράττω», «δημιουργώ», «ενεργώ», «δρω», «λειτουργώ», «σχηματίζω», «κατασκευάζω», «παρασκευάζω» κ.λπ. Λέξεις από τη ρίζα *kara* (κάνω) εμφανίζονται σε μεγάλη συχνότητα στη γλώσσα Πάλι, όπως επίσης και το ρήμα «κάνω» στη νεοελληνική γλώσσα, που είναι ίσως το πιο εύχρηστο και εμφανίζεται σε πληθώρα φράσεων με ποικιλία χρήσεων και σημασιών.

Γενικά *saṅ+khāra* σημαίνει «σύνολο ενεργειών», «δραστηριότητες», «δράση», «ενέργεια», «λειτουργία», «διεργασία»,

⁷³ Αυτή η αντικατάσταση είναι συνήθης μετά τα προθέματα *saṅ*, *upa*, *parā*, *pari* και τη λέξη *pura*, όπου η ρίζα *kara* ή *kar* παίρνει τη μορφή *khar* ή *khār*. Π.χ. *parikkhāro* (το αναγκαίο) από το *pari+kara*· *purakkharoti* (βάζει μπροστά) από το *pura+kara*. Βλ. Duroiselle, Charles (1997): *A Practical Grammar of the Pāli Language*, § 520.

«διαδικασία» (σειρά ενεργειών). Τα *σανκχάρα* είναι λοιπόν μια δυναμική διαδικασία δραστηριότητας και όχι κάτι παθητικό. Είναι ένας συχνός και σημαντικός όρος στη βουδιστική ψυχολογία και φιλοσοφία, με πολλές έννοιες και διαφορετικές αποχρώσεις νοήματος ανάλογα με τα συμφραζόμενα. Στα συμφραζόμενα της Εξαρτώμενης Γένεσης σχετίζεται με δυο βασικές έννοιες.

A. Σχετίζεται με τις «εκούσιες πράξεις» (*kamma* ή *karma*), δηλώνοντας την πρόθεση ή βούληση (*sañcetanā*) που εκδηλώνεται ως σωματική (*kāya-*), λεκτική (*vacī-*) ή νοητική πρόθεση (*mano-sañcetanā*), και η οποία προκαλεί τη σωματική (*kāya-*), λεκτική (*vacī-*) ή νοητική «δραστηριότητα» (*mano-sañkhāra*).⁷⁴ Η πρόθεση ή βούληση (*sañcetanā*, *cetanā*) συνδέεται στενά με το *kamma* (επίσης από τη ρίζα *kara*). Όπως εξηγεί ο Βούδας: «Τη βούληση (*cetanā*) είναι που αποκαλώ *kamma*».⁷⁵ Έτσι, *sañkhāra* σημαίνει εδώ την «εκ προθέσεως / εκούσια / βουλευτική δραστηριότητα», όπου «δραστηριότητα» είναι το σύνολο ενεργειών που αφορούν μια αλληλουχία συγκεκριμένων πράξεων.

B. Σχετίζεται με τον 2ο παράγοντα της «Εξαρτώμενης Γένεσης» και ως *σανκχάρα* έχει την ενεργή διάσταση, δηλώνοντας το *kamma*, δηλαδή την καλή ή φαύλη πρόθεση (*cetanā*) της σωματικής (*kāya-*), λεκτικής (*vacī-*) ή νοητικής «δραστηριότητας» (*citta-* ή *mano-sañkhāra*).⁷⁶ Σε αυτό το πλαίσιο, το *sañkhāra* έχει την έννοια «καρμικές δραστηριότητες», οι οποίες είναι συνθηκοκρατημένες από τον 1ο παράγοντα, την άγνοια (*avijjā*).

Στο ίδιο πλαίσιο, ως *σανκχάρα* ορίζονται και α) οι «αξιέπαινες ή καλές δραστηριότητες/ενέργειες» (*puññā-*), β) οι «α-

⁷⁴ S II, *Bhūmija-sutta*, σ. 39.

⁷⁵ A III, *Nibbedhika-sutta*, σ. 414.

⁷⁶ S II, *Vibhaṅga-sutta*, σ. 3.

ξιοκατάκριτες ή φαύλες δραστηριότητες» (*apuññā-*), και γ) οι «αδιατάρακτες δραστηριότητες» (*āneñja-abhisañkhārā*).⁷⁷ Αυτή η τριπλή διαίρεση καλύπτει τις «καρμικές δραστηριότητες» των όντων σε όλες τις σφαίρες της ύπαρξης. Η πρώτη επεκτείνεται στην ηδονική και λεπτοφυή υλική σφαίρα, η δεύτερη στην ηδονική σφαίρα και η τρίτη μόνο στην άυλη σφαίρα.

Οι άνθρωποι εκτελούν δραστηριότητες κι εδώ μπορούμε τουλάχιστον να τις διακρίνουμε από ηθικής πλευράς. Ορισμένες είναι αξιέπαινες, άλλες είναι αξιοκατάκριτες κι άλλες είναι αδιατάρακτες, δηλαδή παθητικές δραστηριότητες στην έκσταση της άυλης σφαίρας, οι οποίες επιτυγχάνονται μόνο μέσω υψηλού βαθμού αυτοσυγκέντρωσης, κάτι που είναι σπάνιο μεταξύ των ανθρώπων.

Ο όρος *σανκχάρα* σχετίζεται επίσης με τα «πέντε συναθροίσματα» της ύπαρξης (*pañca-khandha*), όπου το *sañkhāra-khandha* (συνάθροισμα των νοητικών λειτουργιών) αποτελεί το τέταρτο συνάθροισμα και περιλαμβάνει όλες τις «νοητικές δραστηριότητες ή λειτουργίες» (*citta-sañkhāra*). Εδώ, πάλι, η πρόθεση ή βούληση (*cetanā*) αποτελεί τον πιο σημαντικό νοητικό παράγοντα.⁷⁸ Στο Αμπιντχάμμα (*Abhidhamma*) και στα επεξηγηματικά σχόλια, το *sañkhāra-khandha* κατατάσσεται μαζί με τη βούληση ως γενική κατηγορία που περιλαμβάνει 50 νοητικούς παράγοντες (*cetasika*), όπως η μνήμη, ο λογισμός, ο συλλογισμός, η απληστία, το μίσος, η ζήλια, η αμφιβολία, η συμπόνια, η σοφία κ.λπ., οι οποίοι αναφέρονται συχνά στις Σούττες. Από αυτούς, οι 11 είναι *καρμικά* ουδέτεροι, οι 25 *καρμικά* καλοί (*kusala*) και οι 14 *καρμικά* φαύλοι (*akusala*).⁷⁹

Η βούληση

Από ηθική άποψη, οι *σανκχάρα* (δραστηριότητες) δηλώνουν την καλή ή φαύλη βούληση/πρόθεση (*cetanā*), η οποία είναι ο

⁷⁷ S II, *Parivāṃsa-sutta*, σ. 81.

⁷⁸ S III, *Uṇḍānaparipavatta-sutta*, σ. 60.

⁷⁹ Για άλλες έννοιες του όρου *σανκχάρα*, βλ. το λήμμα *sañkhāra* στο Γλωσσάρι αυτού του βιβλίου, όπου δίδονται οι έννοιες Δ, Ε, ΣΤ.

υπεύθυνος παράγοντας για την ηθική πράξη ή συμπεριφορά ενός ατόμου.

Η *cetanā* (από την ίδια ρίζα με τη *citta*, σκέψη) είναι ο νοητικός παράγοντας που ασχολείται με την πραγματοποίηση και επίτευξη ενός σκοπού που επιλέχθηκε και αποφασίστηκε εσκεμμένα και συνειδητά. Δηλαδή αναφέρεται στη θεληματική, εκούσια, βουλητική όψη της γνωστικής λειτουργίας και αποτελεί το κίνητρο πίσω από τις πράξεις (*kamma*). Ως βούληση, η *cetanā* έχει τα εξής γνωρίσματα:

1. Χαρακτηριστικό της είναι η κατάσταση της θέλησης.
2. Η λειτουργία της είναι να συσσωρεύει δραστηριότητες ή πράξεις (*kamma*).
3. Η εκδήλωσή της είναι ο συντονισμός των άλλων νοητικών παραγόντων για την επίτευξη της πράξης.
4. Η εγγύτατη αιτία της είναι οι σχετιζόμενοι νοητικοί παράγοντες.⁸⁰

Όπως κάποιος που απαγγέλλει το δικό του μάθημα και παρακινεί επίσης άλλους να απαγγείλουν τα δικά τους μαθήματα, κατά τον ίδιο τρόπο η βούληση, όταν παρακινείται από την άγνοια, και αρχίζει να λειτουργεί πάνω στο αισθητήριο αντικείμενό της, παρακινεί με τη σειρά της τους σχετιζόμενους νοητικούς παράγοντες να εκτελέσουν τις δικές τους λειτουργίες, όπως λογισμό, συλλογισμό, αποφασιστικότητα, αρέσκεια, επιθυμία για το αντικείμενο κ.λπ. Έτσι έχουμε πολλούς νοητικούς παράγοντες που παρακινούνται από τη βούληση, η οποία στη συνέχεια παρακινείται από την άγνοια, διότι κάποιος δεν γνωρίζει τις συνέπειες και τον πόνο που θα υποστεί.

Τοιουτοτρόπως, η βούληση είναι ο σημαντικότερος νοητικός παράγοντας για τη δημιουργία εκούσιων πράξεων και δραστηριοτήτων (*κάρμα*), λόγω του ότι η ίδια η βούληση είναι

⁸⁰ DhsA, *Phassapañcamakarāsiṅghanā*, σ. 110· Vism, *Saṅkhāraḥkhan-dhakathā*.

αυτή που καθορίζει την ηθική ποιότητα μιας πράξης. Συνεπώς, όλες οι βουλητικές πράξεις, δραστηριότητες, ενέργειες και συμπεριφορές αποτελούν το *κάρμα*.

Ο νόμος του *κάρμα* (*kamma-niyāma*), τον οποίο θα αναλύσουμε εκτενέστερα στο Κεφ. VIII, είναι αυτοσυντηρούμενος στη λειτουργία του, καθιστώντας βέβαιο ότι οι βουλητικές πράξεις ή δραστηριότητες παράγουν τα αποτελέσματά τους ανάλογα με την ηθική τους ποιότητα, όπως και οι σπόροι παράγουν καρπούς ανάλογα με το είδος τους.

Για παράδειγμα, ο σπόρος του δηλητηριώδους φυτού στρύχνου δεν μπορεί να παράγει ως καρπό πορτοκάλια, αλλά μόνο στρύχνο. Ο σπόρος ενός ζαχαροκάλαμου παράγει γλυκιά γεύση, όχι πικρή. Παρόμοια, έχουμε τη φαύλη βούληση, που είναι ο σπόρος, τη φαύλη πράξη, που είναι ο βλαστός, και το φαύλο αποτέλεσμα, που είναι ο καρπός. Και ο φαύλος κύκλος συνεχίζεται βασιζόμενος στην άγνοια, δηλαδή στην έλλειψη γνώσης για τις συνέπειες και τα αποτελέσματα της μιζέριας, της δυστυχίας και της ταλαιπωρίας που πρόκειται να υποστεί κάποιος.

Αφετέρου, έχουμε την καλή βούληση, που είναι ο σπόρος, την καλή πράξη, που είναι ο βλαστός, και το καλό αποτέλεσμα, που είναι ο καρπός. Και ο ενάρετος κύκλος συνεχίζεται βασιζόμενος στην άγνοια, δηλαδή στην έλλειψη γνώσης για την ταλαιπωρία και τη μιζέρια που μπορεί να προκύψουν από τις καλές πράξεις. Αυτό οφείλεται στην αστάθεια που υπάρχει στον κόσμο. Τα αποτελέσματα ή επακόλουθα (*vipāka*) των καλών πράξεων δεν είναι αιώνια, λόγω της παροδικής τους φύσης.

Τα άμεσα αποτελέσματα του *κάρμα* είναι οι επακόλουθες καταστάσεις (*vipāka*) ευτυχίας ή δυστυχίας που βιώνει ο άνθρωπος μέσω της συνείδησης και των νοητικών παραγόντων. Αυτές εμφανίζονται όταν το *κάρμα* βρίσκει τις κατάλληλες συνθήκες να καρποφορήσει. Γι' αυτό, μόλις κάνει κάποιος μια πράξη, δεν σημαίνει πάντα ότι τα αποτελέσματά της θα εμφα-

νιστούν αμέσως, όπως ακριβώς ένας σπόρος μόλις φυτευτεί δεν βλασταίνει αμέσως. Χρειάζεται κάποιος χρόνος μέχρι να παρουσιαστούν οι κατάλληλες συνθήκες για την καρποφορία της.

Εξαίρεση στον νόμο του *κάρμα* αποτελούν οι Βούδες και οι Άραχαντ (Άξιοι), οι οποίοι έχουν εξαλείψει το παλιό τους *κάρμα* (*purāṇa-kamma*) με το να «στεγνώσουν» την «υγρασία της επιθυμίας» (*tañhā-sneha*), η οποία τροφοδοτεί τον σπόρο της *καρμικά* ενεργής συνείδησης που διεγείρεται μαζί με το *κάρμα*, προκειμένου να δώσει μελλοντικά αποτελέσματα (*vi-rāka*).⁸¹

Δεν παράγουν και δεν συσσωρεύουν νέο *κάρμα* (*nava-kamma*),⁸² επειδή έχουν εξαλείψει την άγνοια ή την αυταπάτη και την επιθυμία ή το πάθος, που είναι οι ρίζες του *κάρμα*. Οι δραστηριότητές τους είναι απλώς λειτουργικές, όπως ένα δέντρο που παράγει μόνο άνθη αλλά όχι καρπό για να ριζώσει ξανά στο μέλλον.

Ωστόσο, ακόμα και οι Βούδες και οι Άραχαντ είναι βέβαιο ότι θα βιώσουν τα επακόλουθα ή τα αποτελέσματα του παρελθόντος των *κάρμα* ενόσω παραμένει η νοητική και σωματική τους συνέχιση, δηλαδή μέχρι να αποβιώσουν. Παρ' όλα αυτά, επειδή έχουν εγκαταλείψει την προσκόλληση, τα επακόλουθα του *κάρμα* δεν επηρεάζουν τον νου τους ως ευχάριστα ή δυσάρεστα. Έχουν ξεπεράσει τον κύκλο του *κάρμα* και τον μελλοντικό υπαρξιακό πόνο στους κόσμους της επαναγέννησης.

Το ζήτημα της ελεύθερης βούλησης

Υπάρχει η ελεύθερη βούληση στον νου των κοινών ανθρώπων; Το ζήτημα της ελεύθερης βούλησης καταλαμβάνει σημαντική θέση στη δυτική σκέψη και φιλοσοφία. Αλλά, σύμφωνα

⁸¹ Για την «υγρασία της επιθυμίας» (*tañhā-sneha*) σε σχέση με το *κάρμα* βλ. A I, *Paṭhamabhava-sutta*, σ. 223.

⁸² Sn, *Ratana-sutta*, σ. 41: «*Khīṇaṇ purāṇaṇ nava natthi sambhavaṇ*».

με την Εξαρτώμενη Γένεση, το ζήτημα αυτό δεν ανακύπτει και δεν μπορεί να ανακύψει στη βουδιστική φιλοσοφία. Αν ολόκληρη η ύπαρξη είναι σχετική, συνθηκοκρατημένη και αλληλεξαρτώμενη, πώς μπορεί μόνο η βούληση να είναι ελεύθερη; Η βούληση, που περιλαμβάνεται στο τέταρτο συνάθροισμα (*saṅkhārakkhandha*), είναι, όπως και κάθε άλλη σκέψη, συνθηκοκρατημένη και σχετική (*paṭicca-samuppanna*). Η λεγόμενη «ελευθερία» αυτή καθαυτή δεν είναι απόλυτα ελεύθερη. Και αυτή επίσης είναι συνθηκοκρατημένη, εξαρτώμενη και σχετική. Μια τέτοια συνθηκοκρατημένη και σχετική «ελεύθερη βούληση» δεν απορρίπτεται. Διότι τίποτα, υλικό ή νοητικό, δεν μπορεί να είναι απολύτως ελεύθερο σε αυτόν τον κόσμο, καθώς τα πάντα είναι συνθηκοκρατημένα και σχετικά. Αν η Ελεύθερη Βούληση προϋποθέτει μια βούληση ανεξάρτητη από συνθήκες, ανεξάρτητη από αιτία και αποτέλεσμα, τότε κάτι τέτοιο δεν υπάρχει. Διότι, πώς μπορεί μια βούληση ή οτιδήποτε άλλο, εν πάση περιπτώσει, να εγείρεται χωρίς συνθήκες, πέρα από αιτία και αποτέλεσμα, όταν ολόκληρη η ζωή, ολόκληρη η ύπαρξη είναι συνθηκοκρατημένη και σχετική και εμπίπτει στον νόμο της αιτίας και του αποτελέσματος; Όχι μόνο η λεγόμενη ελεύθερη βούληση δεν είναι ελεύθερη, αλλά ακόμα και η ίδια η ιδέα της ελεύθερης βούλησης δεν είναι ελεύθερη και ανεξάρτητη από συνθήκες.⁸³

Εάν εξετάσουμε πιο αναλυτικά, θα καταλάβουμε πώς τα φαινόμενα γύρω μας επηρεάζουν τη βούλησή μας. Παρόλο που πιστεύουμε ότι παίρνουμε τις αποφάσεις μας, συχνά παίρνουμε αποφάσεις εξαναγκασμένοι από ανάγκες ή ερεθίσματα που προέρχονται από το εξωτερικό ή το εσωτερικό μας περιβάλλον, και αυτό επηρεάζει τη διαμόρφωση της βούλησής μας και τη διαφοροποίηση των αποφάσεων και της συμπεριφοράς μας.

⁸³ Rahula, Walpola (1974): *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, σ. 54.

Άγνοια και βουλητικές δραστηριότητες

Παραπάνω αναφέρθηκε ότι η άγνοια είναι η συνθήκη για τις βουλητικές δραστηριότητες (*sañkhārā*). Πώς συμβαίνει αυτό; Συμβαίνει εξαιτίας της άγνοιας για τις Τέσσερις Ευγενείς Αλήθειες και για τα τρία χαρακτηριστικά της ύπαρξης κ.λπ.

Όταν κάποιος δεν γνωρίζει την Ευγενή Αλήθεια του υπαρξιακού πόνου, αναζητά ευχαρίστηση στον κύκλο της υπαρξιακής περιπλάνησης και αντιλαμβάνεται λανθασμένα τον πόνο και την ταλαιπωρία ως κάτι ευχάριστο. Γι' αυτό, κάποτε κάνει καλές δραστηριότητες, τις περισσότερες φορές φάυλες δραστηριότητες και πολύ σπάνια αδιατάρακτες δραστηριότητες μέσω των εκστάσεων. Ανάλογες δραστηριότητες κάνει όταν:

- Δεν γνωρίζει την Ευγενή Αλήθεια της προέλευσης του υπαρξιακού πόνου, δηλαδή την επιθυμία που συνοδεύεται από απόλαυση και πάθος, και αντιλαμβάνεται λανθασμένα την επιθυμία ως την προέλευση της ευτυχίας.
- Δεν γνωρίζει την Ευγενή Αλήθεια της παύσης του υπαρξιακού πόνου, δηλαδή το πλήρες μη πάθος και την κατάπαυση αυτής της ίδιας της επιθυμίας, και αντιλαμβάνεται λανθασμένα την παύση του υπαρξιακού πόνου να βρίσκεται σε κάποιον μελλοντικό προορισμό, όπως στην απόκτηση ηδονικών αγαθών, στην επαναγέννηση σε κάποιον παράδεισο ή στον εκμηδενισμό κατά τον θάνατο. Έτσι, κάνει διάφορες δραστηριότητες για αυτόν τον σκοπό.
- Δεν γνωρίζει την Ευγενή Αλήθεια της οδού που οδηγεί στην παύση του υπαρξιακού πόνου, δηλαδή την ορθή κατανόηση, τον ορθό λογισμό κ.λπ., και αντιλαμβάνεται λανθασμένα την οδό ως τη λατρεία ενός Θεού ή θεών, τη θυσία ζώων ή ανθρώπων, την εκτέλεση ιεροτελεστιών και τελετουργιών κ.λπ.
- Δεν γνωρίζει την αστάθεια και την παροδικότητα των νοητικών και υλικών φαινομένων, και τα αντιλαμβάνεται

λανθασμένα ως μόνιμα, σταθερά, αμετάβλητα, άφθαρτα. Έτσι, κάνει καλές κ.λπ. δραστηριότητες για να σταθεροποιήσει και να μονιμοποιήσει τα πράγματα. Δηλαδή, και καλές πράξεις να κάνει, τις κάνει από άγνοια διότι νομίζει ότι θα επιτύχει κάτι μόνιμο.

- Δεν γνωρίζει την ταλαιπωρία, τον πόνο και τη δυστυχία στα νοητικά και υλικά φαινόμενα, και τα αντιλαμβάνεται λανθασμένα ως ευτυχία και ευχάριστα. Έτσι, κάνει διάφορες δραστηριότητες για να τα ευχαριστηθεί.
- Δεν γνωρίζει την απροσωπία των νοητικών και υλικών φαινομένων, και τα αντιλαμβάνεται λανθασμένα ως «εαυτό», «εγώ» ή «ψυχή». Έτσι, κάνει διάφορες δραστηριότητες για να ταυτιστεί με αυτά και να προωθήσει την αντίληψη περί εαυτού ή ψυχής.
- Δεν γνωρίζει τη μη ελκυστικότητα των νοητικών και υλικών φαινομένων, και τα αντιλαμβάνεται λανθασμένα ως ελκυστικά. Έτσι, κάνει διάφορες δραστηριότητες ελκυστικού από αυτά.

Η δυναμικότητα αυτών των δραστηριοτήτων δεν σταματά σε αυτή τη ζωή, αλλά αποκτά μια ορμή η οποία οδηγεί στη συνείδηση της επαναγέννησης και συνεχίζεται στην επόμενη ζωή. Γι' αυτό, θα εξετάσουμε τώρα πώς οι βουλητικές δραστηριότητες γίνονται η συνθήκη για τη συνείδηση της επαναγέννησης.

3. Η συνείδηση [της επαναγέννησης]

Ο τρίτος παράγοντας στην Εξαρτώμενη Γένεση είναι η συνείδηση [της επαναγέννησης], για την οποία ο Βούδας λέει τα εξής:

«Με τις βουλητικές δραστηριότητες ως συνθήκη, δημιουργείται η συνείδηση [της επαναγέννησης] (*viññāṇa*)».

Στην προκειμένη περίπτωση, όταν η συσσώρευση βουλητικών ή καρμικών δραστηριοτήτων έχει επιτύχει την κατάσταση της πλήρους δράσης και δυναμικότητας, μπορεί να εκτελέσει τη λειτουργία της σύλληψης στην επαναγέννηση και να παράγει τη συνείδηση στη νέα ζωή. Αυτό είναι που ο Βούδας αποκαλεί «παλιό κάρμα» (*purāṇa-kamma*),⁸⁴ τα επακόλουθα του οποίου πρόκειται να βιώσει κανείς στην επόμενη επαναγέννηση (*uparajje*) ή σε κάποια μεταγενέστερη (*apare pariyāye*).⁸⁵

Επομένως, είναι σαφές ότι η επαναγέννηση δημιουργείται από το καλό και το φάυλο κάρμα ή τις δραστηριότητες του ατόμου και δεν είναι έργο ενός Ανώτατου Όντος, ενός Δημιουργού Θεού, ούτε οφείλεται σε απλή τύχη και σύμπτωση.

Το «παλιό κάρμα» ονομάζεται στα επεξηγηματικά σχόλια «παραγωγικό κάρμα» (*janaka-kamma*),⁸⁶ το οποίο βασικά είναι η καλή ή φάυλη βούληση για δράση που έχει συσσωρεύσει ένα άτομο και παράγει τα εξής επακόλουθα (*virāka*):

1. το είδος της επαναγέννησης, δηλαδή τη βασική συνείδηση της επαναγέννησης κατά τη σύλληψη (*paṭisandhiviññāṇa*),
2. τα είδη των «υλικών συστατικών που προέρχονται από το κάρμα» (*kammaja-rūpa*), τα οποία αποτελούν το υλικό σώμα του νέου όντος, τόσο τη στιγμή της σύλληψης στην επαναγέννηση όσο και κατά τη διάρκεια της νέας ύπαρξης,
3. τη συνέχιση των υλικών συστατικών που προέρχονται από το κάρμα, όπως:
 - οι αισθητήριες ικανότητες στα αισθητήρια όργανα,
 - ο γενετικός καθορισμός του φύλου, και
 - το όργανο της καρδιάς, και

⁸⁴ S IV, *Kammanirodha-sutta*, σ. 132.

⁸⁵ A III, *Nibbedhika-sutta*, σ. 415.

⁸⁶ MA V, *Cūḷakammavibhaṅga-sutta*, σ. 511.

4. άλλες επακόλουθες συνειδήσεις κατά τη διάρκεια της νέας ύπαρξης, όπως οι έξι αισθητηριακές συνειδήσεις: οφθαλμική, ωτική, ρινική, γλωσσική, σωματική και νοητική συνείδηση.

Συνεπώς, η συνείδηση της επαναγέννησης είναι η *καρμικά* επακόλουθη συνείδηση (*viṇāka-viññāṇa*) που εγείρεται κατά την επαναγέννηση, συνδέοντας τη νέα ύπαρξη με την άμεσα προηγούμενη, και μέσω αυτής το παρελθόν ενός «όντος» που επαναγεννιέται. Ο Βούδας την παρομοιάζει με έναν «σπόρο» που αναπαράγει μια νέα ύπαρξη σε συνδυασμό με το *κάρμα*, την άγνοια και την επιθυμία, λέγοντας τα εξής:

«Για τα όντα που είναι παρεμποδισμένα από την άγνοια και δεσμευμένα από την επιθυμία,

- το *κάρμα* είναι ο αγρός,
- η συνείδηση είναι ο σπόρος, και
- η επιθυμία είναι η υγρασία,

ώστε να εγκατασταθεί η συνειδησή τους στη σφαίρα μιας ύπαρξης. Με αυτόν τον τρόπο υπάρχει η αναπαραγωγή της επαναγέννησης στο μέλλον και η συνεχής ύπαρξή τους».⁸⁷

Σε μια άλλη Ομιλία του, ο Βούδας αναφέρει τη συνείδηση της επαναγέννησης και ως «εξελισσόμενη συνείδηση» (*sayvattanikaṃ viññāṇaṃ*).⁸⁸ Αυτό σημαίνει ότι αυτή η συνείδηση δεν παραμένει αμετάβλητη συνεχώς στην ίδια κατάσταση. Είναι συνθηκοκρατημένη και επομένως παροδική. Εγείρεται και παρακμάζει όπως ένα κύμα, δημιουργώντας ώθηση για *Διαρκής ροή συνειδήσεων* νέα κύματα συνειδήσεων. Έτσι, είναι ο συνθηκο-δημιουργός για άλλες συνειδήσεις, οι οποίες συνεχίζουν ως διαρκή ροή

⁸⁷ A I, *Paṭhamabhava-sutta*, σ. 223.

⁸⁸ M II, *Āneñjasappāya-sutta*, σ. 262.

έγερσης και παρακμής. Γι' αυτό, γίνεται λόγος για «το ρεύμα της συνείδησης» (*viññāṇa-sota*).⁸⁹

Επομένως, οι παρακάτω λανθασμένες ιδέες για τη συνείδηση της επαναγέννησης, που επικρατούν από την αρχαιότητα έως σήμερα, έχουν απορριφθεί από τον Βούδα:

- αυτή η συνείδηση, που μεταβαίνει και μεταναστεύει από ζωή σε ζωή, παραμένει πάντα ίδια και αμετάλλακτη, ή
- αποτελεί έναν «εαυτό», μια «ψυχή» ή μια «εγώ-οντότητα», η οποία βιώνει τα αποτελέσματα (*vipāka*) των καλών και κακών πράξεων εδώ κι εκεί.

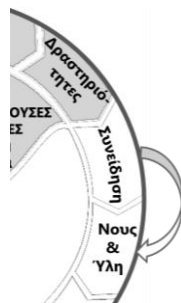
Ο Βούδας εξηγεί περαιτέρω ότι η συνείδηση δημιουργείται από συνθήκες (*paccaya*) και ότι χωρίς συνθήκες δεν υπάρχει διέγερση της συνείδησης.⁹⁰ Όλες οι δηλώσεις του περί της συνθηκοκρατημένης φύσης της ισχύουν για ολόκληρο το φάσμα της συνείδησης, είτε είναι «στο παρελθόν, στο μέλλον ή στο παρόν, χονδροειδής ή λεπτεπίλεπτη, εσωτερική ή εξωτερική, κατώτερη ή ανώτερη, μακριά ή κοντά».⁹¹ Αυτό υποδεικνύει την εξαρτώμενη φύση της συνείδησης και όχι την αυτόνομη.

Τώρα θα εξετάσουμε πώς η συνείδηση της επαναγέννησης γίνεται η συνθήκη για τα νοητικά και υλικά φαινόμενα.

4. Νοητικά και υλικά φαινόμενα

Ο τέταρτος παράγοντας στην Εξαρτώμενη Γένεση είναι τα νοητικά και υλικά φαινόμενα, για τα οποία ο Βούδας λέει τα εξής:

«Με τη συνείδηση [της επαναγέννησης] ως συνθήκη, δημιουργούνται τα νοητικά και υλικά φαινόμενα (*nāma-rūpa*)».

⁸⁹ D III, *Sampasādanīya-sutta*, σ. 105.

⁹⁰ «*Aññatra paccayaṃ natthi viññāṇassa sambhavo*». M I, *Mahātanhāsāṅkhaya-sutta*, σ. 258.

⁹¹ Π.χ. S II, *Susima-sutta*, σ. 125.

Ο όρος «νοητικά φαινόμενα» ή «νους» (*nāma*) υποδηλώνει τους νοητικούς παράγοντες (*cetasika*) που σχετίζονται με την *καρμικά* επακόλουθη συνείδηση, ενώ ο όρος «υλικά φαινόμενα» (*rūpa*) υποδηλώνει την ύλη που παράγεται από αυτή τη συνείδηση. Ωστόσο, πρέπει να εξετάσουμε πρώτα τη γλωσσική και εννοιολογική σημασία του όρου *nāma* (*νάμα*), διότι αν δεν κατανοήσουμε τι ακριβώς σημαίνει, είναι εύκολο να καταλήξουμε σε λανθασμένα συμπεράσματα.

Γλωσσική και εννοιολογική ανάλυση

Η λέξη *nāma* προέρχεται από το ρήμα *namati*, που σημαίνει «κλίνω», «γέρνω προς», «ρέπω». Η συνήθης ευρεία σημασία του είναι «όνομα», όπως στη φράση «*Kiṃ nāmo asi*» (Τι όνομα έχεις;), αλλά ως ψυχολογικός όρος έχει την έννοια της «κλίση/ροπής των νοητικών παραγόντων προς τη συνείδηση». Σε αυτή την περίπτωση, *nāma* σημαίνει ότι, εάν εγερθεί η συνείδηση, οι νοητικοί παράγοντες ρέπουν ή κλίνουν προς αυτήν ακολουθώντας τη.

Όσον αφορά τη σύσταση του *nāma*, ο συνήθης ορισμός που ο Βούδας δίνει είναι ότι περιλαμβάνει πέντε προεξάρχοντες νοητικούς παράγοντες, δηλαδή το αίσθημα (*vedanā*), την αντίληψη (*saññā*), τη βούληση/πρόθεση (*cetanā*), τη νοητική επαφή (*phassa*), και την προσοχή (*manasikāra*). Αυτά ονομάζονται *nāma*.⁹²

Αυτοί είναι οι θεμελιώδεις νοητικοί παράγοντες για την κατανόηση και την εμπειρία ενός αντικειμένου. Εν απουσία τους, η συνείδηση από μόνη της δεν μπορεί να έχει επαρκές γνωστικό, συναισθηματικό και αντιληπτικό βίωμα του αντικειμένου.

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι και άλλοι νοητικοί παράγοντες, όπως η μνήμη, ο λογισμός, ο συλλογισμός, η επιθυμία, το μίσος κ.λπ., οι οποίοι αναφέρονται συχνά στις Σούττες, δεν

⁹² S II, *Vibhaṅga-sutta*, σ. 3.

παίζουν ρόλο στο βίωμα του αντικειμένου. Και αυτοί κατατάσσονται ως *nāma*. Επομένως, ο όρος *nāma* χρησιμοποιείται και ως συλλογική ονομασία για τα τρία άυλα συναθροίσματα (*arūpino khandha*),⁹³ δηλαδή:

- το συνάθροισμα του αισθήματος (*vedanā khandha*),
- το συνάθροισμα της αντίληψης (*saññā khandha*), και
- το συνάθροισμα των νοητικών λειτουργιών (*saṅkhāra khandha*).

Στο τρίτο συνάθροισμα περιλαμβάνονται η βούληση/πρόθεση, η νοητική επαφή και η προσοχή, αλλά και πολλοί άλλοι νοητικοί παράγοντες, όπως η μνήμη, ο λογισμός, ο συλλογισμός, κ.λπ.

Παρά τις διαφορές τους, όλοι οι νοητικοί παράγοντες ως *nāma* έχουν τα εξής τέσσερα κοινά χαρακτηριστικά:

1. εγείρονται μαζί με τη συνείδηση (*ekuppāda*),
2. παύουν μαζί με τη συνείδηση (*ekanirodha*),
3. έχουν το ίδιο αισθητήριο όργανο με τη συνείδηση (*ekavatthuka*), και
4. έχουν το ίδιο αντικείμενο με τη συνείδηση (*ekārammaṇa*).⁹⁴

Συνεπώς, η συνείδηση και οι νοητικοί παράγοντες είναι πάντα αλληλένδετοι και αλληλεξαρτώμενοι. Η συνείδηση δεν μπορεί να διεγερθεί και να λειτουργήσει ανεξάρτητα από τους νοητικούς παράγοντες, ούτε οι νοητικοί παράγοντες διεγείρονται και λειτουργούν χωρίς τη συνείδηση. Διεγείρονται ταυτόχρονα (*sahajāta*) και δεν έχουν ανεξάρτητη ύπαρξη. Ωστόσο,

⁹³ Nd¹ II, *Attadaṇḍa-sutta-niddesa*, σ. 435. Σε αυτή την περίπτωση, το άυλο συνάθροισμα της συνείδησης (*viññāṇa khandha*) υπάγεται επίσης στην κατηγορία του *nāma* προκειμένου να καταδειχθεί η αντίθεσή του με το υλικό συνάθροισμα (*rūpa khandha*).

⁹⁴ Π.χ. Nd¹ II, *Tuvaṭṭaka-sutta-niddesa*, σ. 346.

στην περίπτωση της Εξαρτώμενης Γένεσης η συνείδηση αποτελεί συνθήκη για το *nāma* εξαιτίας της υποστηρικτικής της λειτουργίας.

Γενικά το *nāma* μπορεί να μεταφραστεί και ως «νοητικότητα», δηλαδή το σύνολο των στοιχείων (γνώσεων, αντιλήψεων, εμπειριών, αισθημάτων κ.λπ.) που συγκροτούν το νοητικό επίπεδο κάποιου. Υπό ευρεία έννοια, μπορεί να μεταφραστεί και ως «νους».

Τα υλικά φαινόμενα

Τα υλικά φαινόμενα ή η ύλη (*rūpa*) είναι τα τέσσερα πρωταρχικά στοιχεία (στερεά, υγρά, θερμά και αέρια) και τα παράγωγά τους,⁹⁵ τα οποία σε αυτή την αρχική περίοδο είναι το χρώμα, ο ήχος, η μυρωδιά, η γεύση και η θρεπτική ουσία.

Στην πεντασύστατη ύπαρξη (*pañca-vokāra-bhava*)—δηλαδή σε εκείνους τους κόσμους όπου απαντούν όλα τα πέντε συναθροίσματα—η συνείδηση της επαναγέννησης γίνεται, κατά τη στιγμή της σύλληψης και μετέπειτα, η συνθήκη για την παραγωγή των νοητικών (*nāma*) και των υλικών φαινομένων (*rūpa*) μιας οντότητας. Μαζί της εγείρονται ταυτόχρονα τα άλλα τρία άυλα συναθροίσματα—του αισθήματος, της αντίληψης και των νοητικών λειτουργιών—παράλληλα με ένα ιδιαίτερο συνονθύλευμα υλικών φαινομένων, που αποτελεί το συνάθροισμα της ύλης (*rūpa-khandha*). Αυτή η διαδικασία ξεκινά από το αρχικό στάδιο της εμβρυϊκής περιόδου.

Ωστόσο, στην τετρασύστατη ύπαρξη (*catu-vokāra-bhava*), δηλαδή στους κόσμους της άυλης σφαίρας, η συνείδηση της επαναγέννησης γίνεται η συνθήκη μόνο για την παραγωγή των νοητικών φαινομένων (*nāma*). Έτσι, εκείνοι οι διαλογιστές που έχουν επιτύχει τις εκστάσεις της άυλης σφαίρας, όταν επαναγεννιούνται, η συνείδησή τους δεν παράγει ύλη, λόγω του

⁹⁵ S II, *Vibhaṅga-sutta*, σ. 3.

ότι έχουν ξεπεράσει την προσκόλλησή τους σε αυτή. Αυτό σημαίνει ότι δεν έχουν αισθητήρια όργανα παρά μόνο το νοητό στοιχείο, το οποίο μπορεί να διατηρηθεί λόγω της υψηλής αυτοσυγκέντρωσης που είχαν αναπτύξει.

Γενικά, επειδή η συνείδηση έχει υποστηρικτική λειτουργία προς τα συνυπάρχοντα νοητικά και υλικά φαινόμενα (*nāma-rūpa*), λέγεται ότι γίνεται η συνθήκη για τη δημιουργία τους.

Τώρα θα εξετάσουμε πώς τα νοητικά και υλικά φαινόμενα γίνονται η συνθήκη για τα έξι αισθητήρια όργανα.

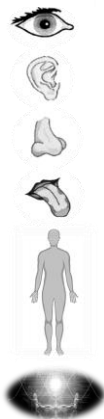
5. Τα έξι αισθητήρια όργανα

Ο πέμπτος παράγοντας στην Εξαρτώμενη Γένεση είναι τα έξι αισθητήρια όργανα, για τα οποία ο Βούδας λέει τα εξής:

«Με τα νοητικά και υλικά φαινόμενα ως συνθήκη, δημιουργούνται τα έξι αισθητήρια όργανα (*saḥāyatana*)».

Τα έξι αισθητήρια όργανα είναι το μάτι, το αυτί, η μύτη, η γλώσσα, το σώμα και ο νους (*manāyatana*). Ο νους θεωρείται επίσης όργανο που, υπό συγκεκριμένες αιτίες και συνθήκες, εκτελεί γνωστικές, συναισθηματικές κ.λπ. λειτουργίες. Επομένως, το «όργανο του νου» (*manāyatana*) είναι ένας συλλογικός όρος για τις πολλές και διάφορες κατηγορίες συνείδησης, δηλαδή για τα πέντε είδη της αισθητηριακής συνείδησης και για τα πολλά είδη της νοητικής συνείδησης (*manoviññāṇa*) μαζί με τους νοητικούς παράγοντες.

Ως εκ τούτου, τα πρώτα πέντε όργανα είναι τα υλικά φαινόμενα, και ειδικότερα η αισθητηριακή τους ευαισθησία, η οποία ονομάζεται ευαίσθητη ύλη (*pasāda-rūpa* ή *dhātu*) του ματιού, του αυτιού, της μύτης, της γλώσσας και του σώματος. Αντίθετα, το όργανο του νου αναφέρεται στα είδη της επακό-

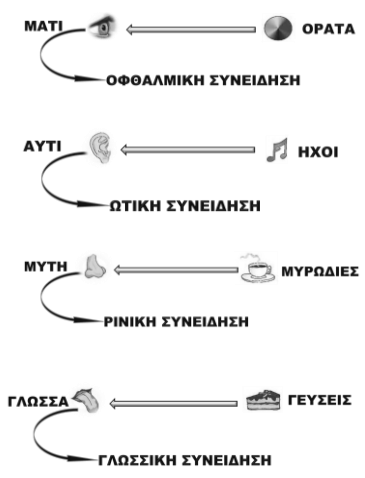
λουθης αισθητηριακής συνείδησης, όπως η οφθαλμική, η ωτική, η ρινική, η γλωσσική και η σωματική συνείδηση, και στα είδη της επακόλουθης νοητικής συνείδησης.

Στις Ομιλίες του Βούδα, η αισθητηριακή συνείδηση καθορίζεται κυρίως από το αισθητήριο όργανο μέσω του οποίου διεγείρεται. Γι' αυτό, αποκαλείται «οφθαλμική συνείδηση» (*cakkhu-viññāṇa* = συνείδηση στο μάτι / στον οφθαλμό), «γλωσσική συνείδηση» (*jivhā-viññāṇa* = συνείδηση στη γλώσσα) κ.λπ. Σε τέτοιες περιπτώσεις η έμφαση δεν δίνεται στην αίσθηση, όπως όραση = οπτική συνείδηση, ακοή = ακουστική συνείδηση, γεύση = γευστική συνείδηση, αλλά στο αισθητήριο όργανο, καθώς αυτό αποτελεί τη «βάση» προκειμένου να διεγερθεί η συνείδηση.

Επίσης, για τη διέγερσή της η συνείδηση εξαρτάται όχι μόνο από το αισθητήριο όργανο αλλά και από το αισθητηριακό αντικείμενο, δηλαδή το ερέθισμα, όπως περιγράφεται σε Ομιλίες του Βούδα ως εξής:

- «Εξαρτώμενη από το μάτι και τα ορατά αντικείμενα, διεγείρεται η οφθαλμική συνείδηση.
- Εξαρτώμενη από το αυτί και τους ήχους, διεγείρεται η ωτική συνείδηση.
- Εξαρτώμενη από τη μύτη και τις μυρωδιές, διεγείρεται η ρινική συνείδηση.
- Εξαρτώμενη από τη γλώσσα και τις γεύσεις, διεγείρεται η γλωσσική συνείδηση.

- Εξαρτώμενη από το σώμα και τα απτά αντικείμενα, διεγείρεται η σωματική συνείδηση.

- Εξαρτώμενη από τον νου και τα νοητικά αντικείμενα, διεγείρεται η νοητική συνείδηση».⁹⁶

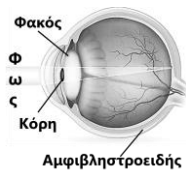

Κάθε αισθητήριο όργανο λειτουργεί ως θύρα (*dvāra*) μέσω της οποίας η συνείδηση και οι νοητικοί παράγοντες που εγείρονται σε μια νοητική διαδικασία αποκτούν πρόσβαση στο αντικείμενό τους, και μέσω της οποίας το αντικείμενο γίνεται προσβάσιμο στις συνειδήσεις και στους νοητικούς παράγοντες.

Η ευαίσθητη ύλη των οργάνων

Αυτό που ονομάζεται συμβατικά «μάτι» ή «οφθαλμός» είναι ουσιαστικά μια σύνθεση και ένωση διάφορων υλικών στοιχείων, μεταξύ των οποίων υπάρχει η ευαίσθητη ύλη στο μάτι ή απλώς «ευαισθησία στο μάτι» (*cakkhu-dhātu/-pasāda*), στην κόρη και στον αμφιβληστροειδή χιτώνα που καταγράφει το φως και το χρώμα και λειτουργεί ως φυσική βάση για τη συνείδηση στο μάτι.

Η ευαισθησία στο μάτι είναι η «θύρα» για τη συνείδηση που ανήκει στη νοητική διαδικασία του οργάνου του ματιού, επιτρέποντάς της να συνειδητοποιήσει ορατές μορφές μέσω του ματιού. Χωρίς αυτή την ευαισθησία και χωρίς το ορατό αντικείμενο που λειτουργεί ως ερέθισμα πάνω της, η οφθαλμι-

⁹⁶ M III, *Chachakka-sutta*, σ. 281.

κή συνείδηση δεν διεγείρεται. Επομένως, η συνείδηση εξαρτάται από αυτές τις δύο υλικές συνθήκες (ευαίσθητη ύλη και υλικό αντικείμενο) για να παραχθεί και είναι έτσι συνθηκοεξαρτώμενη. Όταν εγερθεί, η λειτουργία της είναι απλώς να βλέπει και να συνειδητοποιεί άμεσα και αμέσως το ορατό αντικείμενο.

Επίσης, αυτό που ονομάζεται συμβατικά «αυτί», «μύτη», «γλώσσα» και «σώμα» είναι ουσιαστικά μια σύνθεση και ένωση διάφορων υλικών στοιχείων, μεταξύ των οποίων υπάρχει η ευαισθησία για καθένα όργανο ξεχωριστά.

Για το αυτί είναι η ευαίσθητη ύλη στην τυμπανική μεμβράνη και στον κοχλία που καταγράφει τους ήχους και λειτουργεί ως φυσική βάση για τη συνείδηση στο αυτί.

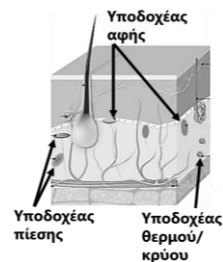
Για τη μύτη είναι η ευαίσθητη ύλη στους οσφρητικούς υποδοχείς και στον οσφρητικό βολβό που καταγράφει τις μυρωδιές και λειτουργεί ως φυσική βάση για τη συνείδηση στη μύτη.

Για τη γλώσσα είναι η ευαίσθητη ύλη στους γευστικούς κάλυκες που καταγράφει τις γεύσεις και λειτουργεί ως φυσική βάση για τη συνείδηση στη γλώσσα.⁹⁷

Για το σώμα είναι η ευαίσθητη ύλη στους υποδοχείς αφής και άλλους αισθητήρες που καταγράφει τα απτά αντικείμενα και λειτουργεί ως φυσική βάση για τη συνείδηση στο σώμα. Αυτή η ευαίσθητη ουσία είναι διάσπαρτη σε όλο το σώμα, συμπεριλαμβανομένων των εσωτερικών του μερών, όπως το στομάχι, η καρδιά κ.λπ.

⁹⁷ Οι εικόνες με έναν αστερίσκο είναι ευγενής παραχώρηση από το wiki-how.com.

Επομένως, χωρίς την ευαίσθητη ύλη (*pasāda-rūpa*) και χωρίς το αισθητηριακό αντικείμενο που δρα πάνω τους ως ερέθισμα, η οφθαλμική, ωτική, ρινική, οσφρητική, γευστική και σωματική συνείδηση δεν διεγείρεται. Έτσι, κάθε αισθητηριακή συνείδηση εξαρτάται από αυτές τις δύο υλικές συνθήκες για να παραχθεί, και είναι έτσι συνθηκοεξαρτώμενη.

Βασικά, οι ευαίσθητες ύλες λειτουργούν σαν «αισθητήρες» μιας συσκευής που προσλαμβάνουν ορισμένα φυσικά ερεθίσματα (φως, ήχο, μυρωδιά, γεύση, αφή, κίνηση κ.λπ.) και ανάλογα με τον τύπο τους αντιδρούν και τα μετατρέπουν σε κατάλληλα μηνύματα. Χωρίς αυτούς τους «αισθητήρες», ένας οργανισμός δεν μπορεί να έρθει σε επαφή επικοινωνίας και συνειδητοποίησης με το περιβάλλον του. Έτσι, έχουμε τον «οπτικό αισθητήρα», τον «ακουστικό αισθητήρα», τον «οσφρητικό αισθητήρα» και ούτω καθεξής.

Τα αισθητηριακά αντικείμενα

Τα αισθητηριακά αντικείμενα λειτουργούν ως ερεθίσματα που επηρεάζουν τα αισθητήρια όργανά μας και προκαλούν ευχάριστα ή δυσάρεστα αισθήματα. Η επίδρασή τους είναι σημαντική και επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο αισθανόμαστε. Γενικά, τα αισθητηριακά αντικείμενα έχουν τα εξής γνωρίσματα:

- 1) Έχουν το χαρακτηριστικό της πρόσκρουσης στα αισθητήρια όργανα.
- 2) Η λειτουργία τους είναι να αποτελούν τα αντικείμενα της αισθητηριακής συνείδησης στο μάτι κ.λπ.
- 3) Η εκδήλωσή τους είναι στο πεδίο της αντίστοιχης αισθητηριακής συνείδησης.
- 4) Η εγγύτατη αιτία τους είναι τα τέσσερα πρωταρχικά στοιχεία (στερεά, υγρά, θερμά και αέρια).⁹⁸

⁹⁸ DhsA, *Upādābhājanīyakathā*, σ. 318 κ.εξ.

Η συνείδηση

Η συνείδηση διεγείρεται ανάλογα με τις συνθήκες και τις περιστάσεις και εκτελεί διάφορες λειτουργίες. Έχει το χαρακτηριστικό της «συνειδητοποίησης», οπότε ορίζεται από τον Βούδα ως εξής: «Συνειδητοποιεί (*viñānāti*), γι' αυτό ονομάζεται *viññāṇa* (συνείδηση)».

Ετυμολογικά, η λέξη *viññāṇa* είναι σύνθετη, από το πρόθημα *vi* (διά, επί, συν) και το ουσιαστικό *ñāṇa* (γνώση). Προέρχεται από την ινδοευρωπαϊκή ρίζα *gnō* (γνωρίζω – θέμα *γνω*). Παρόμοια, η λέξη *συνείδηση* είναι επίσης σύνθετη, από το πρόθημα *συν-* και το ουσιαστικό *είδηση*, το οποίο προέρχεται από το ρήμα *οἶδα*, που σημαίνει *γνωρίζω*.

Τι είναι όμως αυτό που η συνείδηση γνωρίζει ή συνειδητοποιεί; Είναι τα υλικά και νοητικά αντικείμενα. Μερικά παραδείγματα που δίνει ο Βούδας είναι τα εξής:

«Συνειδητοποιεί το ξινό, το πικρό, το καυτερό, το γλυκό, το τσουχτερό, το μη τσουχτερό, το αλμυρό, το άγευστο.

Συνειδητοποιεί (το αίσθημα): “αυτό είναι ευχάριστο”, “αυτό είναι δυσάρεστο”, “αυτό είναι ούτε δυσάρεστο ούτε ευχάριστο”». ⁹⁹

Το χαρακτηριστικό της συνείδησης ως «συνειδητοποίηση» απαντά σε έμβια όντα, όχι όμως σε μη έμβια υλικά που αποτελούνται από ανόργανη ύλη. Αν, λόγου χάρη, κάποιος χτυπήσει το χέρι του σε ένα μέταλλο, αυτό δεν θα πονέσει ούτε θα διαμαρτυρηθεί. Το χέρι, όμως, που αποτελείται από οργανική ύλη με κύτταρα και ευαίσθητες ουσίες, γίνεται η φυσική βάση για τη διέγερση της συνείδησης του πόνου, δηλαδή της συνειδητοποίησης του δυσάρεστου αισθήματος.

⁹⁹ S III, *Khajjanīya-sutta*, σ. 87· M I, *Mahāvedalla-sutta*, σ. 292.

Γενικά, κάθε συνείδηση έχει τα εξής γνωρίσματα:

- 1) έχει το χαρακτηριστικό της επίγνωσης ή συνειδητοποίησης (*vijānana*) των νοητικών και υλικών αντικειμένων,
- 2) έχει τη λειτουργία να είναι ο πρόδρομος (*pubbaṅgama*) των νοητικών παραγόντων (*cetasika*), διότι ηγείται και συνοδεύεται πάντα από αυτούς,
- 3) έχει την εκδήλωση της σύνθεσης και της συνένωσης μιας συνέχειας νοητικών διαδικασιών, και
- 4) η εγγύτατη αιτία της είναι τα νοητικά και υλικά φαινόμενα (*nāma-rūpa*), επειδή η συνείδηση δεν μπορεί να διεγερθεί μόνη της, εν απουσία αυτών.¹⁰⁰

Η συνείδηση μπορεί επίσης να καθοριστεί με τρεις τρόπους: ως δράστης, ως μέσον και ως δραστηριότητα.

- Ως δράστης, η συνείδηση είναι αυτή που συνειδητοποιεί ένα αντικείμενο.
- Ως μέσον, η συνείδηση είναι αυτή μέσω της οποίας οι συνακόλουθοι νοητικοί παράγοντες συνειδητοποιούν το αντικείμενο.
- Ως δραστηριότητα, η συνείδηση δεν είναι τίποτε άλλο από τη διαδικασία της συνειδητοποίησης του αντικειμένου.

Ο τρίτος ορισμός, από την άποψη της απλής δραστηριότητας, θεωρείται ο πιο επαρκής από τους τρεις. Δηλαδή, η συνείδηση είναι θεμελιωδώς μια δραστηριότητα ή διαδικασία της συνειδητοποίησης ή επίγνωσης ενός αντικειμένου. Δεν είναι ένας δράστης ή ένα μέσο που έχει πραγματική ύπαρξη από μόνη της, πέρα από τη δραστηριότητα της συνειδητοποίησης.

Οι ορισμοί από την άποψη του δράστη και του μέσου παρουσιάζονται για να αντικρούσουν τη λανθασμένη άποψη ε-

¹⁰⁰ DhsA, *Phassapañcamakarāsivāṇṇanā*, σ. 112.

κείνων που θεωρούν ότι ένας μόνιμος εαυτός ή εγώ είναι ο δράστης και το μέσο της συνειδητοποίησης. Μέσω αυτών των ορισμών, επισημαίνεται ότι δεν υπάρχει ένας εαυτός που εκτελεί τη δράση της συνειδητοποίησης, αλλά είναι απλώς η συνείδηση. Η συνείδηση δεν είναι τίποτε άλλο από τη δράση της συνειδητοποίησης, μια δράση που είναι αναγκαστικά παροδική και χαρακτηρίζεται από την έγερση και την παρακμή. Συνεπώς, αυτό που συνήθως θεωρούμε εμπειρία είναι στην πραγματικότητα μια σειρά από στιγμιαίες δράσεις συνείδησης που συμβαίνουν σε ταχεία διαδοχή.¹⁰¹

Ο Βούδας δήλωσε επίσης ότι η συνείδηση εξαρτάται από τα νοητικά και υλικά φαινόμενα για τη διέγερση και την εξέλιξή της, και ότι δεν μπορεί να υπάρξει ανεξάρτητη από αυτά. Όπως λέει:

«Η συνείδηση μπορεί να υπάρξει έχοντας τα υλικά φαινόμενα ως μέσο, ως αντικείμενο και ως στήριγμά της, και επιδιώκοντας την απόλαυση (*nandi*) μπορεί να αναπτυχθεί, να αυξηθεί και να εξελιχθεί.

Μπορεί επίσης να υπάρξει έχοντας το αίσθημα, την αντίληψη και τις νοητικές λειτουργίες ως μέσο, ως αντικείμενο και ως στήριγμά της, και επιδιώκοντας την απόλαυση μπορεί να αναπτυχθεί, να αυξηθεί και να εξελιχθεί.

Αν κάποιος έλεγε: “Θα δείξω τον ερχομό, τον πηγαισμό, την εξαφάνιση, την εμφάνιση, την ανάπτυξη, την αύξηση ή την εξέλιξη της συνείδησης χωρίς τα υλικά φαινόμενα, το αίσθημα, την αντίληψη και τις νοητικές λειτουργίες”, αυτός θα μιλούσε για κάτι που δεν υφίσταται.¹⁰²

Εξάλλου, η συνείδηση δεν είναι κάτι απόλυτο, αυτόνομο και αυτοτελές, αλλά ορίζεται ανάλογα με τη συγκεκριμένη

¹⁰¹ Abhidhammatthavibhāvinīṭīkā, *Paramatthadhammavaṇṇanā*· Bodhi Bhikkhu (1993, 1999): *A Comprehensive Manual of Abhidhamma*, σ. 27.

¹⁰² S III, *Upaya-sutta*, σ. 53.

συνθήκη εξαιτίας της οποίας διεγείρεται. Για να το κατανοήσουμε αυτό, ο Βούδας χρησιμοποιεί την παρομοίωση της φωτιάς.

«Μια φωτιά ορίζεται από τη συγκεκριμένη συνθήκη, από την οποία εξαρτάται για να καίει. Όταν καίει εξαρτώμενη από ξύλα, ορίζεται ως *ξύλοφωτιά*. Όταν καίει εξαρτώμενη από βέργες, ορίζεται ως *βεργοφωτιά*. Όταν καίει εξαρτώμενη από χόρτα, ορίζεται ως *χορτοφωτιά*. Όταν καίει εξαρτώμενη από κοπριά, ορίζεται ως *κοπροφωτιά*. Όταν καίει εξαρτώμενη από άχυρο, ορίζεται ως *αχυροφωτιά*. Όταν καίει εξαρτώμενη από σκουπίδια, ορίζεται ως *σκουπιδοφωτιά*.

Έτσι επίσης η συνείδηση ορίζεται από τη συγκεκριμένη συνθήκη από την οποία εξαρτάται για να διεγερθεί. Όταν η συνείδηση διεγείρεται εξαρτώμενη από το μάτι και τα ορατά αντικείμενα, ορίζεται ως *οφθαλμική συνείδηση*. Όταν διεγείρεται εξαρτώμενη από το αυτί και τους ήχους, ορίζεται ως *ωτική συνείδηση*... Όταν διεγείρεται εξαρτώμενη από τον νου και τα νοητικά αντικείμενα, ορίζεται ως *νοητική συνείδηση*.¹⁰³

Αυτό σημαίνει ότι η συνείδηση δεν είναι ένα αυτόγονο και σταθερό φαινόμενο που αποθηκεύεται κάπου και εμφανίζεται αυθόρμητα. Αντίθετα, είναι αποτέλεσμα μιας αντίδρασης που ονομάζεται «πρόσκρουση» ανάμεσα στο αισθητηριακό αντικείμενο και το αισθητήριο όργανο. Όσο υπάρχουν αυτές οι δύο βασικές συνθήκες (αντικείμενο και αισθητήριο όργανο), η συνείδηση διεγείρεται, διατηρείται και συνεχίζεται. Όταν αυτές παύσουν, η συνείδηση εξαφανίζεται. Επομένως, η συνεί-

¹⁰³ M I, *Mahātaṇhāsāṅkhaya-sutta*, σ. 259.

δηση αποτελεί ένα επιφαινόμενο (δευτερεύον φαινόμενο) που προκαλείται από την ταυτόχρονη ύπαρξη συγκεκριμένων συνθηκών και παίρνει το όνομά της από το αισθητήριο όργανο.

Είναι όπως με μια φωτιά που δεν είναι αυτόγωνα, μόνιμη και κάπου αποθηκευμένη έτσι ώστε να εμφανίζεται αυθόρμητα, αλλά το αποτέλεσμα μιας χημικής αντίδρασης που ονομάζεται καύση. Για να συμβεί καύση και να σχηματιστούν φλόγες, πρέπει να υπάρχουν τρεις βασικές συνθήκες: καύσιμο (π.χ. ξύλο), οξυγόνο και θερμική ενέργεια. Όσο υπάρχουν αυτές οι συνθήκες, η φωτιά διεγείρεται, διατηρείται και συνεχίζεται. Όταν αυτές παύσουν, η φωτιά εξαφανίζεται. Επομένως, η φωτιά είναι ένα επιφαινόμενο (δευτερεύον φαινόμενο) που προκαλείται από την ταυτόχρονη ύπαρξη συγκεκριμένων συνθηκών και παίρνει το όνομά της από το καύσιμο υλικό.

Η παρομοίωση της φωτιάς που ο Βούδας περιγράφει αποσκοπεί επίσης να δείξει ότι δεν υπάρχει μετανάστευση της ίδιας συνείδησης από το ένα αισθητήριο όργανο στο άλλο. Μια φωτιά καίει εξαιτίας του ξύλου μόνο όσο υπάρχει τροφοδότηση· αλλά σβήνει επιτόπου όταν αυτή η τροφοδότηση δεν υπάρχει πλέον, διότι τότε η συνθήκη έχει αλλάξει. Ωστόσο, η φωτιά δεν μεταναστεύει παραπέρα στις βέργες κ.λπ. για να γίνει βεργοφωτιά και ούτω καθεξής, διότι έχει σβήσει. Παρόμοια, και η οφθαλμική συνείδηση δεν μεταναστεύει παραπέρα στο αυτί κ.λπ. για να γίνει ωτική συνείδηση και ούτω καθεξής.

*Αλληλεξάρτηση νοητικών
και υλικών φαινομένων*

Από τις παραπάνω εξηγήσεις διαπιστώνουμε πώς τα νοητικά και υλικά φαινόμενα, ή αλλιώς «ο νους και η ύλη», αλληλοστηρίζονται και αλληλεξαρτώνται, προκειμένου να δημιουργούν μια εμπειρία, όπως δύο δεμάτια καλαμιών σε θέση λάμδα (Λ) στηρίζουν το ένα το άλλο.

Η συνείδηση είναι μέρος του νου, αλλά έχει την τάση να λαμβάνει ως αντικείμενα τα νοητικά φαινόμενα όπως αισθήματα, σκέψεις, ιδέες, καθώς και τα υλικά φαινόμενα, δηλαδή την ύλη. Η οφθαλμική συνείδηση, για παράδειγμα, προκαλεί την προβολή σκέψεων, ιδεών και συναισθημάτων μέσα μας. Ωστόσο, και οι ιδέες και οι σκέψεις πυροδοτούν την εγέρση νέας συνείδησης μέσα μας. Έτσι, υπάρχει αυτός ο κύκλος που συνεχίζεται κάθε στιγμή μέσα μας.

Η συνείδηση εξαρτάται από τα νοητικά φαινόμενα και τα νοητικά φαινόμενα εξαρτώνται από τη συνείδηση. Εξαρτάται επίσης από τα υλικά φαινόμενα και τα υλικά φαινόμενα εξαρτώνται απ' αυτήν. Όλα είναι σχετικά και εξαρτώμενα και δεν υπάρχει «το πράγμα από μόνο του» ή «το πράγμα καθαυτό» που ταυτίζεται με κάτι αυτόνομο ή Απόλυτο, όπου σε αυτό «όλα είναι ένα».

Εάν δεν υπήρχαν ο νους και η ύλη, ή αλλιώς τα νοητικά και υλικά φαινόμενα (*nāma-rūpa*), δεν θα μπορούσε να προκύψει κανένα αισθητήριο όργανο (*āyatana*). Συνεπώς, εξαιτίας των υλικών φαινομένων (*rūpa*), παράγονται τα υλικά όργανα των ματιών, αυτιών κ.λπ., και εξαιτίας των νοητικών φαινομένων (*nāma*) παράγεται το όργανο του νου (*manāyatana*). Έτσι, τα νοητικά και υλικά φαινόμενα (*nāma-rūpa*) και τα έξι αισθητήρια όργανα (*saḷāyatana*) είναι αναπόφευκτα αλληλένδετα και αλληλεξαρτώμενα.

Αυτή η αλληλεξάρτηση ξεκινά από το αρχικό στάδιο της εμβρυϊκής περιόδου. Δηλαδή, εξαιτίας της συνείδησης της επαναγέννησης επέρχονται τα νοητικά και υλικά φαινόμενα, και εξαιτίας αυτών η ύλη διαχωρίζεται ή διασπάται, παράγοντας άλλες μορφές ύλης, όπως το σώμα, το μάτι, το αυτί, η μύτη και η γλώσσα. Στο όργανο του σώματος υπάγονται η καρδιά και το φύλο.

Είχαμε αναφέρει πώς η συνείδηση της επαναγέννησης με το «παραγωγικό *κάρμα*» (*janaka-kamma*) παίζει ρόλο στη συνέχιση των συστατικών που προέρχονται από το *κάρμα*, όπως:

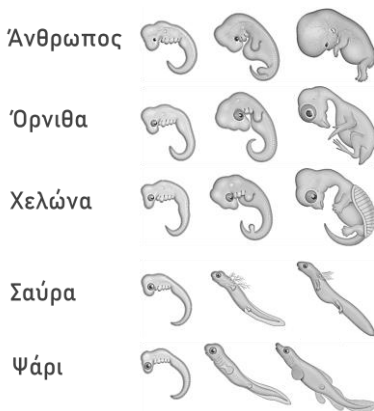
- οι αισθητήριες ικανότητες στα αισθητήρια όργανα,
- ο γενετικός καθορισμός του φύλου, και
- το όργανο της καρδιάς.

Αυτός ο ρόλος της συνείδησης αρχίζει ως εξής: Κατά την εμβρυϊκή ανάπτυξη, όταν στη μήτρα μιας μητέρας ενώνονται το ωάριο με το σπερματοζώαριο, εκείνη τη στιγμή σχηματίζεται το φύλο και στη δεύτερη ή τρίτη εβδομάδα σχηματίζεται το όργανο της καρδιάς. Αυτή η ανάπτυξη του εμβρύου δημιουργεί ένα μαγνητικό πεδίο για τη συνείδηση ενός ατόμου που έχει πεθάνει στην προηγούμενη ύπαρξή του και έχει μια κλίση για ένα ιδιαίτερο φύλο, είτε αρσενικό είτε θηλυκό, έτσι ώστε να προσελκυσθεί προς την κατεύθυνση της μητέρας. Αν, λόγου χάρη, η κλίση του είναι για το αρσενικό φύλο και το έμβρυο έχει αυτό το φύλο, η συνείδησή του εγκαθίσταται στην καρδιά αυτού του εμβρύου, φέρνοντας μαζί της τη συνολική συσσώρευση των καρμικών τάσεων και των χαρακτηριστικών της προσωπικότητάς του. Αυτή η συνείδηση παίζει ρόλο για τη συνέχιση και ανάπτυξη των υλικών συστατικών του εμβρύου. Σταδιακά ολοκληρώνεται το σώμα και τελικά εξέρχεται από τη μήτρα. Αν όμως η κλίση του είναι για το θηλυκό φύλο, τότε η συνείδησή του αναζητά μια άλλη μήτρα με θηλυκό έμβρυο για να εγκατασταθεί.

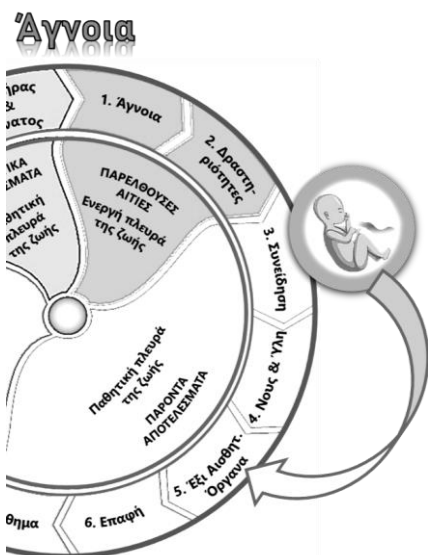
ζονται απότομα, αλλά εξελίσσονται μέχρι να ολοκληρωθεί το σώμα τους.

Παραθέτουμε εδώ έναν πίνακα για να το καταλάβουμε αυτό. Βλέπουμε ότι στα αρχικά στάδια της εμβρυϊκής ανάπτυξης δεν υπάρχουν μεγάλες διαφορές ανάμεσα στον άνθρωπο και σε διάφορα άλλα όντα. Ωστόσο, με την πάροδο του χρόνου, τα μικρά έμβρυα εξελίσσονται σε μια πολύπλοκη μηχανή έξι αισθήσεων. Τα έξι αισθητήρια όργανα είναι αυτά που δίνουν τη δυνατότητα στα έμβια όντα να αντιλαμβάνονται και να επικοινωνούν με το περιβάλλον τους, αλλά κυρίως να αποσπούν και να απολαμβάνουν οτιδήποτε επιθυμούν, όπως τροφή κ.λπ. ή άλλου είδους ευχαριστίσεις που ικανοποιούν τα ένστικτά τους.

Όση δε γνώση έχει το πουλί, το ψάρι ή η σαύρα για την αιτία της ύπαρξής τους, για τον λόγο που γεννιούνται και βασανίζονται μέσα και έξω από τη μήτρα, την ίδια γνώση έχει και ο άνθρωπος!

Οι περισσότεροι άνθρωποι που γεννιούνται σε αυτόν τον πλανήτη έχουν παντελή άγνοια για τον λόγο της ύπαρξής τους, το γιατί γεννιούνται και το νόημα της ζωής τους. Αποκτούν τα αισθητήρια όργανα και τα χρησιμοποιούν καθημερινά, παθιασμένοι όπως όλα τα άλλα έμβια όντα. Όμως, λόγω της

άγνοιάς τους, όχι μόνο ταλαιπωρούνται αλλά και δεν μπορούν να προβλέψουν τις συνέπειες των πράξεών τους. Βρίσκονται σε ένα δράμα, μια τραγωδία, καθώς μπορούν ανά πάσα στιγμή να βιώσουν δυσμενείς περιστάσεις που τους φέρνουν δυστυχία, πόνο, ταλαιπωρία και μιζέρια, με ελάχιστες στιγμές ευτυχίας. Και μοχθούν χρησιμοποιώντας αυτά τα αισθητήρια όργανα, όπως μοχθεί κάθε άλλο ζώο σε αυτόν τον πλανήτη.

Γι' αυτόν τον λόγο, ο Βούδας θεώρησε την άγνοια αρχική αιτία του υπαρξιακού πόνου μέσα στη *σανσάρα*, λέγοντας τα εξής: «Αυτή η *σανσάρα* είναι χωρίς ορατή άκρη, και η πρώτη αρχή των όντων που περιπλανιούνται και περιφέρονται εμποδισμένα από την άγνοια (*avijjā*) και δεσμευμένα από την επιθυμία (*tanhā*) δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή».¹⁰⁴

Η άγνοια γίνεται η αιτία των βουλητικών δραστηριοτήτων και οι δραστηριότητες αυτές οδηγούν στην επιθυμία των έμβιων όντων να αποκτήσουν αισθητήρια όργανα προκειμένου να έρθουν σε επαφή με τον κόσμο γύρω τους. Οι δραστηριότητες, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, δεν παίζουν ρόλο μόνο για τη συνείδηση της επαναγέννησης, αλλά επηρεάζουν και τη διαμόρφωση των αισθητήριων οργάνων. Αυτές αποτελούν το παλιό *κάρμα*. Γι' αυτό λέει ο Βούδας ότι τα έξι αισθητήρια όργανα δεν εμφανίζονται τυχαία, αλλά οφείλονται στο παλιό *κάρμα*. Και τι είναι το παλιό *κάρμα*; Η απάντηση που δίνει είναι η εξής:

«Το μάτι είναι το παλιό *κάρμα* που πρέπει να κατανοηθεί ότι παράγεται από συνθήκες (*abhisañkhatā*), διαμορφώνεται από τη βούληση (*abhisañcetayitā*) και μπορεί να βιωθεί (*vedanīya*).

»Το αυτί είναι το παλιό *κάρμα*... η μύτη... η γλώσσα... το σώμα... ο νους (*mano*) είναι το παλιό *κάρμα*, που πρέπει να κατανοηθεί ότι παράγεται από συνθήκες (*abhisañkhatā*), διαμορφώνεται από τη βούληση (*abhisañcetayitā*) και

¹⁰⁴ S II, *Puggala-sutta*, σ. 185.

μπορεί να βιωθεί (*vedanīyaṃ*). Αυτό ονομάζεται παλιό *κάρμα*». ¹⁰⁵

Έτσι, το παλιό *κάρμα* ή οι καρμικές δραστηριότητες αποτελούν βασική συνθήκη για την απόκτηση των αισθητήριων οργάνων. Όταν εγείρονται τα υλικά φαινόμενα (*rūpa*) που παράγονται από το *κάρμα*, γίνονται η συνθήκη για την έγερση των πέντε πρώτων αισθητήριων οργάνων, ενώ όταν εγείρονται τα σχετιζόμενα νοητικά φαινόμενα (*nāma*) ως νοητικοί παράγοντες (*cetasika*), γίνονται η συνθήκη για την έγερση της επακόλουθης συνείδησης, που εδώ ονομάζεται όργανο του νου (*manāyatana*).

Με άλλα λόγια, η επακόλουθη συνείδηση γίνεται η συνθήκη για τα νοητικά φαινόμενα (*nāma*) και τα νοητικά φαινόμενα γίνονται η συνθήκη για την επακόλουθη συνείδηση. Υπάρχει δηλαδή αλληλεξάρτηση μέσω της σχέσης αμοιβαιότητας (*aññamañña-paccaya*). Αυτό συμβαίνει επειδή η συνείδηση εμφανίζεται με δύο τρόπους:

α) Εξαρτάται από τα υλικά αισθητήρια όργανα προκειμένου να διεγερθεί. Για παράδειγμα, η οφθαλμική συνείδηση εξαρτάται από το μάτι. Εδώ, η συνείδηση προκύπτει απλώς ως επιφανόμενο της ύλης, οπότε η διατύπωση θα ήταν η εξής: «Με τα υλικά φαινόμενα ως συνθήκη, δημιουργείται η συνείδηση (*rūpa-paccayā vinnāṇaṃ*)».

β) Η συνείδηση διεγείρεται πάντα μαζί με τους νοητικούς παράγοντες (*cetasika*), με τους οποίους αλληλοεξαρτάται και αλληλοϋποστηρίζεται. Εδώ, η συνείδηση προκύπτει απλώς ως επιφανόμενο των νοητικών φαινομένων, οπότε η διατύπωση θα ήταν η εξής: «Με τα νοητικά φαινόμενα ως συνθήκη, δημιουργείται η συνείδηση (*nāma-paccayā vinnāṇaṃ*)».

¹⁰⁵ S IV, *Kammanirodha-sutta*, σ. 132.

Συνεπώς, όσον αφορά την αμοιβαιότητα, η διατύπωση μπορεί να δηλωθεί κατά δύο τρόπους ως εξής:

α) με τη συνείδηση ως συνθήκη, δημιουργούνται τα νοητικά και υλικά φαινόμενα (*vinnāṇa-raccayā nāma-rūpaṇ*), και β) με τα νοητικά και υλικά φαινόμενα ως συνθήκη, δημιουργείται η συνείδηση (*nāma-rūpa-raccayā vinnāṇaṇ*).¹⁰⁶

Τα Τρία Επίπεδα Υπαρξης

Στο ηδονικό επίπεδο ύπαρξης, τα νοητικά και υλικά φαινόμενα (*nāma-rūpa*) γίνονται η συνθήκη για την έγερση των έξι αισθητήριων οργάνων.

Στο επίπεδο της λεπτοφυούς ύλης, εγείρονται μόνο τρία αισθητήρια όργανα, του ματιού, του αυτιού και του νου.

Στο άυλο επίπεδο ύπαρξης, ο νους γίνεται η συνθήκη μόνο για την έγερση του οργάνου του νου, του μοναδικού αισθητήριου οργάνου σε αυτό το επίπεδο, καθώς τα πέντε υλικά αισθητήρια όργανα είναι αναγκαστικά απόντα.

Πρέπει να επισημανθεί ότι όλα τα επίπεδα ύπαρξης είναι παροδικές καταστάσεις υλικών και/ή νοητικών φαινομένων.

Τώρα θα εξετάσουμε πώς τα αισθητήρια όργανα γίνονται η συνθήκη για την επαφή με το περιβάλλον όπου επαναγεννιέται κάποιος.

6. Η Αισθητηριακή και Νοητική Επαφή

Ο έκτος παράγοντας στην Εξαρτώμενη Γένεση είναι η αισθητηριακή και νοητική επαφή, για την οποία ο Βούδας λέει τα εξής:

¹⁰⁶ Η διατύπωση αυτών των δύο τρόπων απαντά στη D II, *Mahāpadāna-sutta*, σ. 36 και *Mahānidāna-sutta*, σ. 62.

«Με τα έξι αισθητήρια όργανα ως συνθήκη, δημιουργείται η (αισθητηριακή και νοητική) επαφή (*phassa*)».

Επειδή έχουμε αισθητήρια όργανα, μπορούμε να έχουμε επαφή με το περιβάλλον. Η επαφή εδώ υποδηλώνει τη «συνάντηση» (*saṅgati*) της συνείδησης και των νοητικών παραγόντων με ένα αισθητηριακό αντικείμενο σε κάποιο από τα έξι αισθητήρια όργανα, όπως περιγράφεται στις Ομιλίες του Βούδα ως εξής:

- «Εξαρτώμενη από το μάτι και τα ορατά αντικείμενα, διεγείρεται η οφθαλμική συνείδηση. Η συνάντηση των τριών είναι η (οφθαλμική) επαφή.

- Εξαρτώμενη από το αυτί και τους ήχους, διεγείρεται η ωτική συνείδηση. Η συνάντηση των τριών είναι η (ωτική) επαφή.

- Εξαρτώμενη από τη μύτη και τις μυρωδιές, διεγείρεται η ρινική συνείδηση. Η συνάντηση των τριών είναι η (ρινική) επαφή.

- Εξαρτώμενη από τη γλώσσα και τις γεύσεις, διεγείρεται η γλωσσική συνείδηση. Η συνάντηση των τριών είναι η (γλωσσική) επαφή.

- Εξαρτώμενη από το σώμα και τα απτά αντικείμενα, διεγείρεται η σωματική συνείδηση. Η συνάντηση των τριών είναι η (σωματική) επαφή.

• Εξαρτώμενη από τον νου και τα νοητικά αντικείμενα, διεγείρεται η νοητική συνείδηση. Η συνάντηση των τριών είναι η (νοητική) επαφή».¹⁰⁷

Συνεπώς, ο άνθρωπος απαρτίζεται από έξι βάσεις επαφής: την οφθαλμική, ωτική, ρινική, γλωσσική, σωματική και νοητική επαφή.¹⁰⁸

Στην περίπτωση του ματιού, υπάρχει μια αλυσιδωτή αντίδραση που ξεκινάει από το ορατό αντικείμενο, το οποίο πρέπει να έχει την κατάλληλη ένταση φωτός, χρώματος και μορφής έτσι ώστε να είναι σε θέση να δώσει ένα ερέθισμα για τη διεγερση της συνείδησης. Η οφθαλμική επαφή είναι το επακόλουθο αυτής της αλυσιδωτής αντίδρασης. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τα άλλα αισθητήρια όργανα.

Καθώς η επαφή συμβαίνει μόνο όταν υπάρχουν τα αισθητήρια όργανα, λέγεται ότι η επαφή είναι συνθηκοεξαρτώμενη από αυτά. Δεν είναι αυτογενής ή αυτόνομη, αλλά εξαρτάται από τις ευαισθησίες που υπάρχουν στα αισθητήρια όργανα, οι οποίες πάλι εξαρτώνται για την ενεργοποίησή τους από τα ερεθίσματα που λαμβάνουν από το περιβάλλον.

Τα έξι αισθητήρια όργανα είναι οι εσωτερικές βάσεις (*aj-jhattika-āyatana*) και τα αντίστοιχα αισθητηριακά αντικείμενα, όπως οι ορατές μορφές, είναι οι έξι εξωτερικές βάσεις (*bā-hira-āyatana*). Αυτές οι εξωτερικές βάσεις λειτουργούν ως τροφή των εσωτερικών βάσεων και είναι αλληλένδετες. Παρότι υπάρχει αυτή η λειτουργική σχέση μεταξύ τους, η συνειδητοποίησή τους επέρχεται με τη συνείδηση (*viññāṇa*). Ως εκ τούτου, λέγεται ότι «Όταν η συνείδηση διεγείρεται σε εξάρτηση από το μάτι και τις ορατές μορφές, χαρακτηρίζεται ως οφ-

¹⁰⁷ M III, *Chachakka-sutta*, σ. 281.

¹⁰⁸ M III, *Dhātuvihaṅga-sutta*, σ. 239: «*Cha-phassāyatano ayaṃ puriso: cakkhu-, sota-, ghāṇa-, jivhā-, kāya- ... mano-samphassāyatanaṃ*».

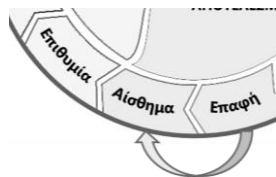
θαλμική συνείδηση... Όταν διεγείρεται σε εξάρτηση από τον νου και τα νοητικά αντικείμενα, χαρακτηρίζεται ως νοητική συνείδηση».¹⁰⁹

Αφετέρου, η επαφή διεγείρεται πάντα ως συνακόλουθο της συνείδησης. Δεν είναι μια απλή υλική επίδραση του αντικειμένου στο σώμα, αλλά ένας νοητικός παράγοντας (*cetasika*) με τον οποίο η συνείδηση «αγγίζει» το αντικείμενο που εμφανίστηκε, εκκινώντας έτσι μια ολόκληρη γνωστική διαδικασία. Η λειτουργία της είναι να προσκρούει τη συνείδηση στα αισθητηριακά αντικείμενα. Και όπως θα δούμε, αυτή η πρόσκρουση γίνεται η συνθήκη για την έγερση αισθημάτων.

7. Το αίσθημα

Ο έβδομος παράγοντας στην Εξαρτώμενη Γένεση είναι το αίσθημα, για το οποίο ο Βούδας λέει τα εξής:

«Με την (αισθητηριακή και νοητική) επαφή ως συνθήκη, δημιουργείται το αίσθημα (*vedanā*)».

Τα αισθήματα που βιώνουμε δεν εγείρονται τυχαία, αλλά κατόπιν μιας αλληλουχίας αιτιών και συνθηκών. Κάθε φορά που συμβαίνει μια επαφή, το αίσθημα εγείρεται ταυτόχρονα και είναι συνθηκοεξαρτώμενο από την ίδια την επαφή.

Η επαφή, όπως αναφέραμε, είναι η συνάντηση ή η πρόσκρουση της συνείδησης με το αντικείμενο, και αυτή η συνάντηση συνοδεύεται απαραίτητα από έναν ιδιαίτερο αισθηματικό τόνο, δηλαδή το αίσθημα που γεννιέται από την επαφή (*samphassajā vedanā*). Κατά συνέπεια, υπάρχουν έξι κατηγορίες αισθημάτων: αίσθημα που γεννιέται από την οφθαλμική,

¹⁰⁹ M I, *Mahātaṇhāsāṅkhaya-sutta*, σ. 259.

ωτική, ρινική, γλωσσική, σωματική και νοητική επαφή.¹¹⁰ Καθημερινά βιώνουμε αυτούς τους τύπους αισθημάτων, με τη συνείδησή μας να κάνει διακυμάνσεις μεταξύ αυτών.

Όσον αφορά την αισθηματική του ποιότητα, το αίσθημα είναι τριών ειδών: ευχάριστο, δυσάρεστο ή ουδέτερο.¹¹¹ Είναι αυτό που μας δίνει τη «γεύση» της εμπειρίας (θετικής, αρνητικής ή ουδέτερης) με τα αντικείμενα. Έχουμε έτσι διαφορετικές αποχρώσεις αισθημάτων, με τον νου μας να περιφέρεται ανάμεσά τους και να βιώνει τη μεταβολή τους ως εξής:

- το ευχάριστο αίσθημα είναι ευχάριστο όσο διαρκεί και δυσάρεστο όταν μεταβάλλεται,
- το δυσάρεστο αίσθημα είναι δυσάρεστο όσο διαρκεί και ευχάριστο όταν μεταβάλλεται, και
- το ουδέτερο αίσθημα είναι ευχάριστο όσο υπάρχει η επίγνωση γι' αυτό και δυσάρεστο όταν δεν υπάρχει η επίγνωση γι' αυτό.¹¹²

Το ουδέτερο αίσθημα μπορεί να μας φανεί βαρετό, και γι' αυτό, αναζητώντας την έξαψη, κυνηγάμε το ευχάριστο και αποφεύγουμε το δυσάρεστο. Από τη στιγμή της γέννησής του, κάθε ον αγωνιά και παλεύει ανάμεσα στο ευχάριστο και στο δυσάρεστο, και σπάνια βρίσκει γαλήνη.

Γενικά, το αίσθημα είναι ένας νοητικός παράγοντας που βιώνει ένα αισθητηριακό αντικείμενο και αποκτά μια ευχάριστη ή δυσάρεστη εμπειρία: είναι ο αισθηματικός τρόπος με τον οποίο βιώνεται ένα αντικείμενο ή μια κατάσταση, αλλιώς είναι ο τρόπος με τον οποίο μας δίνεται η γεύση μιας εμπειρίας.

¹¹⁰ D II, *Mahānidāna-sutta*, σ. 58.

¹¹¹ S II, *Samādhi-sutta*, σ. 204.

¹¹² M I, *Cūḷavedalla-sutta*, σ. 302.

Η λέξη *vedanā* (αίσθημα) στα Πάλι δεν αναφέρεται στο συναίσθημα, το οποίο υποδηλώνει ένα πολύπλοκο φαινόμενο που περιλαμβάνει ποικιλία συνακόλουθων νοητικών παραγόντων που σχετίζονται με τη σκέψη, όπως η λαχτάρα, το μίσος, η ζήλια, η ντροπή, ο φόβος κ.λπ. Απλώς, η λέξη αναφέρεται στη σκέτη ή αμιγώς αισθηματική ποιότητα μιας εμπειρίας, η οποία, εξαρτώμενη από το αντικείμενο της επαφής, μπορεί να είναι ευχάριστη, δυσάρεστη ή ουδέτερη. Όπως λέει ο Βούδας:

«Αισθάνεται, γι' αυτό ονομάζεται “αίσθημα” (*vedanā*). Τι αισθάνεται; Αυτό είναι ευχάριστο, αυτό είναι δυσάρεστο, αυτό είναι ούτε-δυσάρεστο-ούτε-ευχάριστο».¹¹³

Βάσει των παραπάνω δεδομένων, το αίσθημα έχει τα εξής γνωρίσματα:

1. Το χαρακτηριστικό του είναι να βιώνει το αντικείμενο.
2. Η λειτουργία του είναι να ενισχύει τους σχετιζόμενους νοητικούς παράγοντες όταν είναι ευχάριστο, να τους αποδυναμώνει όταν είναι δυσάρεστο και ούτε να τους ενισχύει ούτε να τους αποδυναμώνει όταν είναι ουδέτερο.
3. Η εκδήλωσή του είναι ως απόλαυση όταν είναι ευχάριστο, ως πόνος όταν είναι δυσάρεστο και ως ηρεμία όταν είναι ουδέτερο.

Γι' αυτό, ο Βούδας έχει πει: «Το ευχάριστο αίσθημα που διεγείρεται εξαιτίας ενός αντικειμένου είναι η απόλαυση. Ο κίνδυνος και ο πόνος είναι ότι αυτό το αίσθημα είναι παροδικό και υπόκειται σε αλλαγές».¹¹⁴

4. Η εγγύτατη αιτία του αισθήματος είναι η νοητική επαφή.¹¹⁵

¹¹³ S III, *Khajjanīya-sutta*, σ. 86.

¹¹⁴ S III, *Assāda-sutta*, σ. 27.

¹¹⁵ Vism, *Vedanākkhandhakathā & Paṭiccasamuppādakathā* VbhA, *Paṭiccasamuppādavibhaṅgo*, σ. 136.

Παρόλο που η νοητική επαφή είναι η εγγύτατη αιτία του αισθήματος, αυτό δεν σημαίνει ότι απουσιάζει η άγνοια η οποία μας εμποδίζει να δούμε τις συνέπειες του ευχάριστου ή του δυσάρεστου αισθήματος, αλλά αυτή είναι η πιο μακρινή αιτία.

Στη βουδιστική ψυχολογία, το αίσθημα αναφέρεται ως ο «βασιλιάς» όλων των νοητικών παραγόντων. Οι άλλοι νοητικοί παράγοντες, όπως η αντίληψη, η βούληση, η επιθυμία κ.λπ., συγκρίνονται με έναν μάγιστρο που προετοιμάζει ένα πιάτο για έναν βασιλιά και δοκιμάζει το φαγητό μόνο κατά την προετοιμασία του. Ενώ το αίσθημα συγκρίνεται με τον ίδιο τον βασιλιά που απολαμβάνει το γεύμα όσο χρόνο τού αρέσει. Έτσι, οι άλλοι νοητικοί παράγοντες βιώνουν το αντικείμενο μόνο ως επακόλουθο, ενώ το αίσθημα το βιώνει άμεσα και πλήρως.

Τα συναισθήματα

Εξαιτίας των αισθημάτων γεννιούνται μέσα μας πολλά συναισθήματα. Αν έχουμε ευχάριστο αίσθημα για ένα άτομο ή αντικείμενο, τότε

μπορούν να εγερθούν μέσα μας ευχάριστα

συναισθήματα για αυτό, όπως χαρά, ευτυχία, ενθουσιασμός, λαχτάρα, πόθος κ.λπ.

Αν όμως έχουμε δυσάρεστο αίσθημα, τότε μπορούν να ε-

γερθούν δυσάρεστα συναισθήματα, όπως

μίσος, έχθρα, θυμός,

οργή, τσαντίλα, εκνευρισμός, αποστροφή, αντιπάθεια, απέχθεια, αηδία, φόβος, λύπη, ζήλια, άχτι, χαιρεκακία, σαδισμός, επιθετικότητα.

Βλέπουμε λοιπόν πόσο μεγάλο ρόλο παίζει το αίσθημα στα συναισθήματά μας. Αυτό συμβαίνει εξ αρχής από την πρώτη

εντύπωση που σχηματίζουμε για ένα άτομο ή αντικείμενο με το οποίο ερχόμαστε σε επαφή.

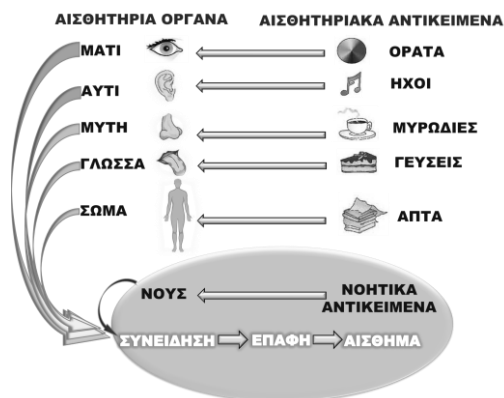
Συνεπώς, τα αισθήματα και τα συναισθήματά μας επηρεάζονται και εξαρτώνται από την επαφή μας με ορατά, ηχητικά, οσφρητικά, γευστικά, απτά και νοητικά αντικείμενα.

Τα ορατά αντικείμενα, όπως το φως, οι μορφές, τα σχήματα και τα χρώματα, διεγείρουν ευχάριστα ή δυσάρεστα αισθήματα και συναισθήματα. Το ίδιο ισχύει και για τα ηχητικά αντικείμενα, όπως η μουσική, η φωνή, ο κρότος και ο θόρυβος· για τα οσφρητικά αντικείμενα, όπως η μυρωδιά, η ευωδία, η κακοσμία και η βρομιά· για τα γευστικά αντικείμενα, όπως τα ξινά, τα αλμυρά, τα γλυκά και τα πικρά· και για τα απτά αντικείμενα, όπως τα απαλά, τα χνουδωτά, τα ζεστά, τα κρύα.

Όλα αυτά τα αντικείμενα είναι υλικά φαινόμενα, και πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι η ύλη επηρεάζει τα αισθήματά μας. Γι' αυτόν τον λόγο, υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ ύλης και νου, των νοητικών δηλαδή φαινομένων, όπως τα αισθήματα κ.λπ., που συμβαίνουν μέσα μας.

Τα νοητικά αντικείμενα, όπως ιδέες, σκέψεις κ.λπ., μπορούν επίσης να διεγείρουν ευχάριστα ή δυσάρεστα αισθήματα.

Επομένως, έχουμε τα αισθητηριακά αντικείμενα που προσκρούουν στο ανάλογο αισθητήριο όργανο, όπως το μάτι, το αυτί κ.λπ., το οποίο είναι υλικό στοιχείο και αποτελείται από ευαίσθητα κύτταρα. Στη συνέχεια, διεγείρεται η συνείδηση, πυροδοτώντας την επαφή με το αντικείμενο, και η επαφή πυροδοτεί τα αισθήματά μας.

Αυτή η διαδικασία περιγράφεται σε Ομιλίες του Βούδα ως εξής:

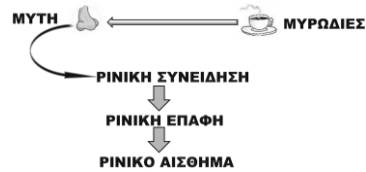
- «Εξαρτώμενη από το μάτι και τα ορατά αντικείμενα, διεγείρεται η οφθαλμική συνείδηση. Η συνάντηση των τριών είναι η (οφθαλμική) επαφή. Με την επαφή ως συνθήκη διεγείρεται το (οφθαλμικό) αίσθημα.

- Εξαρτώμενη από το αυτί και τους ήχους, διεγείρεται η ωτική συνείδηση. Η συνάντηση των τριών είναι η (ωτική) επαφή. Με την επαφή ως συνθήκη διεγείρεται το (ωτικό) αίσθημα.

- Εξαρτώμενη από τη μύτη και τις μυρωδιές, διεγείρεται η ρινική συνείδηση. Η συνάντηση των τριών είναι η (ρινική) επαφή. Με την επαφή ως συνθήκη διεγείρεται το (ρινικό) αίσθημα.

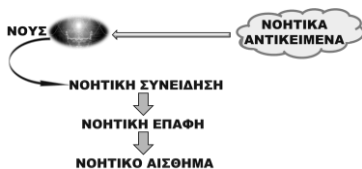
- Εξαρτώμενη από τη γλώσσα και τις γεύσεις, διεγείρεται η γλωσσική συνείδηση. Η συνάντηση των τριών είναι η (γλωσσική) επαφή. Με την επαφή ως συνθήκη διεγείρεται το (γλωσσικό) αίσθημα.

- Εξαρτώμενη από το σώμα και τα απτά αντικείμενα, διεγείρεται η σωματική συνείδηση. Η συνάντηση των τριών είναι η (σωματική) επαφή. Με την επαφή ως συνθήκη διεγείρεται το (σωματικό) αίσθημα.

- Εξαρτώμενη από τον νου και τα νοητικά αντικείμενα, διεγείρεται η νοητική συνείδηση. Η συνάντηση των τριών είναι η (νοητική) επαφή. Με την επαφή ως συνθήκη διεγείρεται το (νοητικό) αίσθημα». ¹¹⁶

Συνεπώς, διαπιστώνουμε πόσο πολλά αισθήματα διεγείρονται ανά πάσα στιγμή εξαιτίας των αισθητήριων οργάνων και των αισθητήριων αντικειμένων με τα οποία ερχόμαστε σε επαφή. Για να το περιγράψει αυτό ο Βούδας λέει τα εξής:

«Όπως πολλοί διαφορετικοί άνεμοι φυσούν πέρα δώθε στον ουρανό—ανατολικοί άνεμοι και δυτικοί, βόρειοι άνεμοι και νότιοι, άνεμοι με σκόνη και άνευ σκόνης, μερικές φορές κρύοι άνεμοι, μερικές φορές ζεστοί, άνεμοι δυνατοί και άνεμοι ήπιοι—έτσι και σε αυτό το σώμα εδώ εγείρονται διάφορα αισθήματα, τα ευχάριστα και τα δυσάρεστα, και τα ούτε-δυσάρεστα-ούτε-ευχάριστα». ¹¹⁷

Καθημερινά λοιπόν, έχουμε μέσα μας αυτόν τον ανεμοστρόβιλο των αισθημάτων τα οποία ανά πάσα στιγμή μπορούν να αλλάξουν από ευχάριστα σε δυσάρεστα ή ουδέτερα. Στο Κεφ. III αναφέραμε πώς ο Βούδας παρουσιάζει 108 είδη αισθημάτων που μπορεί κάποιος να βιώσει.

Τα αισθήματα με τη σειρά τους γίνονται η συνθήκη για τη διέγερση της επιθυμίας, η οποία αποτελεί την ενεργή πλευρά της ζωής. Οι επιθυμίες και τα πάθη που έχουμε μέσα μας δεν εμφανίζονται από το πουθενά, αλλά έχουν μια αιτία στα αισθήματα, και από αυτή την αιτία εξαρτάται αν θα επιθυμήσουμε να αποκτήσουμε ευχάριστα πράγματα ή να απαλλαγού-

¹¹⁶ M III, *Chachakka-sutta*, σ. 281.

¹¹⁷ S IV, *Paṭhamaākāsa-sutta*, σ. 218.

με από τα δυσάρεστα. Συνεπώς, θα εξετάσουμε τώρα πώς το αίσθημα γίνεται η συνθήκη για την επιθυμία.

8. Η επιθυμία

Ο όγδοος παράγοντας στην Εξαρτώμενη Γένεση είναι η επιθυμία, για την οποία ο Βούδας λέει τα εξής:

«Με το αίσθημα ως συνθήκη, δημιουργείται η επιθυμία (*tanhā*).

Η επιθυμία είναι ένας δυναμικός νοητικός παράγοντας ο οποίος μπορεί να προκαλέσει τόσο προσκόλληση όσο και το γίνεσθαι των πράξεών μας. Αν και η επιθυμία διακρίνεται ως προς το αντικείμενο του πόθου της, στην πραγματικότητα εξαρτάται από το αίσθημα που προκύπτει από την επαφή με αυτό το αντικείμενο. Ανάλογα με το αν το αίσθημα είναι ευχάριστο, δυσάρεστο ή ουδέτερο, η επιθυμία λειτουργεί ως «επιθυμία έλξης», «επιθυμία απώθησης» ή «επιθυμία γαλήνης».

Η επιθυμία έλξης

Αν κάποιος βιώσει ένα ευχάριστο αίσθημα εξαιτίας της επαφής με ένα αντικείμενο, δημιουργείται μέσα του μια ευχάριστη συναισθηματική διέγερση με αποτέλεσμα να απολαμβάνει το αντικείμενο και να το επιθυμεί μόνο στον βαθμό που προκαλεί αυτό το ευχάριστο αίσθημα. Αυτό δημιουργεί την επιθυμία για απόλαυση. Είναι απόλυτα λογικό να θέλουμε να απολαύσουμε κάτι ευχάριστο και ελκυστικό. Έτσι, όταν βιώνουμε κάτι ευχάριστο, μπορεί εύκολα να μας έλξει την προσοχή και να μας κάνει να το επιθυμούμε. Με άλλα λόγια, το ευ-

χάριστο αίσθημα δημιουργεί το ευχάριστο συναίσθημα της έλξης. Αυτή η συναισθηματική έλξη είναι ένας αυτόματος μηχανισμός που μας προσελκύει στο αντικείμενο. Είναι η ορμή της επιθυμίας για απόλαυση.

Τοιουτοτρόπως, η επιθυμία μπορεί να θεωρηθεί συναίσθημα έλξης όταν δημιουργείται από το ευχάριστο αίσθημα και λειτουργεί ως «επιθυμία έλξης». Παρόμοια συναισθήματα που σχετίζονται με την επιθυμία έλξης είναι η λαχτάρα, ο πόθος, το πάθος, ο καημός, η λαγνεία, ο ηδονισμός, η λαιμαργία, η ελπίδα, η αγάπη, η στοργή, η χαρά, ο ενθουσιασμός, η ζέση κ.λπ.

Η επιθυμία απώθησης

Αφετέρου, αν κάποιος βιώσει ένα δυσάρεστο ή οδυνηρό αίσθημα εξαιτίας της επαφής με ένα αντικείμενο, δημιουργείται μέσα του μια δυσάρεστη συναισθηματική διέγερση με αποτέλεσμα να αποστρέφεται το αντικείμενο και να επιθυμεί να απαλλαγεί από αυτό, λαχταρώντας συνάμα να αντικατασταθεί αυτό το αίσθημα με ένα ευχάριστο. Αυτό δημιουργεί την επιθυμία για απώθηση. Είναι απόλυτα λογικό να θέλουμε να απωθήσουμε και να απομακρύνουμε κάτι που είναι δυσάρεστο. Με άλλα λό-

για, το δυσάρεστο αίσθημα δημιουργεί

το δυσάρεστο συναίσθημα της απώθησης. Αυτή η συναισθηματική απώθηση είναι ένας αυτόματος μηχανισμός που μας κάνει να αντιδράσουμε απωθητικά προς το αντικείμενο. Είναι η ορμή της επιθυμίας για απώθηση.

Τοιουτοτρόπως, η επιθυμία μπορεί να θεωρηθεί συναίσθημα απώθησης όταν δημιουργείται από το δυσάρεστο αίσθημα και λειτουργεί τότε ως «επιθυμία απώθησης». Παρόμοια συναισθήματα που σχετίζονται με την επιθυμία απώθησης είναι η

αποστροφή, η αντιπάθεια, η απέχθεια, η αηδία, ο φόβος, η λύπη, η ζήλια, ο φθόνος, το άχτι, η αγανάκτηση, η χαιρεκακία, ο σαδισμός, η επιθετικότητα, το μίσος, η έχθρα, ο θυμός, η οργή, η τσαντίλα, ο εκνευρισμός, η εκδικητικότητα κ.λπ.

Η επιθυμία γαλήνης

Αν κάποιος βιώσει ένα ουδέτερο αίσθημα εξαιτίας της επαφής με ένα αντικείμενο, δημιουργείται μέσα του μια ουδέτερη και γαλήνια συναισθηματική διέγερση που χαρακτηρίζεται από την απουσία έντασης ή αναστάτωσης. Αυτό δημιουργεί την επιθυμία για γαλήνη. Με άλλα λόγια, το ουδέτερο αίσθημα δημιουργεί το ουδέτερο συναίσθημα της γαλήνης. Αυτή η συναισθηματική γαλήνη προκαλεί την ορμή της επιθυμίας για γαλήνη.

Τοιουτοτρόπως, η επιθυμία μπορεί να θεωρηθεί συναίσθημα γαλήνης όταν δημιουργείται από το ουδέτερο αίσθημα και λειτουργεί τότε ως «επιθυμία γαλήνης». Παρόμοια συναισθήματα που σχετίζονται με την επιθυμία γαλήνης είναι η ηρεμία, η ησυχία, η αταραξία κ.λπ.

Συνεπώς, τα τρία είδη αισθημάτων—ευχάριστο, δυσάρεστο και ουδέτερο—καθορίζουν τη διέγερση διάφορων ειδών επιθυμίας.

Αντιθέσεις

Πρέπει να επισημανθεί ότι, παρόλο που η «επιθυμία έλξης» και η «επιθυμία απώθησης» αντιτίθενται μεταξύ τους, στην ουσία είναι οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, δηλαδή της επιθυμίας. Η μια όψη ελκύεται από ευχάριστα, απολαυστικά αντικείμενα και τα αποδέχεται, ενώ η άλλη απωθείται από τα δυσάρεστα και αποκρουστικά ή από εκείνα τα ευχάριστα που δεν μπορεί να αποκτήσει, με αποτέλεσμα να αντιδρά και να

θέλει να τα αρνηθεί ή να τα καταστρέψει. Η άρνηση είναι εξίσου μια δραστηριότητα της επιθυμίας, όπως και η αποδοχή.

Το αίσθημα λοιπόν είναι το παθητικό μέρος της ζωής μας και η επιθυμία το ενεργό. Το αίσθημα εκφράζεται μέσω της επιθυμίας, η οποία «βρίσκει» τα αντικείμενα και τα φέρνει στο αίσθημα, το οποίο σαν βασιλιάς τα βιώνει. Την κινητήρια δύναμη της επιθυμίας μπορούμε να τη νιώσουμε κάθε μέρα σαν ένα είδος ηλεκτρικού ρεύματος που διαπερνάει το σώμα και τον νου μας, ωθώντας μας να εκτελέσουμε διάφορες δραστηριότητες. Η διαδικασία για τη διέγερση της επιθυμίας περιγράφεται σε Ομιλίες του Βούδα ως εξής:

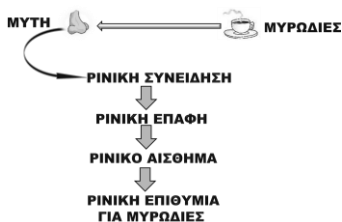
- «Εξαρτώμενη από το μάτι και τα ορατά αντικείμενα, διεγείρεται η οφθαλμική συνείδηση. Η συνάντηση των τριών είναι η (οφθαλμική) επαφή. Με την επαφή ως συνθήκη διεγείρεται το (οφθαλμικό) αίσθημα. Με το αίσθημα ως συνθήκη διεγείρεται η (οφθαλμική) επιθυμία για ορατά αντικείμενα.

- Εξαρτώμενη από το αυτί και τους ήχους, διεγείρεται η ωτική συνείδηση. Η συνάντηση των τριών είναι η (ωτική) επαφή. Με την επαφή ως συνθήκη διεγείρεται το (ωτικό) αίσθημα. Με το αίσθημα ως συνθήκη διεγείρεται η (ωτική) επιθυμία για ήχους.

- Εξαρτώμενη από τη μύτη και τις μυρωδιές, διεγείρεται η ρινική συνείδηση. Η συνάντηση των τριών είναι η (ρινική) επαφή. Με την επαφή ως συνθήκη διεγείρεται το

(ρινικό) αίσθημα. Με το αίσθημα ως συνθήκη διεγείρεται η (ρινική) επιθυμία για μυρωδιές.

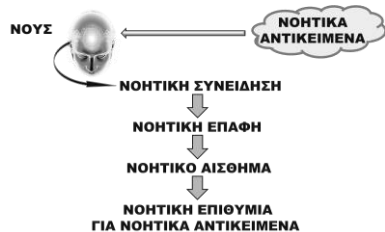
- Εξαρτώμενη από τη γλώσσα και τις γεύσεις, διεγείρεται η γλωσσική συνείδηση. Η συνάντηση των τριών είναι η (γλωσσική) επαφή. Με την επαφή ως συνθήκη διεγείρεται το (γλωσσικό) αίσθημα. Με το αίσθημα ως συνθήκη διεγείρεται η (γλωσσική) επιθυμία για γεύσεις.

- Εξαρτώμενη από το σώμα και τα απτά αντικείμενα, διεγείρεται η σωματική συνείδηση. Η συνάντηση των τριών είναι η (σωματική) επαφή. Με την επαφή ως συνθήκη διεγείρεται το (σωματικό) αίσθημα. Με το αίσθημα ως συνθήκη διεγείρεται η (σωματική) επιθυμία για απτά αντικείμενα.

- Εξαρτώμενη από τον νου και τα νοητικά αντικείμενα, διεγείρεται η νοητική συνείδηση. Η συνάντηση των τριών είναι η (νοητική) επαφή. Με την επαφή ως συνθήκη διεγείρεται το (νοητικό) αίσθημα. Με το αίσθημα ως συνθήκη διεγείρεται η (νοητική) επιθυμία για νοητικά αντικείμενα».

Συνεπώς, ανάλογα με τα αισθητήρια όργανα και τα αισθητηριακά αντικείμενα διεγείρονται τα ακόλουθα έξι είδη επιθυμίας: επιθυμία για ορατά αντικείμενα, για ήχους, για μυρωδιές, για γεύσεις, για απτά και νοητικά αντικείμενα.¹¹⁸

¹¹⁸ Μ III, *Chachakka-sutta*, σ. 281· D II, *Mahānidāna-sutta*, σ. 57.

Τις άλλες πολλές μορφές που παίρνει η επιθυμία τις αναφέραμε λεπτομερώς στο Κεφ. ΙΙ, όπου αναλύθηκε η επιθυμία διεξοδικά. Τώρα θα εξετάσουμε πώς η επιθυμία με τη σειρά της γίνεται η συνθήκη για τη διέγερση της προσκόλλησης, δηλαδή το έντονο πάθος προς το αντικείμενο της επιθυμίας, που καθιστά δύσκολο κάποιος να το αποχωριστεί.

9. Η προσκόλληση

Ο ένατος παράγοντας στην Εξαρτώμενη Γένεση είναι η προσκόλληση, για την οποία ο Βούδας λέει τα εξής:

«Με την επιθυμία ως συνθήκη, δημιουργείται η προσκόλληση (*upādāna*)».

Εάν δεν υπάρχει επιθυμία, τότε κάποιος δεν έχει ενδιαφέρον και δεν νοιάζεται για ένα άτομο, μια κατάσταση ή ένα αντικείμενο που έχει μπροστά του. Όταν όμως υπάρχει επιθυμία, τότε υπάρχει ενδιαφέρον, και όσο μεγαλύτερο είναι το ενδιαφέρον τόσο πιο έντονα δένεται κάποιος συναισθηματικά με το άτομο ή το αντικείμενο. Έτσι, η επιθυμία δημιουργεί τον συναισθηματικό ή ακόμη και τον διανοητικό δεσμό που ονομάζεται «προσκόλληση».

Προσκόλληση λοιπόν σημαίνει έντονη επιθυμία και υπερβολική εξάρτηση και αφοσίωση σε ένα άτομο ή ένα αντικείμενο, όπως είναι το χρήμα, τα σπίτια και οι ανέσεις, ή σε μια ιδέα και ιδεολογία την οποία ενστερνίζεται κάποιος και τη θεωρεί μέρος του εαυτού του.

Ανάλογα με τα αντικείμενα και τις περιστάσεις, η προσκόλληση μπορεί να πάρει πολλές μορφές, μεταξύ των οποίων διακρίνονται τα εξής τέσσερα είδη:

1. προσκόλληση στις ηδονικές ευχαριστήσεις (*kāma*),
2. προσκόλληση σε απόψεις, νοήσεις, ιδέες, ιδεολογίες, θεωρίες (*diṭṭhi*),
3. προσκόλληση σε ηθικούς κανόνες, τελετές και αυστηρότητες, με την πεποίθηση ότι μόνο έτσι επέρχεται ο εξαγνισμός και η λύτρωση (*sīlabbata-parāmasa*), και
4. προσκόλληση στην ιδέα ενός εαυτού ή μιας ψυχής (*atta-diṭṭhi*).

Η προσκόλληση στις ηδονικές ευχαριστήσεις είναι η έντονη επιθυμία που αποτελεί έναν αυξημένο βαθμό του νοητικού παράγοντα της απληστίας (*lobha*). Τα άλλα τρία είδη προσκόλλησης είναι διάφοροι βαθμοί του νοητικού παράγοντα της απόψεως (*diṭṭhi*).

Καθένα από αυτά τα είδη προσκόλλησης εξαρτάται ως συνθήκη από την επιθυμία. Στην πρώτη περίπτωση των ηδονικών ευχαριστήσεων, η αδύναμη ή η αρχική επιθυμία για ένα αισθησιακό αντικείμενο ονομάζεται απλώς «επιθυμία», ενώ η έντονη επιθυμία ή απληστία ονομάζεται «προσκόλληση».

Στις άλλες τρεις περιπτώσεις προσκόλλησης, η επιθυμία που γίνεται η συνθήκη για την άποψη (*diṭṭhi*) ονομάζεται απλώς «επιθυμία», ενώ η άποψη που γίνεται αποδεκτή και έμμονη υπό την επίδραση αυτής της επιθυμίας ονομάζεται «προσκόλληση».

Έχουμε δηλαδή εδώ διαφορετικούς βαθμούς έντασης της επιθυμίας στους οποίους εμφανίζεται η προσκόλληση. Το αντικείμενο μπορεί να είναι ένα αισθησιακό αντικείμενο ενώ, σε άλλες περιπτώσεις, μπορεί να είναι απόψεις, ιδέες, δοξασίες ή κοσμοθεωρίες.

Στις Ομιλίες του Βούδα η προσκόλληση σε απόψεις (*diṭṭhi*) περιλαμβάνει φιλοσοφίες, θρησκευτικές αντιλήψεις, ιδεολογίες, κοσμοθεασίες, κοσμοθεωρίες κ.λπ. για τα εξής δύο κεντρικά υπαρξιακά ζητήματα:

- τον κόσμο ή το σύμπαν (*loka*), και
- τη θέση του εαυτού ή της ψυχής (*atta*) μέσα στο σύμπαν.

Αυτές οι απόψεις προέρχονται είτε από λογικούς, θεολογικούς, φιλοσοφικούς και μεταφυσικούς συλλογισμούς, είτε από διαλογιστικές εμπειρίες. Γενικά, υπάρχουν 62 τέτοιες απόψεις που μπορούν να διαιρεθούν σε 18 θεωρίες για το παρελθόν και 44 θεωρίες για το μέλλον.¹¹⁹

18 θεωρίες για το παρελθόν

Αυτές αναφέρονται στο παρελθόν για το πώς προέκυψε η ψυχή και το σύμπαν, και μπορούν να ταξινομηθούν σε πέντε ομάδες:

- I. Τέσσερις θεωρίες της αιωνιότητας (*sassata-dit̥ṭhi*) που ισχυρίζονται ότι η ψυχή και το σύμπαν είναι αιώνια.
- II. Τέσσερις θεωρίες της μερικής αιωνιότητας (*ekacca-sassata-dit̥ṭhi*) που ισχυρίζονται ότι ένας Θεός είναι ο πατέρας και δημιουργός όλων των όντων. Μονάχα αυτός ως πνεύμα ή ψυχή και ο κόσμος (το βασίλειό) του είναι αιώνια, ενώ τα άλλα όντα και οι άλλοι κόσμοι που αποχωρίστηκαν από αυτόν είναι μεταβλητοί. Μόνο η επανένωση με αυτόν αποφέρει την αιωνιότητα και την αθανασία.¹²⁰
- III. Τέσσερις θεωρίες που ισχυρίζονται ότι η ψυχή και το σύμπαν είναι είτε πεπερασμένα (*antavā*), είτε άπειρα (*anantavā*), είτε ούτε πεπερασμένα ούτε άπειρα.
- VI. Τέσσερις θεωρίες σχετικά με το πώς μπορεί κάποιος να χρησιμοποιήσει αόριστες και διφορούμενες απαντήσεις γύ-

¹¹⁹ D I, *Brahmajāla-sutta*, σ. 12 κ.ε.

¹²⁰ Η πίστη σε έναν δημιουργό Θεό εντοπίζεται από την αρχαιότητα σε διάφορες παραδόσεις, μεταξύ άλλων σε μερικές πρώιμες θρησκείες στην Ινδία, την Περσία και την Ελλάδα, όπως στον Ορφισμό.

ρω από ερωτήματα για την ψυχή και το σύμπαν ή γύρω από ηθικά ερωτήματα για το τι είναι καλό και τι κακό.

- V. Δύο θεωρίες που ισχυρίζονται ότι δεν υπάρχει αιτία για την προέλευση της ψυχής και του σύμπαντος και ότι όλα συμβαίνουν τυχαία. Αυτό ονομάζεται θεωρία της μη αιτιότητας (*ahetuka-dit̥ṭhi*).

44 θεωρίες για το μέλλον και το παρόν

Υπάρχουν 44 θεωρίες που αναφέρονται στο τι συμβαίνει στην ψυχή μετά τον θάνατο ή στην παρούσα ζωή, και μπορούν επίσης να ταξινομηθούν σε πέντε ομάδες:

- I. Δεκαέξι θεωρίες ισχυρίζονται ότι η ψυχή επιβιώνει μετά τον θάνατο και έχει συνείδηση.
- II. Οκτώ θεωρίες ισχυρίζονται ότι η ψυχή επιβιώνει μετά τον θάνατο αλλά δεν έχει συνείδηση.
- III. Οκτώ θεωρίες ισχυρίζονται ότι η ψυχή επιβιώνει μετά τον θάνατο αλλά ούτε έχει ούτε δεν έχει συνείδηση.
- IV. Επτά θεωρίες ισχυρίζονται ότι η ψυχή δεν επιβιώνει μετά τον θάνατο κι εκμηδενίζεται (*uccheda-dit̥ṭhi*).
- V. Πέντε θεωρίες ισχυρίζονται ότι η ψυχή συνειδητοποιεί το *Νιμπάνα* σε αυτήν ακριβώς τη ζωή μέσω της τέρψης των ηδονικών ευχαριστήσεων ή της επίτευξης της 1ης, 2ης, 3ης ή 4ης έκστασης (*jhāna*).

Αιωνιοκρατία έναντι Εκμηδενισμού

Τώρα, όλες αυτές οι θεωρίες αποδέχονται την ύπαρξη της ψυχής, αλλά διαχωρίζονται ως προς την εξής αντινομία:

- τη θεωρία της αιωνιότητας της ψυχής (*sassata-dit̥ṭhi*), και
- τη θεωρία της εκμηδένισης της ψυχής μετά τον θάνατο (*uccheda-dit̥ṭhi*).

Η θεωρία της αιωνιότητας είναι η πίστη στην ύπαρξη μιας διαρκούς και αμετάβλητης εγώ-οντότητας, ενός εαυτού, μιας ψυχής ή προσωπικότητας, που υπάρχει ανεξάρτητα από εκείνες τις υλικές και νοητικές διεργασίες που αποτελούν τη ζωή και συνεχίζει ακόμα και μετά τον θάνατο ίδια και απαράλλακτη. Κάποιος μπορεί να έχει την ακόλουθη άποψη:

«Το σύμπαν είναι η ψυχή και αυτό θα γίνω μετά τον θάνατο, μόνιμος, παντοτινός, αιώνιος, αμετάβλητος και θα υπάρχω ως τέτοιος στην αιωνιότητα».¹²¹

Αυτή η άποψη μοιάζει με τη φιλοσοφία του Ινδουισμού στις Ουπανισάδες, η οποία υποστηρίζει την ταύτιση της ατομικής, μικρής ψυχής ή εαυτού (*ātman*) με το συμπαντικό πνεύμα (*Brahman*), που αποτελεί την Ανώτατη Ψυχή ή τον Ανώτατο Εαυτό (*Paramātmān*). Έτσι, στην ερώτηση του μαθητή «Ποιος είμαι;», ο δάσκαλος του λέει να επαναλαμβάνει αυτές τις φράσεις: «Εγώ είμαι ο Βράχμαν» (*Ahaṃ Brahmasmi*), «Εγώ είμαι Εκείνος» (*So ' haṃ*) ή «Εσύ (ως μικρή ψυχή) είσαι Εκείνο» (*Tat tvay asi*).

Αυτά είναι *μάντρα* που θεωρούνται η ουσία των Βεδών. Λειτουργούν ως αυθυποβολή κατά την οποία ένα άτομο υποβάλλει στον εαυτό του την ιδέα της ένωσης της μικρής ψυχής του (*άτμαν*) με την Ανώτατη Ψυχή (*Βράχμαν*).

Σύμφωνα με την ινδουιστική αντίληψη, οι μικρές ψυχές (*άτμαν*) απλώς ταλαιπωρούνται σε αυτόν τον κόσμο της πολλαπλότητας και της αστάθειας, ενώ, εάν καταφέρουν να ενωθούν με το *Βράχμαν*, που είναι αιώνιο και άφθαρτο κι από το οποίο πηγάζει όλη η ζωή, τότε είναι δυνατόν και αυτές να γίνουν αιώνιες.

Αυτή είναι μια αιωνιοκρατική άποψη που προκύπτει με βάση την πιο στοιχειώδη «ιδέα της ταύτισης με έναν εαυτό, μια

¹²¹ M I, *Alagaddūpama-sutta*, σ. 135.

ψυχή ή ένα πνεύμα» (*sakkāya-ditthi*). Αυτή η άποψη γίνεται το αντικείμενο της επιθυμίας, της λαχτάρας, της αλαζονείας, της ματαιοδοξίας και της λανθασμένης νόησης σχετικά με την ιδέα του «εαυτού» και μεγαλοποιείται σε μια «Ανώτατη Ψυχή».

Αφετέρου, η θεωρία της εκμηδένισης είναι η πίστη στην ύπαρξη μιας εγώ-οντότητας, ψυχής ή προσωπικότητας, λίγο ή πολύ ταυτόσημης με εκείνες τις υλικές και νοητικές διεργασίες που αποτελούν τη ζωή και οι οποίες κατά τη διάλυση του σώματος με τον θάνατο θα εκμηδενιστούν και θα αφανιστούν. Αυτή είναι μια υλιστική κοσμοθεωρία.

Προσκόλληση στην ιδέα ενός εαυτού ή μιας ψυχής

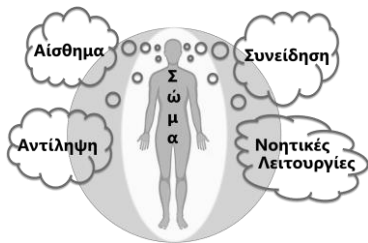
Στις Ομιλίες του ο Βούδας περιγράφει περίπου 68 θεωρίες περί ψυχής, οι οποίες κυκλοφορούσαν την εποχή του στην Ινδία και τις απέρριψε λόγω του ότι οι εκπρόσωποί τους δεν είχαν καν κατανοήσει τη συνθηκοκρατημένη, εξαρτώμενη και παροδική φύση των φαινομένων.¹²² Παρόλο που αυτές οι θεωρίες υπήρχαν στην Ινδία και πιθανότατα υπάρχουν ακόμη και σήμερα, μερικές από αυτές απαντούν και στον ελληνικό χώρο από την αρχαιότητα. Έτσι, υπήρχαν προσωκρατικές θεωρίες περί ψυχής (όπως ορφικές, πυθαγόρειες), πλατωνικές (στον Φαίδωνα και μετά στην Πολιτεία), αριστοτελικές και ελληνιστικές (του Επίκουρου και των Στωικών). Υπήρχαν επίσης οι θεωρίες του Πλωτίνου, των Πλατωνιστών και των Εκκλησιαστικών Πατέρων, οι οποίες προέρχονταν, σε μεγάλο βαθμό, από τις παλαιότερες θεωρίες περί ψυχής.

Αναζητώντας μια αίσθηση ασφάλειας και σταθερότητας, οι άνθρωποι προσπαθούσαν ανέκαθεν να βρουν κάποιου είδους ταυτότητα σε έναν μόνιμο εαυτό ή ψυχή. Ριζωμένοι όπως είναι

¹²² Π.χ. D I, *Brahmajāla-sutta*, σ. 12 κ.ε.· M I, *Sabbāsava-sutta*, σ. 8· M III, *Mahāruṇṇama-sutta*, σ. 15.

σε συνεχόμενες ασταθείς και μεταβλητές σωματικές και νοητικές διαδικασίες που δεν είναι απόλυτες, προσπαθούσαν και προσπαθούν να προσδιορίσουν μια σταθερή ταυτότητα και να προσκολληθούν σε κάποιου είδους φαινομενικό ή εικονικό απόλυτο, το οποίο ονομάζουν «ψυχή».

Θα εξετάσουμε πιο συγκεκριμένα τα αντικείμενα πάνω στα οποία βασίζονται αυτές οι θεωρίες περί ψυχής. Τα αντικείμενα είναι, εν συντομία, τα πέντε συναθροίσματα της ύπαρξης, δηλαδή: το υλικό σώμα, το αίσθημα, η αντίληψη, οι νοητικές λειτουργίες και η συνείδηση.

Κάποιος εκλαμβάνει κάποιο από τα πέντε συναθροίσματα ως αντικείμενο, προσκολλάται σε αυτό και το αποκαλεί ψυχή. Υπάρχουν οι εξής 20 τρόποι με τους οποίους μπορεί να συμβεί αυτό:

Το υλικό σώμα

Κάποιος θεωρεί:

Στην πρώτη περίπτωση υπάρχει η ιδέα της ταύτισης της ψυχής με το σώμα. Δηλαδή, η ψυχή θεωρείται ότι είναι ταυτόσημη με το σώμα και δεν υπάρχει καμία διαφορά μεταξύ τους.¹²³

¹²³ Πρβλ. «*Taṇ jīvaṇ, taṇ sarīraṇ*» (αυτό που είναι η ψυχή είναι και το σώμα). S II, *Avijjāpaccaya-sutta*, σ. 61.

Συνεπώς, όταν κάποιος βλέπει τον εαυτό του σε έναν καθρέφτη, θεωρεί το σώμα του ως την ψυχή του: «Ό,τι είναι το σώμα μου, αυτό είναι και η ψυχή μου. Ό,τι είναι η ψυχή μου, αυτό είναι και το σώμα μου». Είναι ακριβώς σα να βλέπει κανείς μια φλόγα και το χρώμα της ως ίδια και ταυτόσημα: «Ό,τι είναι η φλόγα, αυτό είναι και το χρώμα της. Ό,τι είναι το χρώμα της, αυτό είναι και η φλόγα».

Αυτή είναι η υλιστική άποψη που θεωρεί το υλικό σώμα ως ψυχή, λόγω της ζωτικής ενέργειας (*jīva*) του σώματος, η οποία θεωρείται πως είναι η ψυχή. Έτσι, όταν το σώμα πεθαίνει και σταματά να υπάρχει, παύει να υπάρχει και η ψυχή, θεωρώντας ότι το σώμα και η ψυχή εκμηδενίζονται μαζί. Επομένως, αυτή η άποψη υπάγεται στη θεωρία του εκμηδενισμού (*ucchedadīṭhi*), γιατί θεωρεί ότι «το ον εκμηδενίζεται».

Στη δεύτερη περίπτωση υπάρχει η αντίθετη ιδέα, ότι η ψυχή έχει σώμα, αλλά είναι διαφορετική από αυτό.¹²⁴ Συνεπώς, η ψυχή δεν είναι ταυτόσημη με το σώμα, αλλά αυτοτελής και ανεξάρτητη, και μπορεί να απορρίψει το σώμα ανά πάσα στιγμή. Μόνο το σώμα εκμηδενίζεται με τον θάνατο, ενώ η ψυχή παραμένει αναλλοίωτη.

Στην τρίτη περίπτωση υπάρχει η ιδέα ότι το σώμα εμπεριέχεται στην ψυχή. Δηλαδή η ψυχή τυλίγει σαν αύρα το υλικό σώμα, το περικλείει σε αυτήν και έχει κυριότητα επί αυτού. Συνεπώς, η ψυχή κατέχει το σώμα και όχι το σώμα την ψυχή. Με τον θάνατο, η ψυχή παραμένει αναλλοίωτη.

Στην τέταρτη περίπτωση υπάρχει η αντίθετη ιδέα ότι η ψυχή εμπεριέχεται στο σώμα. Δηλαδή το σώμα τυλίγει την ψυχή και την περικλείει. Συνεπώς, η ψυχή ως ξεχωριστή οντότητα συμπεριλαμβάνεται στο σώμα και όχι το σώμα στην ψυχή. Όπου πηγαίνει το σώμα πηγαίνει και η ψυχή. Με τον θάνατο, μόνο το σώμα εκμηδενίζεται, ενώ η ψυχή απελευθερώνεται σαν ένα πουλί από το κλουβί.

¹²⁴ Πρβλ. «*Aññah jīvaḥ, aññah sarīraḥ*» (άλλο πράγμα είναι η ψυχή και άλλο το σώμα). Ό.π.

Γενικά, η δεύτερη, τρίτη και τέταρτη περίπτωση υπάγονται στη θεωρία της αιωνιότητας της ψυχής (*sassata-dit̃hi*).

Το αίσθημα

Κάποιος θεωρεί:

1. Το αίσθημα ως ψυχή

2. Την ψυχή να έχει αίσθημα

3. Το αίσθημα στην ψυχή

4. Την ψυχή στο αίσθημα

Στην πρώτη περίπτωση υπάρχει η ιδέα ότι η ψυχή είναι ταυτόσημη με το αίσθημα. Οι άλλες περιπτώσεις είναι παρόμοιες με το σώμα, το οποίο εδώ αντικαθίσταται από το αίσθημα.

Η αντίληψη

Κάποιος θεωρεί:

1. Την αντίληψη ως ψυχή

2. Την ψυχή να έχει αντίληψη

3. Την αντίληψη στην ψυχή

4. Την ψυχή στην αντίληψη

Στην πρώτη περίπτωση υπάρχει η ιδέα ότι η ψυχή είναι ταυτόσημη με την αντίληψη. Οι άλλες περιπτώσεις είναι παρόμοιες με το σώμα, το οποίο εδώ αντικαθίσταται από την αντίληψη.

Οι νοητικές λειτουργίες

Κάποιος θεωρεί:

1. Τις νοητικές λειτ. ως ψυχή	2. Την ψυχή να έχει νοητικές λειτ.	3. Τις νοητικές λειτ. στην ψυχή	4. Την ψυχή στις νοητ. λειτ.

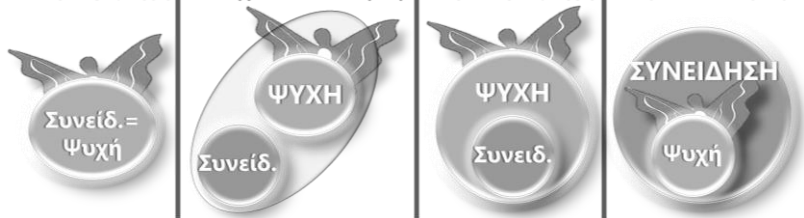

Στην πρώτη περίπτωση υπάρχει η ιδέα ότι η ψυχή είναι ταυτόσημη με τις νοητικές λειτουργίες. Οι άλλες περιπτώσεις είναι παρόμοιες με το σώμα, το οποίο εδώ αντικαθίσταται από τις νοητικές λειτουργίες.

Η συνείδηση

Κάποιος θεωρεί:

1. Τη συνείδηση ως ψυχή	2. Την ψυχή να έχει συνείδηση	3. Τη συνείδηση στην ψυχή	4. Την ψυχή στη συνείδηση

Στην πρώτη περίπτωση υπάρχει η ιδέα ότι η ψυχή είναι ταυτόσημη με τη συνείδηση. Οι άλλες περιπτώσεις είναι παρόμοιες με το σώμα, το οποίο εδώ αντικαθίσταται από τη συνείδηση.

Αυτοί είναι οι 20 τρόποι σχετικά με την «ιδέα της ταύτισης με έναν εαυτό, ψυχή ή πνεύμα» (*sakkāya-dit̥ṭhi*) στα πέντε συ-

ναθροίσματα της ύπαρξης, τα οποία εδώ ονομάζονται *sakkā-ya*.¹²⁵

Σύνοψη

Συνοψίζοντας όλες τις περιπτώσεις, μπορούμε να διακρίνουμε ότι στην πρώτη περίπτωση υπάρχει η ιδέα ότι η ψυχή είναι ταυτόσημη είτε με το σώμα, το αίσθημα, την αντίληψη, τις νοητικές λειτουργίες ή με τη συνείδηση. Αυτή η ιδέα ανήκει στη θεωρία της μη ύπαρξης της ψυχής μετά τον θάνατο (*vibhava-dit̥ṭhi*) ή στη θεωρία της εκμηδένισης της ψυχής (*uccheda-dit̥ṭhi*). Αυτό σημαίνει ότι κάποιος που ταυτίζει την ψυχή με το σώμα θεωρεί ότι, όταν το σώμα πεθάνει, θα εκμηδενισθεί και η ψυχή. Το ίδιο ισχύει και με το αίσθημα. Ταυτίζοντας την ψυχή με το αίσθημα, θεωρεί ότι ενώ το άτομο ζει και αισθάνεται, η ψυχή είναι ζωντανή και μπορεί να αισθανθεί ευχάριστα ή δυσάρεστα, ενώ όταν το άτομο πεθάνει, παύει να αισθάνεται, οπότε και η ψυχή εκμηδενίζεται. Κάτι ανάλογο συμβαίνει με την αντίληψη, τις νοητικές λειτουργίες και τη συνείδηση. Αυτή είναι εκμηδενιστική θεωρία και αποτελεί την αλήθεια γι' αυτούς που την επαγγέλλονται. Προσκολλώνται σε αυτήν σταθερά και τη διακηρύσσουν.

Στη δεύτερη, τρίτη και τέταρτη περίπτωση υπάρχει η ιδέα της αυτοτέλειας, της κυριότητας και της συμπερίληψης της ψυχής ως ξεχωριστής οντότητας. Αυτή η ιδέα ανήκει στη θεωρία της αιωνιότητας της ψυχής (*sassata-dit̥ṭhi*) ή της ύπαρξης της ψυχής μετά τον θάνατο (*bhava-dit̥ṭhi*). Αυτό σημαίνει ότι εφόσον η ψυχή είναι αυτοτελής κ.λπ., δεν καταστρέφεται με τον θάνατο, αλλά αποχωρίζεται μεταθανάτια από το σώμα και μπορεί να μεταβεί σε άλλο σώμα. Είναι αιώνια και συνεχίζει μέσα στην αιωνιότητα ίδια και απαράλλακτη χωρίς να μεταβάλλεται. Είναι μόνιμη, παντοτινή, συνεχώς υπάρχουσα σε

¹²⁵ M I, *Cūḷavedalla-sutta*, σ. 298.

όλους τους χρόνους, παρελθόν-παρόν-μέλλον. Αυτή είναι η αιωνιοκρατική θεωρία και αποτελεί την αλήθεια γι' αυτούς που την επαγγέλλονται. Προσκολλώνται σε αυτήν σταθερά και τη διακηρύσσουν.

Και στις τρεις περιπτώσεις η ψυχή θεωρείται άυλη ουσία (*arūpa*) ξεχωριστή από την υλική ουσία (*rūpa*), διότι μπορεί να επιβιώσει μετά τον θάνατο. Αντιθέτως, στην πρώτη περίπτωση της ταύτισης με το σώμα κ.λπ., η ψυχή θεωρείται υλική ουσία (*rūpa*) που δεν επιβιώνει με τον θάνατο του υλικού σώματος. Ο παρακάτω πίνακας συνοψίζει και τις τέσσερις περιπτώσεις.

1. Ταύτιση της ψυχής με το σώμα κ.λπ.	2. Αυτοτέλεια της ψυχής	3. Κυριότητα της ψυχής	4. Συμπερίληψη της ψυχής
<i>θεωρία της μη ύπαρξης ή της εκμηδένισης της ψυχής</i>	<i>θεωρία της ύπαρξης ή της αιωνιότητας της ψυχής</i>		
Η ψυχή ως υλική ουσία	Η ψυχή ως άυλη ουσία		

Επισημαίνεται ότι η προσκόλληση στη θεωρία της μη ύπαρξης (*vibhava-dit̥ṭhi*) προκύπτει από την επιθυμία για μη ύπαρξη (*vibhava-taṅhā*), ενώ η προσκόλληση στη θεωρία της ύπαρξης (*bhava-dit̥ṭhi*) προκύπτει από την επιθυμία για ύπαρξη (*bhava-taṅhā*).

Η προσκόλληση με την επιθυμία ως συνθήκη μπορεί να εμφανισθεί με πολλές μορφές. Γενικά, ωθούμενος από την επιθυμία, ο νους μπορεί να αδράξει οποιοδήποτε υλικό ή νοητικό φαινόμενο και να προσκολληθεί. Μπορεί να είναι εθνικιστικές ιδέες ή πατριωτικές, θρησκευτικές, φιλοσοφικές, πολιτικές, οικονομικές και ηθικές ιδέες για τις οποίες οι άνθρωποι μπορούν να θυσιάσουν ακόμα και τη ζωή τους ή τις ζωές άλλων.

Όσον αφορά τις ηθικές ιδέες, θα δώσουμε εδώ ένα παράδειγμα για «τρεις κακοήθεις φιλοσοφίες με σιγουρότατη κακή επαναγέννηση» (*niyata-micchā-diṭṭhi*) για όποιον εμμένει και προσκολλάται σε αυτές. Είναι ηθικά μηδενιστικές φιλοσοφίες και σχετίζονται με τη θεωρία της μη ύπαρξης ή της εκμηδένισης. Αυτές είναι οι εξής:

1. Η φιλοσοφία της μη αιτιότητας (*ahetuka-diṭṭhi*) ισχυρίζεται ότι δεν υπάρχει αιτία ή συνθήκη για τη μόλυνση και τον εξαγνισμό, τη δυστυχία ή την ευτυχία των όντων. Όλα συμβαίνουν τυχαία ή από τη μοίρα.

Αυτή είναι η μοιρολατρική ή φαταλιστική φιλοσοφία που υποστηρίζει ότι όλα είναι λεπτομερώς προκαθορισμένα από την τύχη ή τη μοίρα. Παρουσιάζει το ηθικό μέρος των καλών ή των κακών πράξεων ως μέρος του προκαθορισμού των γεγονότων. Επομένως, αυτή η φιλοσοφία προωθεί μια απάθεια ως αντίδραση στην πορεία των γεγονότων. Αυτή η ηθική απάθεια, δηλαδή η πλήρης απουσία ηθικών φραγμών και η έλλειψη κάθε ηθικού ενδιασμού, κάνει κάποιον επιρρεπή στη διάπραξη φαύλων πράξεων, οι οποίες προκαλούν αναπόφευκτα κακή επαναγέννηση.

2. Η φιλοσοφία της αναποτελεσματικότητας των πράξεων (*akiriya-diṭṭhi*) ισχυρίζεται ότι οι πράξεις δεν συντελούν στην παραγωγή αποτελεσμάτων (*vipāka*). Ως εκ τούτου, ακυρώνει τις ηθικές διαφοροποιήσεις σε καλά ή άσχημα ηθικά αποτελέσματα.

Συνεπώς, αυτή είναι η φιλοσοφική σκέψη της ολοκληρωτικής άρνησης κάθε δυναμικότητας των καλών και των κακών πράξεων (*κάρμα*), και επομένως του αποτελέσματος (*vipāka*) του *κάρμα*, δηλαδή της προσωπικής ευθύνης και της ανταμοιβής ή της τιμωρίας για τις πράξεις. Είναι μια αρνητική σκέψη

που ενθαρρύνει το άτομο να μην αναλαμβάνει προσωπική ευθύνη για τις πράξεις του και να μην ανησυχεί για την ηθική του συμπεριφορά. Υποστηρίζει, για παράδειγμα, ότι «σ' αυτόν που σκοτώνει, κλέβει, ληστεύει κ.λπ., τίποτα κακό δεν θα συμβεί. Για τη γενναιοδωρία, την αυτοσυγκράτηση, την αλήθεια και άλλες αρετές, δεν προκύπτει καμία ανταμοιβή».

3. Η φιλοσοφία του μηδενισμού ή νιχλισμού (*natthika-ditthi*) αρνείται την επιβίωση ενός ατόμου σε οποιαδήποτε μορφή μετά τον θάνατο, αναιρώντας έτσι την ηθική αξία των πράξεων.

Αυτή είναι η φιλοσοφική κατεύθυνση του ηθικού μηδενισμού, ο οποίος απορρίπτει τις ηθικές αξίες του καλού και του κακού και ισοδυναμεί με τον αμοραλισμό. Είναι η άρνηση και της αιτίας (*hetu*) αλλά και του αποτελέσματος (*vipāka*) των καλών και των κακών πράξεων (*κάρμα*). Υποστηρίζει ότι κάθε πίστη στην καλή πράξη και στην ανταμοιβή της είναι απλή ψευδαίσθηση, ότι ο άνθρωπος μετά τον θάνατο διαλύεται στα στοιχεία της φύσης και ότι δεν θα υπάρξει άλλη ζωή.¹²⁶

Και οι τρεις προαναφερθείσες ηθικά μηδενιστικές φιλοσοφίες συμπεριλαμβάνουν τη φιλοσοφική θεωρία του υλισμού. Ο υλισμός αφορά τη σχέση μεταξύ του ανθρώπου και του εξωτερικού κόσμου, ή του νου και της ύλης, και υποστηρίζει την πρωταρχικότητα της ύλης, υποβαθμίζοντας μάλιστα και την ηθική αξία των πράξεων.

Θα εξετάσουμε τώρα πώς η προσκόλληση σε ηδονικές ευχαριστίσεις, σε απόψεις, θεωρίες κ.λπ. που αναφέρθηκαν προηγουμένως, γίνεται η συνθήκη για το γίγνεσθαι των πράξεων.

¹²⁶ Για αυτές τις τρεις ηθικά μηδενιστικές φιλοσοφίες, βλ. D I, *Sāmañña-phala-sutta*, σ. 51.

10. Το γίνεσθαι των πράξεων

Ο δέκατος παράγοντας στην Εξαρτώμενη Γένεση είναι το γίνεσθαι των πράξεων, για το οποίο ο Βούδας λέει τα εξής:

«Με την προσκόλληση ως συνθήκη, δημιουργείται το γίνεσθαι των πράξεων (*bhava*)».

Οι πράξεις είναι βασικά η πραγματοποίηση των επιθυμιών ή της προσκόλλησης που έχει κάποιος. Έτσι, όταν κάποιος έχει έντονη επιθυμία ή προσκόλληση σε κάτι, δραστηριοποιείται και κάνει πράξεις μέσα στον χρόνο και τον χώρο, προκειμένου να εκφράσει ή να αποκτήσει αυτό που επιθυμεί.

Στην εξήγηση για τις βουλητικές δραστηριότητες (*saṅkhāra*) είχε αναφερθεί ότι η βούληση (*cetanā*) είναι ο υπεύθυνος παράγοντας για τις πράξεις (*κάρμα*) ενός ατόμου. Επίσης, επισημάνθηκε ότι, με την άγνοια ως συνθήκη, δημιουργούνται οι βουλητικές δραστηριότητες, που σημαίνει ότι η άγνοια επηρεάζει τη βούληση και τις πράξεις. Ωστόσο, εδώ προστίθεται και ο παράγοντας της προσκόλλησης (*upadāna*), ο οποίος, επηρεασμένος από την άγνοια (*avijjā*) και την επιθυμία (*tanhā*), παροτρύνει τη βούληση για δράση και πράξη. Επομένως, το γίνεσθαι των πράξεων (*bhava*) δημιουργείται ουσιαστικά από τρεις ενεργούς παράγοντες: την άγνοια, την επιθυμία και την προσκόλληση.

Δύο είδη του γίνεσθαι των πράξεων

Παρότι αναφέρεται εδώ το γίνεσθαι των πράξεων (*bhava*) ως μία λέξη, στην πραγματικότητα έχει διπλή έννοια, κι έτσι υπάρχουν τα εξής δύο είδη:

1. το καρμικό ή ενεργό γίνεσθαι των πράξεων (*kamma-bhava*), και
2. το αναγεννητικό γίνεσθαι των πράξεων (*upapattibhava*), το οποίο είναι το παθητικό επακόλουθο του *κάρμα*.¹²⁷

Δηλαδή, όταν υπάρχει δράση, υπάρχει επακόλουθο του γίνεσθαι. Εδώ, το καρμικό γίνεσθαι των πράξεων ορίζεται ως α) οι «αξιέπαινες ή καλές δραστηριότητες» (*puññā-*), β) οι «αξιοκατάκριτες ή φαύλες δραστηριότητες» (*apuññā-*), και γ) οι «αδιατάρακτες δραστηριότητες» (*āneñja-abhisāṅkhārā*).

Το αναγεννητικό γίνεσθαι ορίζεται ως το επακόλουθο του *κάρμα* που οδηγεί σε νέα γέννηση και ύπαρξη, σε νέο γίνεσθαι στην ηδονική σφαίρα ύπαρξης, στη λεπτοφυή υλική σφαίρα ή στην άυλη σφαίρα.¹²⁸

Η προσκόλληση είναι η συνθήκη για το καρμικό γίνεσθαι των πράξεων επειδή, υπό την επιρροή της προσκόλλησης, κάποιος:

- εμπλέκεται σε δράση • αφοσιώνεται σε ενέργειες • αναλαμβάνει δράσεις • συμμετέχει σε δράσεις • επιδίδεται σε πράξεις και ασχολείται με πράξεις οι οποίες συσσωρεύονται ως *κάρμα*.

Έτσι, λίγο λίγο, από πράξεις εδώ κι εκεί, συσσωρεύει κάποιος αυτό το *κάρμα*, το γίνεσθαι των πράξεων, για το οποίο ο Βούδας λέει τα εξής:

¹²⁷ Vbh, *Paṭīccasamuppādavibhaṅgo*, σ. 136.

¹²⁸ S II, *Parivīmaṅsana-sutta*, σ. 81· Vbh, *Paṭīccasamuppādavibhaṅgo*, σ. 136.

«Με την πτώση νεροσταγόνων γεμίζει το σταμνί με νερό. Παρόμοια, ο σοφός γεμίζει τον εαυτό του με καλές πράξεις ή ο ανόητος με φαύλες πράξεις, συσσωρεύοντάς τες λίγο λίγο». ¹²⁹

Η προσκόλληση είναι επίσης η συνθήκη για το επακόλουθο του *κάρμα* ως αναγεννητικό γίνεσθαι (*urapatti-bhava*), επειδή αυτή η ίδια η προσκόλληση οδηγεί κάποιον πίσω στον κύκλο της επαναγέννησης, σε μια κατάσταση που καθορίζεται από το *κάρμα* που ο ίδιος έχει συσσωρεύσει.

Η προσκόλληση και το γίνεσθαι των πράξεων

Θα δώσουμε εδώ δύο παραδείγματα για το πώς η προσκόλληση στις ηδονικές ευχαριστήσεις και στις απόψεις που προαναφέραμε δημιουργούν τα δύο είδη του γίνεσθαι των πράξεων.

1. *Η προσκόλληση στις ηδονικές ευχαριστήσεις*: Έχοντας αυτή την προσκόλληση, κάποιος θα προσπαθήσει να αποκτήσει το αντικείμενο της ευχαρίστησής του με κάθε δυνατό τρόπο, δραστηριοποιώντας έτσι τον εαυτό του. Μπορεί να το αποκτήσει με καλό ή φαύλο τρόπο, συσσωρεύοντας *κάρμα* με το σώμα, την ομιλία ή τον νου, το οποίο ονομάζεται *kamma-bhava* (το γίνεσθαι των πράξεων). Ως αποτέλεσμα αυτού του *kamma-bhava*, θα προκύψει το *urapatti-bhava* (αναγεννητικό γίνεσθαι των πράξεων), που αποτελείται από επακόλουθα νοητικά και υλικά συναθροίσματα.

Επομένως, εξαρτώμενο από την προσκόλληση στις ηδονικές ευχαριστήσεις, δημιουργείται το *kamma-bhava* στην τρέχουσα ζωή και το επακόλουθο *urapatti-bhava* στην επόμενη ζωή.

¹²⁹ Dhp, στίχοι 121-2.

2. Η προσκόλληση σε απόψεις: Ο νόμος του κάρμα λέει ότι οι καλές πράξεις (*kusala kamma*) φέρνουν καλά αποτελέσματα και οι φαύλες πράξεις (*akusala kamma*) φαύλα αποτελέσματα. Αν κάποιος έχει λανθασμένη άποψη για τον νόμο του κάρμα, τότε δεν αποσκοπεί να κάνει καλές πράξεις ενσυνείδητα και παραμελεί να απέχει από φαύλες πράξεις. Αυτό που θα επιδιώκει είναι οι εγωιστικές του επιθυμίες και απολαύσεις, κάποτε με δίκαιο και κάποτε με άδικο τρόπο. Εάν κάνει κάτι φαύλο, αυτό είναι το *kamma-bhava*, το οποίο έχει ως συνθήκη την προσκόλληση στη λανθασμένη άποψη (*micchā-ditthi-urādāna*) για το κάρμα και τα καρμικά αποτελέσματα. Ως επακόλουθο, θα επαναγεννηθεί σε θλιβερούς κόσμους. Αυτή η γέννηση είναι το *urapatti-bhava* που έχει ως συνθήκη την προσκόλληση στη λανθασμένη άποψη.

Η επανάληψη του κάρμα στην Εξαρτώμενη Γένεση

Αυτό που μπορεί να διαπιστωθεί είναι ότι το κάρμα επαναλαμβάνεται με δύο διαφορετικά ονόματα στην Εξαρτώμενη Γένεση.

Στον δεύτερο παράγοντα, το κάρμα ονομάζεται «βουλητικές δραστηριότητες» (*sañkhāra*), ενώ στον δέκατο παράγοντα, ονομάζεται «γίνεσθαι των πράξεων» (*bhava*). Γιατί συμβαίνει αυτό;

Ο λόγος είναι ότι, στον δεύτερο παράγοντα, το κάρμα ως *sañkhāra* ανήκει σε προηγούμενες ζωές ως συνθήκη ώστε η επακόλουθη συνείδηση της επαναγέννησης να εγερθεί στην παρούσα ζωή. Εδώ στον δέκατο παράγοντα, το κάρμα ως *bhava* ανήκει στην παρούσα ζωή, κι είναι αυτό που ο Βούδας αποκαλεί νέο κάρμα (*nava-kamma*). Συγκεκριμένα:

«Και τι είναι το νέο *κάρμα*; Οποιοδήποτε *κάρμα* κάνει κάποιος τώρα με το σώμα, την ομιλία ή τον νου, αυτό ονομάζεται νέο *κάρμα*».¹³⁰

Τούτο γίνεται η συνθήκη για την επαναγέννηση σε μέλλουσα ζωή.

Οι δύο συνθήκες του *κάρμα*

Αυτό που επίσης μπορεί να διαπιστωθεί είναι ότι το *κάρμα* έχει δύο συνθήκες για τη δημιουργία του. Δηλαδή, σύμφωνα με τον δεύτερο παράγοντα, οι καρμικές δραστηριότητες δημιουργούνται με την άγνοια ως συνθήκη (*avijjā-paccayā saṅkhārā*). Απεναντίας, σύμφωνα με τον δέκατο παράγοντα, το γίνεσθαι των καρμικών πράξεων δημιουργείται με την προσκόλληση ως συνθήκη (*upādāna-paccayā bhavo*).

Παρ' όλα αυτά, δεν υπάρχει αντίφαση εδώ επειδή, όπως προαναφέραμε, η άγνοια είναι καθολική και συνακόλουθη με όλους τους φαύλους νοητικούς παράγοντες (*akusala-cetasika*). Επομένως, όταν η προσκόλληση (*upādāna*) λέγεται ότι είναι συνθήκη του γίνεσθαι των καρμικών πράξεων, υπονοείται ότι και η άγνοια είναι επίσης συνθήκη του.

Θα εξετάσουμε τώρα πώς το γίνεσθαι των πράξεων προκαλεί τη γέννηση, και αυτή με τη σειρά της το γήρας και τον θάνατο.

11. Η γέννηση

Ο ενδέκατος παράγοντας στην Εξαρτώμενη Γένεση είναι η γέννηση για την οποία ο Βούδας λέει τα εξής:

¹³⁰ S IV, *Kammanirodha-sutta*, σ. 132.

«Με το γίνεσθαι των πράξεων ως συνθήκη, δημιουργείται η γέννηση (*jāti*)».

Όταν η συσσώρευση του καρμικού γίνεσθαι των πράξεων έχει επιτύχει την κατάσταση της πλήρους δράσης και δυναμικότητας, μπορεί να εκτελέσει τη λειτουργία της σύλληψης στην επαναγέννηση. Επομένως, γέννηση (*jāti*) σημαίνει εδώ επαναγέννηση. Εννοιολογικά, είναι ίδια με το αναγεννητικό γίνεσθαι των πράξεων (*uparatti-bhava*), ως το επακόλουθο του *κάρμα*. Γενικά, η γέννηση ορίζεται από τον Βούδα ως εξής:

- η γέννα των όντων σε διάφορες τάξεις των όντων,
- η σύλληψή τους (σε μια μήτρα),
- η αναπαραγωγή τους,
- η εμφάνιση των συναθροισμάτων του νου και της ύλης (*khandha*),
- η απόκτηση των αισθητήριων οργάνων τους (*āyatana*).¹³¹

Παρόλο που λέμε «η γέννηση ενός όντος», αυτό που βασικά γεννιέται είναι τα πέντε συναθροίσματα του νου και της ύλης (*pañca-khandha*). Αυτά συλλογικά ονομάζονται «γέννηση» και αυτό που εμφανίζεται είναι το νοητικό και υλικό στοιχείο. Το νοητικό στοιχείο έρχεται από την προηγούμενη ζωή και περιλαμβάνει τη δυναμικότητα του *κάρμα* ώστε να παράγει την επαναγέννηση, ενώ το υλικό στοιχείο είναι το νέο υλικό σώμα.

Τα πέντε συναθροίσματα του νου και της ύλης

Πιο συγκεκριμένα, σε σχέση με την εμφάνιση των πέντε συναθροισμάτων του νου και της ύλης, «γέννηση» σημαίνει η εμφάνιση:

¹³¹ D II, *Mahāsatiṭṭhāna-sutta*, σ. 305.

- της επακόλουθης καρμικής συνείδησης (*viññāṇa*),
- των συνακόλουθων νοητικών παραγόντων (*cetasika*), και
- της ύλης (*rūpa*) που παράγεται από το *κάρμα* σε κάποια σφαίρα ύπαρξης.

Η γέννηση όμως φέρνει μαζί της και άλλα επακόλουθα, όπως το γήρας, ο θάνατος, η λύπη, ο θρήνος κ.λπ., τα οποία θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

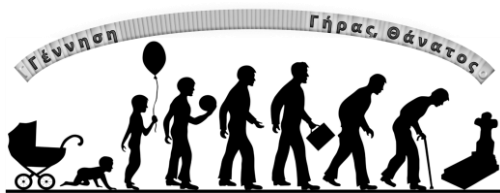
12. Το γήρας, ο θάνατος, η λύπη, ο θρήνος...

Ο δωδέκατος παράγοντας στην Εξαρτώμενη Γένεση είναι το γήρας, ο θάνατος, η λύπη κ.λπ. για τα οποία ο Βούδας λέει τα εξής:

«Με τη γέννηση ως συνθήκη, δημιουργείται το γήρας, ο θάνατος, η λύπη, ο θρήνος, το άλγος, η οδύνη και το άγχος».

Μόλις συμβεί η γέννηση, ακολουθούν αναπόφευκτα το γήρας και ο θάνατος, και όλα τα άλλα είδη σωματικού και ψυχολογικού πόνου μεταξύ γέννησης και θανάτου, όπως η λύπη, ο θρήνος, το άλγος, η οδύνη και το άγχος.

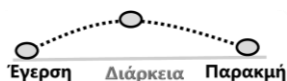
Όλος αυτός ο πόνος έχει ρίζες στη γέννηση, επομένως η γέννηση ξεχωρίζει ως η κύρια συνθήκη αυτού του πόνου. Έτσι, το γήρας και ο θάνατος σχετίζονται άμεσα με τη γέννηση.

Τα δύο είδη γήρατος

Υπάρχουν δύο είδη γήρατος: το «αφανές γήρας» (*apākaṭa-jarā*) και το «εμφανές γήρας» (*pākaṭa-jarā*). Το πρώτο είδος

αφορά χαρακτηριστικά όλων των συνθηκοκρατημένων φαινομένων του νου και της ύλης, τα οποία διέρχονται τρία στάδια:

- το στάδιο της έγερσης (*uppāda*),
- το στάδιο της διάρκειας (*thiti*), και
- το στάδιο της παρακμής (*vaya*).

Αυτά τα τρία στάδια ονομάζονται τα τρία καθολικά «χαρακτηριστικά όλων των συνθηκοκρατημένων φαινομένων» (*saṅkha-talakkhaṇa*).¹³² Μεταξύ αυτών, το γήρας συμβαίνει κατά το στάδιο της διάρκειας. Αυτό το είδος γήρατος, που είναι στιγμιαίο και γρήγορο, δεν είναι ορατό με γυμνό μάτι, όπως είναι το γήρας των κυττάρων μας, κι έτσι ονομάζεται «αφανές γήρας». Ονομάζεται επίσης «στιγμιαίο γήρας» (*khaṇika-jarā*) ή «συνεχές γήρας» (*avīci-jarā*) επειδή επαναλαμβάνεται συνεχώς στο μικροσκοπικό επίπεδο.

Το δεύτερο είδος είναι το «εμφανές γήρας» (*pākāṭa-jarā*). Εκδηλώνεται ως εξαφάνιση της νεότητας και αποτελεί τη βάση για τη σωματική και ψυχολογική ταλαιπωρία που προκύπτει λόγω πολλών δυσχερών καταστάσεων, όπως σωματική εξασθένηση, βαρύτητα στα μέλη του σώματος, πιο αργός χρόνος αντίδρασης και ευκινησίας, ρυτίδες και κηλίδες στο δέρμα, αλλαγή στο χρώμα των μαλλιών σε γκρίζα ή άσπρα, πέσιμο των μαλλιών και των δοντιών, μεγαλύτερη προσβολή από ασθένειες, μείωση της ζωής, εξασθένηση των αισθήσεων, όπως μειωμένη όραση, ελαττωμένη ακοή, μειωμένη δυνατότητα ξεκάθαρης σκέψης, απώλεια μνήμης και ευφυΐας και άλλα παρόμοια. Φυσικά, δεν εξαιρείται και η περιφρόνηση από το μέρος των άλλων. Αυτό το είδος γήρατος ονομάζεται και «συμβατικό γήρας» (*sammuti-jarā*) επειδή τυπικά αναφέρεται στην εξωτερική ή εμφανή μορφή του γήρατος και στη μείωση της ζωής.

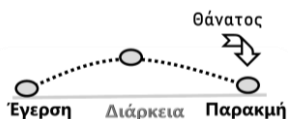
¹³² A I, *Saṅkhatalakkhaṇa-sutta*, σ. 152.

Όλα αυτά αρχίζουν με τη γέννηση, που είναι η βάση για όλες τις ταλαιπωρίες, τα βάσανα και τον υπαρξιακό πόνο. Το γήρας έχει απλώς την επιπρόσθετη λειτουργία να οδηγεί στον θάνατο.

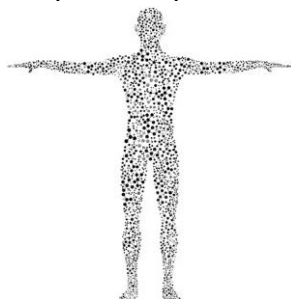
Τα δύο είδη θανάτου

Υπάρχουν επίσης δύο είδη θανάτου: ο «αφανής θάνατος» (*apākaṭa-maraṇa*) και ο «εμφανής θάνατος» (*pākaṭa-maraṇa*).

Το πρώτο είδος αφορά το χαρακτηριστικό όλων των συνθηκοκρατημένων φαινομένων κατά το στάδιο της παρακμής (*vaṅa*). Αυτό το είδος θανάτου, που είναι στιγμιαίο και γρήγορο, δεν είναι ορατό με γυμνό μάτι, όπως είναι ο θάνατος των κυττάρων μας, κι έτσι ονομάζεται «αφανής θάνατος». Ονομάζεται επίσης «στιγμιαίος θάνατος» (*khaṇika-maraṇa*) ή «συνεχής θάνατος» (*anīci-maraṇa*), επειδή επαναλαμβάνεται συνεχώς στο μικροσκοπικό επίπεδο.

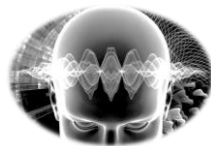

Η στιγμιαία γέννηση, το στιγμιαίο γήρας και ο στιγμιαίος θάνατος του σώματός μας επιβεβαιώνονται και από επιστημονικά ευρήματα. Για παράδειγμα, σε έναν ενήλικα άνθρωπο περίπου 330 δισεκατομμύρια κύτταρα πεθαίνουν καθημερινά και αντικαθίστανται από άλλα κύτταρα. Σε 80 έως 100 ημέρες, 30 τρισεκατομμύρια θα έχουν πεθάνει και αναπληρωθεί που είναι το ισοδύναμο ενός νέου ατόμου. Πράγματι, η μάζα των κυττάρων που χάνουμε κάθε χρόνο μέσω του φυσιολογικού κυτταρικού θανάτου σχεδόν ισοδυναμεί με ολόκληρο το σωματικό μας βάρος!

Ο νους μας μεταβάλλεται πολύ ταχύτερα από το σώμα μας, δηλαδή σκέψεις, ιδέες, συναισθήματα κ.λπ. γεννιούνται, γε-

νούν και πεθαίνουν με πιο γρήγορο ρυθμό, κάτι που μπορεί να επιβεβαιωθεί με τη συστηματική αυτοπαρατήρηση μέσω του διορατικού διαλογισμού. Ο νους ή η συνείδηση εγείρεται και παρακαμάζει ταχύτατα. Σε μια μόνο λάμψη αστραπής, δεκάδες σκέψεις μπορούν να γεννηθούν και να πεθάνουν. Αυτό σημαίνει ότι πεθαίνουμε δεκάδες φορές μέσα σε ένα δευτερόλεπτο και στη συνέχεια ξαναγεννιόμαστε, πεθαίνουμε και ξαναγεννιόμαστε. Τελικά, η ιδέα ότι υπάρχει μια μόνιμη, άφθαρτη, αγέραστη, αθάνατη, αιώνια ουσία μέσα μας είναι απλώς μια αυταπάτη.

Το δεύτερο είδος θανάτου είναι ο «εμφανής θάνατος» (*pākaṭa-maraṇa*). Αυτός ορίζεται από τον Βούδα ως εξής: «Ο αποθαμός των όντων από τις διάφορες τάξεις των όντων, η αποχώρηση, η διακοπή της ζωής, ο αφανισμός, ο πεθαμός, η αποβίωση, η διακοπή των συναθροισμάτων του νου και της ύλης, η απόρριψη του σώματος, η αποκοπή των ζωτικών λειτουργιών».¹³³

Αυτό το είδος θανάτου ονομάζεται και «συμβατικός θάνατος» (*sammuti-maraṇa*) επειδή τυπικά αναφέρεται στην εξωτερική ή εμφανή μορφή του θανάτου και στο τέλος της ζωής κάποιου.

Το πρώτο είδος θανάτου είναι πολύ ανεπαίσθητο και δεν προκαλεί φόβο. Ωστόσο, ο συμβατικός θάνατος προκαλεί φόβο γιατί ταυτίζεται με το τέλος της ζωής. Αυτός ο τρομακτικός θάνατος θα έρθει ολοφάνερα λόγω της γέννησης.

Έτσι, το γήρας και ο θάνατος είναι οι συνέπειες της γέννησης. Αυτός είναι ο λόγος που λέγεται: «Με τη γέννηση ως συνθήκη, δημιουργείται το γήρας και ο θάνατος».

Συνεπώς, αναθεωρώντας την εξέλιξη της γέννησης, του γήρατος και του θανάτου, μπορούμε να καταλάβουμε ότι δεν υ-

¹³³ D II, *Mahāsatiṭṭhāna-sutta*, σ. 305.

πάρχει αιώνια ζωή για απόλαυση οπουδήποτε κάποιος επαναγεννηθεί.

Αν εκλάβουμε τη γέννηση ως έγερση, τότε αναπόφευκτα ακολουθούν το γήρας, η φθορά, ο θάνατος, η καταστροφή, η παρακμή. Η έγερση και η παρακμή αποκαλύπτουν

τη φύση των υλικών και νοητικών φαινομένων και τα καθιστούν παροδικά, προσωρινά, σύντομα, πρόσκαιρα, στιγμιαία, φευγαλέα, περαστικά, ασταθή και όχι μόνιμα. Αυτός είναι ένας φυσικός νόμος και όλα τα πράγματα ή όντα υπόκεινται σε αυτόν τον νόμο. Αποδεχόμενοι αυτόν τον νόμο, μπορούμε να κατανοήσουμε ότι δεν υπάρχει κάποιο μέρος ή σφαίρα ύπαρξης όπου μπορεί κάποιος να γεννηθεί και να ζήσει για πάντα.

Άλλες συνέπειες της γέννησης

Οι επιπλέον συνέπειες της γέννησης που συνοδεύουν το γήρας, τη φθορά και τον θάνατο είναι ο ψυχολογικός και σωματικός πόνος όπως η λύπη, ο θρήνος, το άλγος, η οδύνη και το άγχος. Παρότι είναι περιστασιακές συνέπειες, είναι αναπόφευκτες κατά τη διάρκεια της ανθρώπινης ζωής.

Η λύπη ορίζεται ως το έντονα δυσάρεστο συναίσθημα της θλίψης που αισθάνεται κάποιος όταν αντιμετωπίζει ατυχία ή κάποια οδυνηρή κατάσταση.

Ο θρήνος ορίζεται ως το κλάμα, ο λυγμός, ο οδυρμός, η θρηνωδία εκείνου που τον βρήκε κάποια ατυχία ή είναι πικραμένος από κάποια οδυνηρή κατάσταση. Οι θρήνοι και τα μοιρολόγια, λόγου χάρη, αποτελούν σημαντικό στοιχείο της ελληνικής λαϊκής παράδοσης.

Το άλγος ορίζεται ως ο σωματικός πόνος, η σωματική δυσφορία, η οδυνηρή αίσθηση που προέρχεται από σωματική επαφή.

Η οδύνη ορίζεται ως ο νοητικός πόνος, η νοητική δυσφορία, η οδυνηρή αίσθηση που προέρχεται από νοητική επαφή.

Το άγχος ορίζεται ως η αγωνία, η αναστάτωση, η απόγνωση εκείνου που τον βρήκε κάποια ατυχία ή οδυνηρή κατάσταση.¹³⁴

Καθώς τέτοιες συνέπειες δεν βιώνονται μόνο σε μία ζωή αλλά σε πολλές, ο Βούδας λέει τα εξής:

«Τα δάκρυα που έχετε χύσει σε αυτή τη μακρά πορεία της περιπλάνησης στην ύπαρξη (*σανσάρα*), κλαίγοντας και θρηνώντας λόγω του ότι ήρθατε σε επαφή με δυσάρεστες καταστάσεις και πρόσωπα και χωριστήκατε από τα ευχάριστα, ξεπερνούν το νερό στους τέσσερις μεγάλους ωκεανούς».¹³⁵

Ακόμη και για τους Θεούς ή τις θεότητες, οι πέντε συνέπειες της λύπης κ.λπ. είναι αναπόφευκτες. Λέγεται ότι, όταν ιδίως τα σημάδια του θανάτου εμφανίζονται σε αυτούς, βιώνουν μεγάλη αγωνία και απελπισία.¹³⁶ Εξάλλου, εάν διαβάσουμε κείμενα διάφορων θρησκειών, μπορούμε να δούμε ότι οι θεοί τους οργίζονται, ζηλεύουν, εχθρεύονται, λυπούνται και υποφέρουν για τον έναν ή τον άλλο λόγο, βιώνοντας μάλιστα δραματικές ή ακόμα και τραγικές καταστάσεις, τουλάχιστον όπως περιγράφονται από τους πιστούς.

Η περιστροφή της Εξαρτώμενης Γένεσης

Θα εξετάσουμε
τώρα πώς η Εξαρ-
τώμενη Γένεση
περιστρέφεται και
επαναλαμβάνεται

¹³⁴ D II, *Mahāsatiṭṭhāna-sutta*, σ. 305.

¹³⁵ S II, *Assu-sutta*, σ. 179.

¹³⁶ It, *Pañcapubbanimitta-sutta*, σ. 76· ItA II, σ. 76.

καταλήγοντας στο γήρας, τον θάνατο, τη λύπη, το άγχος κ.λπ. και ξεκινώντας ξανά με την άγνοια (*avijjā*).

Είχαμε αναφέρει ότι οι δώδεκα παράγοντες στην Εξαρτώμενη Γένεση πρέπει να θεωρούνται κύκλος όπου ο κάθε παράγοντας ωθεί τον άλλο για τη συνέχισή του. Έτσι, όταν εγείρονται η λύπη, ο θρήνος, η οδύνη, το άγχος κ.λπ., εγείρεται επίσης και η άγνοια ή η αυταπάτη. Πράγματι, όπου υπάρχει η άγνοια, υπάρχει και η λύπη, ο θρήνος κ.λπ. και αντιστρόφως. Γι' αυτό, παρότι η άγνοια δεν αναφέρεται εδώ ονομαστικά, είναι παρούσα ως ο νοητικός παράγοντας της αυταπάτης (*mo-ha*), της κύριας ρίζας κάθε φαυλότητας και ταλαιπωρίας. Είναι καθολική και συνακόλουθη με όλους τους φαύλους νοητικούς παράγοντες (*akusala-cetasika*). Επομένως, η άγνοια, συνοδευόμενη από την επιθυμία και την προσκόλληση, είναι αυτή που προκαλεί την επαναγέννηση μετά τον θάνατο.

Από τη στιγμή που υπάρχει η άγνοια, δημιουργούνται και οι βουλητικές δραστηριότητες (*saṅkhāra*), οι οποίες ενεργοποιούν τη νέα συνείδηση της επαναγέννησης (*viññāṇa*) και ούτω καθεξής. Έτσι, ο κύκλος της Εξαρτώμενης Γένεσης συνεχίζεται και επαναλαμβάνεται όσο υπάρχουν η άγνοια, η επιθυμία και η προσκόλληση.

Η άλλη εξήγηση είναι ότι η λύπη κ.λπ. είναι σε τελική ανάλυση η εκδήλωση των νοητικών διαφθορών (*āsava*). Άλλωστε, όπως αναφέραμε: «Με την έγερση των νοητικών διαφθορών εγείρεται η άγνοια».¹³⁷ Τα *āsava* είναι μια επακόλουθη ή παθητική μορφή της δυσαρέσκειας (*domanassa*) και του μίσους (*dosa*), από όπου προέρχονται η λύπη, ο θρή-

¹³⁷ MI, *Sammādiṭṭhi-sutta*, σ. 54.

νος κ.λπ., που συνοδεύονται πάντα από την άγνοια. Όπως προαναφέρθηκε, υπάρχουν τα εξής τέσσερα *āsava*:

1. το *āsava* της ηδονικής ευχαρίστησης ή της προσκόλλη-
σης σε ηδονικές ευχαριστήσεις,
2. το *āsava* της προσκόλλησης στην ύπαρξη,
3. το *āsava* των υποθετικών απόψεων, και
4. το *āsava* της άγνοιας.

Κάποιος νιώθει λύπη όταν δεν αποκτά ή χάνει το ηδονικό ή υπαρξιακό αντικείμενο στο οποίο προσκολλάται. Παρόμοια, νιώθει λύπη όταν οι απόψεις στις οποίες προσκολλάται δεν αποφέρουν τον ποθητό καρπό. Η λύπη συμβαίνει βασικά λόγω της άγνοιας, αφού δεν κατανοεί κανείς την παροδική και επώ-
δυνη φύση των αντικειμένων ή απόψεων.

Βλέπουμε λοιπόν εδώ ότι ο δωδέκατος παράγοντας στην Εξαρτώμενη Γένεση συνδέεται με τον πρώτο.

Το ρεύμα της ύπαρξης

Άλλοι όροι που χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν την περιστροφή της Εξαρτώμενης Γένεσης είναι οι εξής:

- «το ρεύμα της περιπλάνησης στην ύπαρξη»
(*samsāra-sota*),¹³⁸
- «το ρεύμα της επιθυμίας» (*tanhā-sota*),¹³⁹
- «το ρεύμα της ύπαρξης» (*bhava-sota*),¹⁴⁰ και
- «το ρεύμα της συνείδησης» (*viññāṇa-sota*).¹⁴¹

Όλοι οι άνω όροι δείχνουν το συνεχές και εξακολουθητικό ρεύμα της ύπαρξης. Όσο για τον όρο «το ρεύμα της συνείδη-

¹³⁸ Bu, στίχος 58, σ. 9. Ap I, στίχος 500, σ. 41.

¹³⁹ Ap I, στίχος 500, σ. 41.

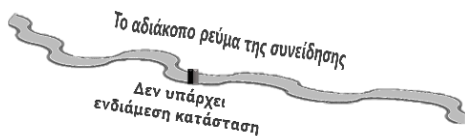
¹⁴⁰ Sn, *Dvayatānupassanā-sutta*, στίχος 741, σ. 143.

¹⁴¹ D III, *Sampasādanīya-sutta*, σ. 105.

σης», χρησιμοποιείται για να περιγράψει το αδιάκοπο (*abbotchinnā*)¹⁴² ρεύμα της συνείδησης μεταξύ δύο ή πολλών ζών.

Η μη ενδιάμεση κατάσταση

Επομένως, δεν υπάρχει κάποια «ενδιάμεση κατάσταση» μεταξύ θανάτου και επαναγέννησης, όπως ισχυρίζονται μερικές θρησκευτικές σχολές, εφόσον το ρεύμα της συνείδησης ενός ατόμου από τον έναν κόσμο στον άλλον συνεχίζει αδιάκοπο από ζωή σε ζωή λόγω της μη εξάλειψης της επιθυμίας (*tanhā*). Εξαιρέση αποτελούν οι Άραχαντ, οι οποίοι εξάλειψαν την επιθυμία, απέκοψαν την επαναγέννηση και η συνείδησή τους δεν είναι πια εγκατεστημένη με επιθυμία σε αυτόν τον κόσμο και στον επόμενο.

Τα ονόματα που δίδονται για την «ενδιάμεση κατάσταση» είναι: *antarabhāva* (Πάλι, σανσκριτικά), *bardo* (θιβετιανά) ή *chūi* (ιαπωνικά). Ωστόσο, μια τέτοια κατάσταση δεν αναφέρεται ποτέ από τον Βούδα Γκόταμα στις Ομιλίες του. Αντιθέτως, όπως λέει το *Λεξικό των Παγκόσμιων Θρησκειών*, η έννοια του *antarabhāva* εισήχθη στον Βουδισμό από τη βεδική-ουπανισαδιακή φιλοσοφική παράδοση, η οποία αργότερα εξελίχθηκε στον Ινδουισμό.¹⁴³ Στον Βουδισμό αυτή η έννοια ενσωματώθηκε κυρίως στις παραδόσεις του Μαχαγιάνα και του Βατζραγιάνα, οι οποίες ασπάζτηκαν πολλές άλλες ινδουιστικές και λαϊκές δοξασίες.

Σύμφωνα με αυτά που ο Βούδας δίδαξε, υπάρχουν τα εξής τέσσερα είδη γέννησης των έμβιων όντων:

- γέννηση από αυγό (*aṇḍaja*),
- γέννηση από μήτρα (*jalābujja*),

¹⁴² Ο.π.

¹⁴³ *The Concise Oxford Dictionary of World Religions*.

- γέννηση από υγρασία (*sahsedaja*), και
- αυθόρμητη γέννηση (*oparātika*), χωρίς τη βοήθεια γονέων.

Η αυθόρμητη γέννηση περιλαμβάνει όντα που, σύμφωνα με το *κάρμα* τους, γεννιούνται ως θεοί, ως φαντάσματα ή πνεύματα, και ως όντα στην κόλαση. Ιδίως οι περιγραφές που δίδονται για το τι συμβαίνει στον κόσμο των πνευμάτων μοιάζουν πολύ με τις περιγραφές που δίνουν οι πιστεύοντες στην «ενδιάμεση κατάσταση». Παρ' όλα αυτά, η ζωή των πνευμάτων δεν έχει καθορισμένο χρόνο παραμονής, όπως επίσης δεν έχει και η ζωή των ανθρώπων. Εξάλλου, η επαναγέννηση των πνευμάτων συμβαίνει σύμφωνα με τη γνωστική διαδικασία όλων των άλλων όντων. Δηλαδή, μετά τη στιγμή της παύσης της συνείδησης του θανάτου (*cuti-citta*) σε μια ζωή, εγείρεται σε μια νέα ζωή η συνείδηση της σύλληψης (*paṭisandhi-citta*) που λαμβάνει το αντικείμενο που αποκτήθηκε έτσι στην τελική διαδικασία της γνωστικής διαδικασίας στην προηγούμενη ζωή. Αυτό το αντικείμενο μπορεί να είναι ένα από τα εξής τρία είδη: 1) ένα *κάρμα*, ή 2) ένα σημάδι του *κάρμα* (*kamma-nimitta*), ή 3) ένα σημάδι του προορισμού (*gatinimitta*).

Το αντικείμενο δεν είναι διαφορετικό από εκείνο της προηγούμενης ζωής. Αυτό που συμβαίνει είναι ότι η συνείδηση της παρελθούσας ζωής μεταφέρει τις πληροφορίες στην παρούσα ζωή, δημιουργώντας τη συνείδηση της σύλληψης, και αμέσως μετά παύει, όπως ακριβώς ένα κύμα στη θάλασσα μεταφέρει την ενέργειά του στο νερό δημιουργώντας νέο κύμα και αμέσως μετά παύει. Δεν υπάρχει εδώ «ενδιάμεση κατάσταση», αλλά μια αλληλουχία συνειδήσεων που βρίσκονται σε διαρκή ροή και που ονομάζονται «ρεύμα της συνείδησης». Αυτό το ρεύμα είναι αδιάκοπο (*abbocchinna*) μεταξύ δύο ή πολλών

ζωών, όσο καιρό η άγνοια, η επιθυμία και η προσκόλληση δεν έχουν εξαλειφθεί.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στη Διδασκαλία του Βούδα, η επαναγέννηση δεν αποτελεί σταθερή και μόνιμη κατάσταση, αλλά μάλλον μια διαδικασία συνεχούς εξέλιξης και μεταβολής. Η συνείδηση αλλάζει κι εξελίσσεται στη διάρκεια της ζωής ενός ατόμου, και η επαναγέννηση αποτελεί τη συνέχιση αυτής της διαδικασίας.

Το *κάρμα*, ως έννοια, αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο στη Διδασκαλία του Βούδα για την επαναγέννηση και τη συνεχή εξέλιξη της συνείδησης. Σύμφωνα με τον Βούδα, το *κάρμα* αναφέρεται στις πράξεις που κάνουμε κατά τη διάρκεια της ζωής μας και στις συνέπειές τους. Αυτές οι πράξεις μπορούν να επηρεάσουν τη συνείδηση και την επαναγέννηση σε μελλοντικές ζωές.

Συνολικά, η Διδασκαλία του Βούδα για την επαναγέννηση και το *κάρμα* διακρίνεται από μια βαθιά θεώρηση στη συνεχή εξέλιξη και αλληλεξάρτηση των όντων στον κόσμο. Αυτή η θεώρηση ενθαρρύνει μια ηθική ζωή και μια ανάγκη για αυτεπίγνωση.

Επίπεδα ύπαρξης

Σε πολλές Ομιλίες του, ο Βούδας αναφέρεται σε διάφορα επίπεδα ύπαρξης όπου μπορεί να συμβεί η επαναγέννηση και παρέχει επίσης ενδείξεις για τα είδη του *κάρμα* που οδηγούν σε αυτά τα επίπεδα. Αυτή η κοσμολογική περιγραφή δεν είναι, από τη βουδιστική οπτική, προϊόν υποθέσεων ή φαντασίας, αλλά κάτι απευθείας γνωστό στον Βούδα. Αφενός, ο ίδιος είχε εμπειρίες από επαναγεννήσεις σε αυτά τα επίπεδα σε προηγούμενες ζωές του και, αφετέρου, είχε αποκτήσει την «ανώτερη γνώση» (*abhiññā*) και την «πνευματική δύναμη του Τατχάγκατα» μέσω της μέγιστης τελειότητας στην αυτοσυγκέντρω-

ση (*samādhi*). Με τον συγκεντρωμένο, καθαρό, λαμπερό, άψογο και αδιατάραχτο νου του, που ήταν απαλλαγμένος από τις νοητικές μολύνσεις, ανέπτυξε τον θείο οφθαλμό (*dibba-cakkhu*), που είναι εξαγνισμένος και υπερβαίνει τον ανθρώπινο, δίνοντάς του την ικανότητα να βλέπει τα όντα να πεθαίνουν και να επαναγεννιούνται σύμφωνα με τις πράξεις τους (κάρμα) σε διάφορα επίπεδα ύπαρξης, ως καλότυχα και άτυχα, κατώτερα και ανώτερα, όμορφα και άσχημα. Σε μεγάλο βαθμό, η ικανότητα του θείου οφθαλμού αναπτύχθηκε και από πολλούς μαθητές του Βούδα, καθιστώντας την ύπαρξη των διάφορων επιπέδων επαναγέννησης επαληθεύσιμη.

Εδώ μπορεί να δοθεί μια σύντομη επισκόπηση αυτών των επιπέδων που αναγνωρίζονται στη βουδιστική κοσμολογία και των καρμικών τους αιτιών.

Ο κόσμος χωρίζεται σε τρία ευρεία επίπεδα ύπαρξης: ηδονική σφαίρα ύπαρξης (*kāma-bhava*), λεπτοφυής υλική σφαίρα ύπαρξης (*rūpa-bhava*) και άυλη σφαίρα ύπαρξης (*arūpa-bhava*). Καθένα από αυτά περιλαμβάνει μια σειρά από δευτερεύοντα επίπεδα, που ανέρχονται συνολικά σε τριάντα ένα (31) επίπεδα ύπαρξης.

Επίπεδο της ηδονικής σφαίρας ύπαρξης

Το επίπεδο της ηδονικής σφαίρας ύπαρξης ονομάζεται έτσι επειδή η αισθησιακή ηδονική επιθυμία κυριαρχεί εδώ. Αποτελείται από έντεκα επίπεδα διααιρεμένα σε δύο κατηγορίες: τους κακότυχους προορισμούς (*duggati*) και τους καλότυχους προορισμούς (*sugati*).

Κακότυχοι προορισμοί

Οι κακότυχοι προορισμοί ή επίπεδα αθλιότητας (*arāya*) και ξεπεσμού (*vinipāta*) είναι τέσσερις:

1. κολάσεις (*niraya*): καταστάσεις έντονων βασάνων,
2. βασιλείο των ζώων (*tiracchāna-yoni*),
3. κόσμος των φαντασμάτων (*reta*): όντα που υποφέρουν από αδιάκοπη πείνα και δίψα, ανίκανα να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους, και
4. κόσμος των τιτάνων (*asura*): όντα που εμπλέκονται σε συνεχή μάχη και σύγκρουση, υποδηλώνοντας ένα επίπεδο ύπαρξης γεμάτο αγωνία.

Το *κάρμα* που οδηγεί στην επαναγέννηση στους κακότυχους προορισμούς είναι οι δέκα πορείες των φαύλων πράξεων:

Με το Σώμα

- Ο φόνος έμβιων όντων
- Η κλοπή
- Η λανθασμένη σεξουαλική συμπεριφορά

Με την Ομιλία

- Η ψευδολογία
- Η διχαστική ομιλία
- Η σκληρή ομιλία
- Η φλυαρία

Με τον Νου

- Η απληστία/πλεονεξία
- Το μίσος/η κακοβουλία
- Η λανθασμένη κατανόηση (δηλαδή η αυταπάτη)¹⁴⁴

Οι βαθμίδες στη σοβαρότητα των κακών προθέσεων που ευθύνονται για αυτές τις πράξεις αποτελούν την αιτία για τις συγκεκριμένες διαφορές στον τρόπο επαναγέννησης που προκύπτει από τέτοιες πράξεις.

¹⁴⁴ M I, *Sāleyyaka-sutta*, σ. 285.

Καλότυχοι προορισμοί

Οι καλότυχοι προορισμοί στο επίπεδο της ηδονικής σφαίρας ύπαρξης είναι ο ανθρώπινος κόσμος και οι έξι ουράνιοι θεϊκοί κόσμοι. Αυτοί περιλαμβάνουν: τους θεούς υπό την ηγεσία των Τεσσάρων Μεγάλων Βασιλιάδων (*Catu Mahārājikā*)· τους θεούς στον ουράνιο κόσμο των Τριάντα Τριών (*Tāvatīṣa*) με επικεφαλής τον Σάκκα, τον «Κύριο των Θεών» (*devānaḥ inda*)· τους θεούς Γιάμα (*yāma*)· τους θεούς Τούσιτα (*Tusita*), όπου οι χαρούμενοι θεοί διαμένουν· τους θεούς που αντλούν ευχαρίστηση δημιουργώντας (*Nimmānaratī devā*)· και τους θεούς που ασκούν εξουσία πάνω στις δημιουργίες των άλλων (*Paranimmita-vasavattī devā*).

Η καρμική αιτία για την επαναγέννηση στους καλότυχους προορισμούς είναι η εξάσκηση στην αποχή από τις παραπάνω δέκα πορείες των φαύλων πράξεων. Η διάρκεια ζωής και η ευδαιμονία στους έξι θεϊκούς κόσμους υπερτερούν κατά πολύ των αντίστοιχων στον ανθρώπινο κόσμο.

Επίπεδο της λεπτοφυούς υλικής σφαίρας ύπαρξης

Στο επίπεδο της λεπτοφυούς υλικής σφαίρας ύπαρξης, τα πιο χονδροειδή στοιχεία της ύλης απουσιάζουν, και η ευδαιμονία, η δύναμη, η φωτεινότητα και η ζωτικότητα των κατοίκων είναι πολύ ανώτερες από εκείνες στο επίπεδο της ηδονικής σφαίρας. Η λεπτοφυής υλική σφαίρα αποτελείται από δεκαέξι επίπεδα, τα οποία αντιστοιχούν στα αντικείμενα των τεσσάρων διαλογιστικών εκστάσεων (*jhāna*), που επιτυγχάνονται μέσω βαθιάς αυτοσυγκέντρωσης (*samādhi*), όπως περιγράφονται στη σ. 385. Η επίτευξη της πρώτης διαλογιστικής έκστασης οδηγεί στην επαναγέννηση στον πρώτο κόσμο των θεών Βράχμα, η επίτευξη της δεύτερης στον δεύτερο κόσμο των θεών της Ακτινοβολίας (*Ābhā*), η επίτευξη της τρίτης στον τρίτο κόσμο των Αίσιων θεών (*Subhā*), η επίτευξη της τέταρτης στον τέ-

ταρτο κόσμο των θεών της Άφθονης Απολαβής (*Vehapphalā*) και των μη αντιλαμβανόμενων θεών (*Asaññā*), των οποίων η συνείδηση έχει προσωρινά ανασταλεί.

Καθένας από αυτούς τους τέσσερις κόσμους διαιρείται περαιτέρω σε τρεις διαβαθμίσεις, ανάλογα με τον βαθμό αυτοσυγκέντρωσης που έχει επιτευχθεί από έναν διαλογιστή. Η λεπτοφυής υλική σφαίρα στον τέταρτο κόσμο περιλαμβάνει επίσης πέντε ειδικά επίπεδα που είναι αποκλειστικά για την επαναγέννηση των μη-επιστρεφόντων (*anāgāmi*).¹⁴⁵

Η διάρκεια ζωής σε καθέναν από αυτούς τους κόσμους είναι τεράστια και αυξάνεται σημαντικά σε κάθε υψηλότερο επίπεδο.

Επίπεδο της άυλης σφαίρας ύπαρξης

Στο επίπεδο της άυλης σφαίρας ύπαρξης, η ύλη έχει καταστεί ανύπαρκτη και υπάρχουν μόνο νοητικές διαδικασίες. Αυτή η σφαίρα αποτελείται από τέσσερα επίπεδα, τα οποία αντιστοιχούν στα αντικείμενα των τεσσάρων άυλων διαλογιστικών εκστάσεων (*arūpa-jhāna*), από τα οποία προκύπτουν και με τα οποία συνδέονται οι ονομασίες τους: οι σφαίρες του άπειρου χώρου, της άπειρης συνείδησης, της μηδενικότητας και της ούτε-αντίληψης-ούτε-μη-αντίληψης. Οι διάρκειες ζωής που αποδίδονται σε αυτές είναι αντίστοιχα 20.000, 40.000, 60.000 και 84.000 μεγάλοι κοσμικοί κύκλοι (*mahā-kappa*).

Η παροδικότητα των επιπέδων ύπαρξης

Στη βουδιστική κοσμολογία, η ζωή σε κάθε επίπεδο ύπαρξης, ως αποτέλεσμα του *κάρμα* με πεπερασμένη δύναμη, είναι αναπόφευκτα παροδική. Τα όντα επαναγεννιούνται σύμφωνα με τις πράξεις τους, βιώνουν τα καλά ή τα κακά αποτελέσματα

¹⁴⁵ Βλ. *anāgāmi* στο Γλωσσάρι.

και στη συνέχεια, όταν το παραγωγικό *κάρμα* έχει εξαντλήσει τη δύναμή του, πεθαίνουν και επαναγεννιούνται όπως καθορίζεται από ακόμα ένα *κάρμα* που έχει βρει την ευκαιρία να ωριμάσει. Επομένως, ούτε τα βάσανα της κόλασης ούτε η ευδαιμονία του παραδείσου στους θεϊκούς κόσμους, όσο μακροχρόνια κι αν φαίνονται, είναι μόνιμα. Ακόμα και η ζωή σε θεϊκούς κόσμους είναι εξίσου μέρος της υπαρξιακής ταλαιπωρίας. Γι' αυτόν τον λόγο, ο Βούδας δεν τοποθετεί τον τελικό στόχο της διδασκαλίας του—την απελευθέρωση από την υπαρξιακή ταλαιπωρία—πουθενά μέσα στον συνθηκοκρατημένο κόσμο της Εξαρτώμενης Γένεσης των φαινομένων.

ΓΕΝΙΚΗ ΣΥΝΟΨΗ ΤΗΣ ΕΞΑΡΤΩΜΕΝΗΣ ΓΕΝΕΣΗΣ

Θα παρουσιάσουμε τώρα μια γενική σύνοψη των δώδεκα παραγόντων της Εξαρτώμενης Γένεσης και θα δούμε πώς αυτοί συνδυάζονται χρονικά, αιτιατά, ψυχολογικά και καρμικά.

Οι τρεις χρόνοι

Η Εξαρτώμενη Γένεση διαιρείται σε τρεις χρόνους (*addha*): το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον.

Το παρελθόν περιλαμβάνει τον 1ο παράγοντα (την άγνοια) και τον 2ο παράγοντα (τις βουλητικές δραστηριότητες / το *κάρμα*). Το παρόν περιλαμβάνει τους παράγοντες 3 έως 10, ενώ το μέλλον περιλαμβάνει τους παράγοντες 11 (τη γέννηση) και 12 (το γήρας, τον θάνατο κ.ά.).

Οι τέσσερις αιτιατές φάσεις

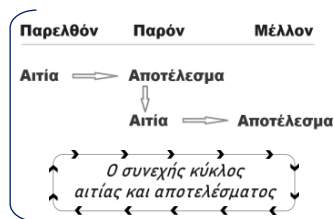
Μετά έχουμε τις τέσσερις αιτιατές φάσεις (*saṅkhepa*), οι οποίες είναι οι εξής:

α) Παρελθούσες αιτίες, που περιλαμβάνουν τους παράγοντες 1 και 2.

β) Παρόντα αποτελέσματα, που περιλαμβάνουν τους παράγοντες 3 έως 7.

γ) Παρούσες αιτίες, που περιλαμβάνουν τους παράγοντες 8 έως 10.

δ) Μελλοντικά αποτελέσματα, που περιλαμβάνουν τους παράγοντες 11 και 12.

Οι τρεις κύκλοι

Από ψυχολογική και καρμική σκοπιά, υπάρχουν οι εξής τρεις κύκλοι (*vaṭṭa*):

α) Ο κύκλος των νοητικών μολύνσεων (*kilesa-vaṭṭa*), που περιλαμβάνει την άγνοια, την επιθυμία και την προσκόλληση. Διότι όπου εμφανίζεται η άγνοια, συνεγείρονται η επιθυμία και η προσκόλληση, και αντίστροφα. Έτσι, και στις παρούσες και στις παρελθούσες αιτίες, οι τρεις αυτοί παράγοντες είναι αλληλένδετοι. Αυτός ο κύκλος, που είναι η ενεργή πλευρά της ζωής, επιφέρει τον επόμενο κύκλο.

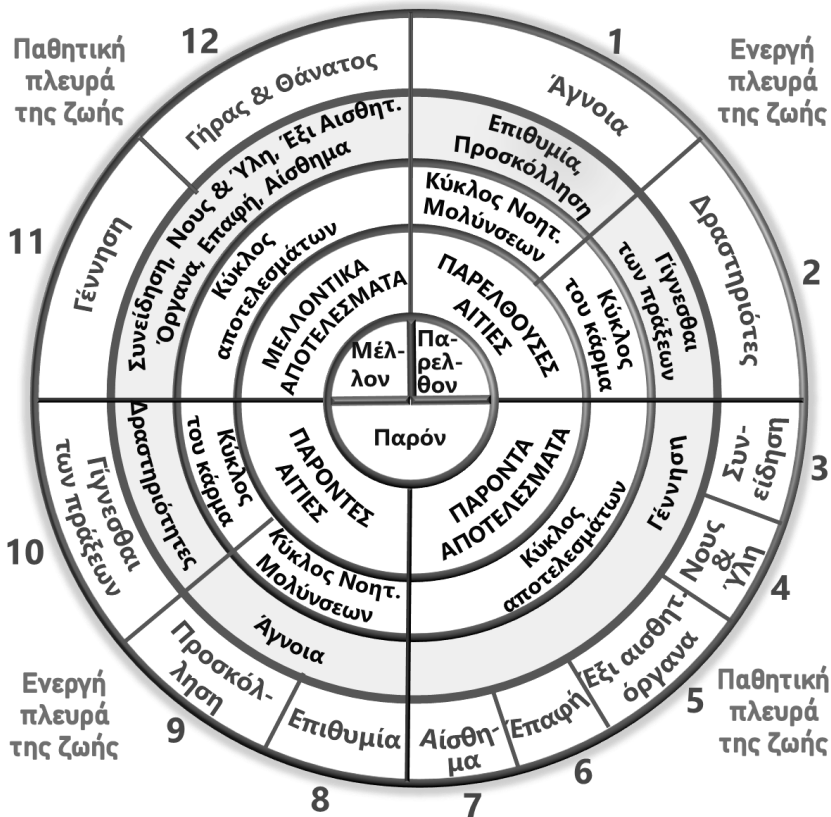
β) Ο κύκλος του κάρμα (*kamma-vaṭṭa*), που περιλαμβάνει τις βουλευτικές δραστηριότητες (*sañkhāra*) στο παρελθόν και το καρμικό γίνεσθαι των πράξεων (*kamma-bhava*) στο παρόν. Αυτός ο κύκλος, που είναι επίσης η ενεργή πλευρά της ζωής, επιφέρει τον επόμενο κύκλο.

γ) Ο κύκλος των καρμικών αποτελεσμάτων (*vipāka-vaṭṭa*), που περιλαμβάνει:

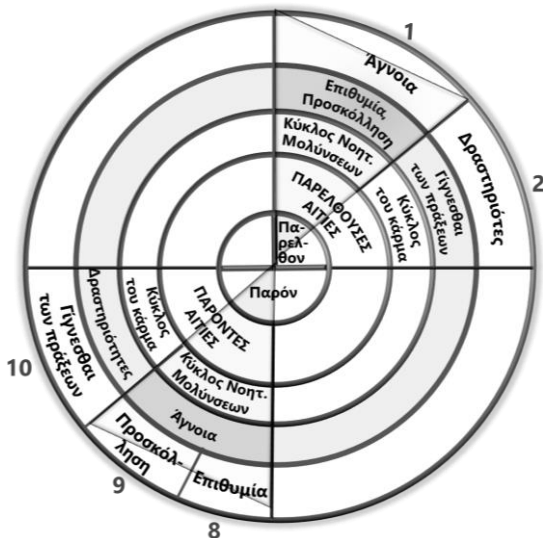
- τη συνείδηση, τον νου και την ύλη, τα έξι αισθητήρια όργανα, την επαφή και το αίσθημα, και
- το αναγεννητικό γίνεσθαι των πράξεων (*urapattibhava*), τη γέννηση, το γήρας, τον θάνατο κ.λπ.

Αυτός ο κύκλος είναι η παθητική πλευρά της ζωής.

Στο ακόλουθο διάγραμμα μπορούμε, αρχίζοντας από το κέντρο, να διακρίνουμε τους τρεις χρόνους, τις τέσσερις αιτιατές φάσεις και τους τρεις κύκλους.

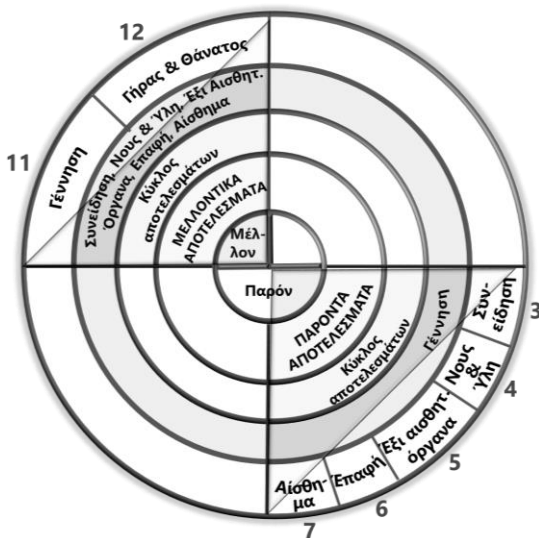

Εδώ μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι η άγνοια με τον κύκλο των νοητικών μολύνσεων στο παρελθόν έχει απέναντί της την επιθυμία και την προσκόλληση με τον κύκλο των νοητικών μολύνσεων στο παρόν. Αφετέρου, οι βουλητικές δραστηριότητες με τον κύκλο του *κάρμα* στο παρελθόν έχουν απέναντί

τους το γίνεσθαι των πράξεων με τον κύκλο του *κάρμα* στο παρόν. Υπάρχει δηλαδή μια αντιστοιχία μεταξύ τους. Συνεπώς, αυτό που συνέβη με την άγνοια και τις δραστηριότητες στην προηγούμενη ζωή επαναλαμβάνεται στην παρούσα ζωή, και έτσι ο κύκλος συνεχίζεται.

Παρόμοια, οι παράγοντες από τη συνείδηση της επαναγέννησης έως το αίσημα που αποτελούν τον κύκλο των καρμικών αποτελεσμάτων στο παρόν, έχουν απέναντί τους τη γέννηση, το γήρας, τον θάνατο, τη λύπη, το άγχος κ.λπ. με τον κύκλο των καρμικών αποτελεσμάτων στο μέλλον. Υπάρχει

δηλαδή μια αντιστοιχία μεταξύ τους. Επισημαίνεται ότι η λύπη, το άγχος κ.λπ. αποτελούν αισθήματα δυσαρέσκειας. Συνεπώς, αυτό που συμβαίνει με τη συνείδηση της επαναγέννησης στην παρούσα ζωή, θα συμβεί ξανά στη μέλλουσα ζωή με τη γέννηση, και έτσι ο κύκλος συνεχίζεται.

Τοιουτοτρόπως, η Εξαρτώμενη Γένεση, που κινείται με αυτόν τον τριπλό κύκλο, περιστρέφεται συνεχώς, ξανά και ξανά. Οι συνθήκες για την περιστροφή της δεν μπορούν να αποκοπουν όσο ο κύκλος των νοητικών μολύνσεων δεν εξαλείφεται. Επομένως, η προϋπόθεση για τον τερματισμό της Εξαρτώμενης Γένεσης, για την πλήρη παύση του συνόλου του υπαρξιακού πόνου και την επίτευξη του *Νιμπάνα*, είναι η πλήρης εξάλειψη των νοητικών μολύνσεων που αποτελούν τη ρίζα του κύκλου (*vaṭṭa-mūla-kilesā*).¹⁴⁶

Η συνθηκοκρατία στην Εξαρτώμενη Γένεση

Υπάρχουν μερικά ακόμη θέματα που πρέπει να κατανοήσουμε για τη Διδαχή της Εξαρτώμενης Γένεσης. Όταν εξετάζουμε τους δώδεκα παράγοντες, παρατηρούμε ότι όλοι είναι συνθηκοκρατημένοι και συνθηκο-δημιουργοί, που σημαίνει ότι δεν είναι δημιουργημένοι από κάποιον Θεό ή υπερφυσικό ον. Η ύπαρξή μας συμβαίνει με φυσιοκρατικό τρόπο, κατά τον οποίο καθετί, ακόμη κι οι ανθρώπινες δραστηριότητες (ατομικές ή κοινωνικές), δημιουργούνται σύμφωνα με φυσικές διαδικασίες, δηλαδή από την προσωπική βούληση, και όχι σύμφωνα με κάποια ανώτερη υπερφυσική δύναμη. Συνεπώς, με την κατανόηση της Εξαρτώμενης Γένεσης μπορούμε να απορρίψουμε τη λανθασμένη άποψη (*micchā-ditṭhi*) ότι τα όντα δημιουργούνται από μια υπερφυσική δύναμη ή οντότητα.

¹⁴⁶ Vism, Κεφ. XXII.

Επίσης, μπορούμε να απορρίψουμε τη λανθασμένη άποψη ότι υπάρχει μια ψυχή ή ένας μόνιμος εαυτός που βιώνει κάτι, όπως χαρά ή λύπη, επιτυχίες ή αποτυχίες, ικανοποίηση ή απογοήτευση. Δηλαδή, όταν είμαστε χαρούμενοι, αυτό δεν σημαίνει ότι η ψυχή μας είναι χαρούμενη· όταν είμαστε λυπημένοι, αυτό δεν σημαίνει ότι η ψυχή μας είναι λυπημένη, και ούτε καθεξής. Απλώς το συναίσθημα της χαράς ή της λύπης μεταβάλλεται. Σε τελική ανάλυση, υπάρχουν απλώς νοητικά και υλικά φαινόμενα που εγείρονται και παρακαμάζουν εξαρτώμενα από συνθήκες. Δεν υπάρχει τίποτα εκτός από αυτά. Δεν υπάρχει μια ψυχή ή αιώνια ουσία που απολαμβάνει ή υποφέρει, εκτός από το ίδιο το αίσθημα, το οποίο είναι από τη φύση του συνθηκοεξαρτώμενο και παροδικό.

Η κενότητα

Πρέπει επίσης να κατανοήσουμε ότι όλοι οι δώδεκα παράγοντες είναι κενοί (*suñña*) από μονιμότητα (*niccena*), σταθερότητα (*dhuvana*), αιωνιότητα (*sassatena*) ή αμεταβλητότητα (*avipariñāmadhammena*).¹⁴⁷ Συνεπώς, είναι κενοί και από έναν εαυτό ή μια ψυχή ή οτιδήποτε ανήκει σε έναν εαυτό (*suññaṃ attena vā attaniyena vā*).¹⁴⁸

Επισημαίνεται ότι στον Βουδισμό Τεραβάδα κενότητα (*suññatā*) δεν σημαίνει μηδαμινότητα, μηδενικότητα ή ανυπαρξία, αλλά κενότητα από ορισμένες ιδιότητες. Όταν λέμε ότι μια φιάλη είναι «κενή» ή «άδεια», εννοούμε ότι αυτή υπάρχει αλλά δεν υπάρχει κάτι μέσα της. Κατά τον ίδιο τρόπο, όταν λέμε ότι η άγνοια είναι «κενή», εννοούμε ότι στην πραγματικότητα αυτή υπάρχει, αλλά είναι κενή και άδεια από ιδιότητες όπως η μονιμότητα, η σταθερότητα, η αιωνιότητα, η αμεταβλητότητα, η ψυχή ή ο εαυτός. Το ίδιο ισχύει και για όλους

¹⁴⁷ Nd², *Mogharājamāhava-pucchāniddeso*, στίχος 88.

¹⁴⁸ S IV, *Suññataloka-sutta*, σ. 53.

τους υπόλοιπους παράγοντες. Επομένως, κενότητα σημαίνει «απουσία» των παραπάνω συγκεκριμένων ιδιοτήτων.

Το πόρισμα της Εξαρτώμενης Γένεσης

Ο Βούδας περιέγραψε την Εξαρτώμενη Γένεση ως το σύνολο του υπαρξιακού πόνου με τις διαδοχικές φάσεις των παραγόντων που τον προκαλούν σε μια σταδιακή εξέλιξη. Κάθε έμβιον υφίσταται αυτή την εξέλιξη. Τι είναι όμως ένα έμβιον; Στην υπέρτατη πραγματικότητα, αυτό που ονομάζουμε άτομο, άνδρα, γυναίκα ή ον, δεν είναι παρά ένα σύνολο από διάφορους νοητικούς και υλικούς παράγοντες, συμπεριλαμβανομένου του πόνου και της ταλαιπωρίας που αυτοί προκαλούν. Έτσι, όταν λέμε ότι ένα άτομο γεννιέται, αυτό σημαίνει με την υπέρτατη έννοια του όρου ότι ένα σύνολο, μια μάζα πόνου (*dukkha-khandha*), γεννιέται. Αντίστοιχα, όταν λέμε ότι κάποιος πεθαίνει, αυτό σημαίνει ότι ένα σύνολο, μια μάζα πόνου, πεθαίνει. Όπως λέει ο Βούδας:

«Κάποιος με ορθή κατανόηση δεν προσκολλάται στην ιδέα “ον” ή “ο εαυτός μου” (*attā me*). Δεν έχει καμία απολύτως αμφιβολία ότι αυτό που εγείρεται είναι μόνο ο πόνος και η ταλαιπωρία και αυτό που παύει είναι μόνο ο πόνος και η ταλαιπωρία».¹⁴⁹

Κάτι ανάλογο έχει ειπωθεί και από τους μαθητές του. Συγκεκριμένα:

«Δεν υπάρχει εδώ ένα ον. Αυτό είναι απλά ένας σωρός (υλικών και νοητικών) διαδικασιών. Όπως ακριβώς με τη συναρμολόγηση εξαρτημάτων, υπάρχει η λέξη “όχημα”, έτσι όταν τα υλικά και νοητικά συναθροίσματα συναρμολογη-

¹⁴⁹ SII, *Kaccānagotta-sutta*, σ. 16.

θούν, υπάρχει η συμβατική λέξη “ον”. Στην πραγματικότητα, υπάρχει μόνο ο πόνος που εγείρεται και μόνο ο πόνος που διαρκεί και παρακαμάζει. Τίποτε άλλο εκτός από τον πόνο δεν εγείρεται, τίποτε άλλο εκτός από τον πόνο δεν παύει». ¹⁵⁰

Ως εκ τούτου, λέγεται στα επεξηγηματικά σχόλια:

«Απλά ο πόνος και η ταλαιπωρία υπάρχουν, όχι ο πάσχων. Η πράξη υπάρχει, όχι ο πράττων. Το *Νιμπάνα* ως εξάλειψη του πόνου υπάρχει, αλλά όχι αυτός που εξαλείφεται. Η Οδός υπάρχει, αλλά όχι ο οδοιπόρος». ¹⁵¹

Στην καθημερινή ζωή ωστόσο, δεν μπορούμε να αποφύγουμε τη χρήση όρων όπως «άτομο» ή «ον». Επειδή ζούμε στον συμβατικό κόσμο, δεν μπορούμε να καταργήσουμε εντελώς τους συμβατικούς όρους. Αν και τους χρησιμοποιούμε, πρέπει να καταλάβουμε ότι αυτό που αναφέρουμε ως «άτομο» ή «ον» ή «προσωπικότητα» είναι στην πραγματικότητα μια ομάδα πέντε συναθροισμάτων του νου και της ύλης στην οποία κάποιος προσκολλάται και γι’ αυτό βιώνει πόνο και ταλαιπωρία. Όπως λέει ο Βούδας:

«Εν συντομία, τα πέντε συναθροίσματα του νου και της ύλης που υπόκεινται στην προσκόλληση είναι πόνος (*rañcūpadāna-khandhā dukkhā*)».

¹⁵⁰ S I, *Vajirā-sutta*, σ. 135.

¹⁵¹ *Vism*, Κεφ. XVI.

Εδώ πρέπει να καταλάβουμε ότι δεν είναι τα συναθροίσματα που είναι πόνος, αλλά η προσκόλληση σε αυτά.

Η Διδασκαλία της μέσης οδού

Αρκετές Ομιλίες του Βούδα δείχνουν ότι η Εξαρτώμενη Γένεση είναι «η Διδασκαλία της μέσης οδού» (*majjhena dhamma*), αποφεύγοντας τις δύο ακραίες απόψεις για την ανθρώπινη ύπαρξη που έχουν προκαλέσει πόλωση στη στοχαστική σκέψη ανά τους αιώνες. Η μία ακραία άποψη είναι η μεταφυσική θέση της αιωνιοκρατίας (*sassatavāda*), η οποία προβάλλει έναν μόνιμο εαυτό ή ψυχή ως το θεμελιώδες υπόβαθρο της προσωπικής ύπαρξης, έναν εαυτό που μετεμψυχώνεται από τη μια ζωή στην άλλη διατηρώντας την ατομική του ταυτότητα. Η άλλη ακραία άποψη είναι ο εκμηδενισμός (*ucchedavāda*), ο οποίος υποστηρίζει ότι το άτομο είναι ταυτόσημο με μια φαινομενική προσωπικότητα και ότι, κατά τον θάνατο, με τη διάλυση του σώματος, το άτομο αποκόπτεται εντελώς και εκμηδενίζεται.

Και οι δύο ακραίες απόψεις δημιουργούν ανυπέρβλητα προβλήματα, γιατί η μία ενθαρρύνει μια επίμονη προσκόλληση στις συνθήκες από τις οποίες προκύπτει ο υπαρξιακός πόνος ενώ η άλλη απειλεί να υπονομεύσει την ηθική πρακτική και να καταστήσει τον υπαρξιακό πόνο ανεξήγητο, ένα προϊόν της τύχης.

Η Εξαρτώμενη Γένεση προσφέρει μια νέα προοπτική που υψώνεται πάνω από τις ακραίες θέσεις. Η Διδασκαλία δείχνει ότι η ατομική ύπαρξη αποτελείται από ένα ρεύμα συνθηκοκρατημένων φαινομένων δίχως μεταφυσικό εαυτό ή ψυχή, που όμως συνεχίζει από ζωή σε ζωή, εφόσον οι αιτίες και οι συνθήκες που το διατηρούν παραμένουν δραστικές και αποτελεσματικές. Με αυτόν τον τρόπο, η Εξαρτώμενη Γένεση προσφέρει μια ουσιαστική εξήγηση για το πρόβλημα του υπαρ-

ξιακού πόνου, αφενός, αποφεύγοντας τα φιλοσοφικά αινίγματα που θέτει η υπόθεση ενός μόνιμου εαυτού, και, αφετέρου, αποφεύγοντας τους κινδύνους της ηθικής αναρχίας που θέτει ο εκμηδενισμός.

Όσο η άγνοια και η επιθυμία παραμένουν εν δράσει, η περιπλάνηση στον κύκλο της επαναγέννησης (*σανσάρα*) συνεχίζεται, το *κάρμα* αποδίδει τον ευχάριστο κι επώδυνο καρπό του, με αποτέλεσμα η μεγάλη μάζα του υπαρξιακού πόνου να συσσωρεύεται. Μόνο με την απομάκρυνση της άγνοιας και της επιθυμίας μπορεί να επιτευχθεί ολοκληρωτικό τέλος στην υπαρξιακή ταλαιπωρία. Συνεπώς, η Εξαρτώμενη Γένεση παρέχει το κλειδί για την κατανόηση της προέλευσης της υπαρξιακής ταλαιπωρίας και του πόνου, υπερβαίνοντας τις ποικίλες φιλοσοφικές αντινομίες που υιοθετήθηκαν από διάφορους στοχαστές.

Μεταξύ των Τεσσάρων Ευγενών Αληθειών, η Εξαρτώμενη Γένεση με τη συνεχή σειρά της (*anuloma*) αποτελεί μέρος της 2ης Ευγενούς Αλήθειας. Ο Βούδας όμως δεν σταματά εδώ. Μας δείχνει ότι αν πάρουμε την Εξαρτώμενη Γένεση με την αντίστροφη σειρά (*pañiloma*), φτάνουμε στην παύση της διαδικασίας του υπαρξιακού πόνου όταν οι αιτίες και οι συνθήκες παύσουν να υπάρχουν. Η αντίστροφη σειρά αποτελεί μέρος της 3ης Ευγενούς Αλήθειας, την οποία θα αναλύσουμε στο επόμενο κεφάλαιο, όπου αναφέρεται η κατάπαυση του υπαρξιακού πόνου. Εάν θέλει κάποιος να κατανοήσει σε βάθος τις Τέσσερις Ευγενείς Αλήθειες—και ιδιαίτερα τη 2η και την 3η—πρέπει να γνωρίζει για την Εξαρτώμενη Γένεση με τις δύο σειρές της.

Αυτό όμως που παίζει ρόλο δεν είναι απλώς η θεωρητική γνώση, αλλά και η πρακτική εφαρμογή της γνώσης που δίδαξε ο Βούδας για να πραγματοποιήσει κάποιος την παύση του υπαρξιακού πόνου, αποβάλλοντας την άγνοια και τους άλλους παράγοντες που προκαλούν τον υπαρξιακό πόνο. Αυτή η πρα-

κτική καθορίζεται λεπτομερώς στην 4η Ευγενή Αλήθεια, την οποία θα αναλύσουμε στο Κεφ. VI. Πρώτα όμως θα εξηγήσουμε την 3η Ευγενή Αλήθεια στο επόμενο κεφάλαιο.

